ప్రచురణ నెం. 592

ప్రథమ ముద్రణ
జూన్ 1954
ద్వితీయ ముద్రణ
డిసెంబరు 1957
తృతీయ ముద్రణ 61

వెల : రు. 1.50.

స్వతంత్ర ప్రెస్ ప్రింటర్సు.
విజయవాడ — 4.

క్రౌంచపక్షీయము

ప్రధాన పాత్రలు

కొండుభట్లు	:	అగ్రహారీకుడు
రామమూర్తి	:	కొండుభట్లు కుమారుడు
వెంకన్న	:	కొండుభట్లు అన్నకుమారుడు
గిరీశం	:	రామమూర్తికి మాష్టరు
అక్కాభత్తుడు	:	వెంకన్నకు చేదోడువాదోడుగా వుండే వ్యక్తి
త్రివిక్రమరావు	:	తుమ్మలపాలెం మొఖాసాదారు
దివాన్ బహద్దర్ రాజారాం	:	ఇంద్రపట్టం బ్రహ్మసమాజ కార్యదర్శి
కేశవరాయుడు	:	హెడ్ మాష్టరు
రంగనాయకులు శెట్టి	:	కొండుభట్లు స్నేహితుడు
మంజువాణి	:	రామసాని పెంచిన వేశ్య
రత్నాంగి	:	మంజువాణి ఆశ్రితురాలు
పార్వతి	:	కొండుభట్లు మేనకోడలు. వితంతువు

అవతారిక

నాటకరచన కావ్యకళకు శిఖరంవంటిది. అట్టి నాటకరచన పట్ల ప్రత్యేక విశిష సిద్ధాంతములుగల మహాకవి గురజాడ. ఇట్టి సిద్ధాంతములు కన్యాశుల్కపీఠికలోను, డైరీలలోను, లేఖలలోనుపోలేము : "కవితాన్యాయం నిన్న మొన్నటిలాగ యీనాడు లేదు. మానవజీవితాన్ని నేను చిత్రించి కళతో ఆదర్శపూరితమే చేస్తాననుకో. కవితా కళకు నే లొంగివుండవలసిన వాడనే ఐనా, నాకు మానవసమాజంపట్ల మహత్తరబాధ్యత అనేది వొకటి వున్నది" అని శ్రీ వంగోలు సుబ్రహ్మణ్యంగారికి వ్రాసిన లేఖలోని వాక్యాలూ, "ఇక నాటక యితివృత్తంగురించి : ప్రపంచ ప్రసిద్ధి కెక్కిన ప్రాచీన శృంగారగాథలనుంచి యితివృత్తాలను సేకరించుకుని రచయితలు యెందుకు నాటకాలను రచిస్తారో నా కాశ్చర్యంగావుంది. జీవితంలో ఎంత వైవిధ్యముంది ! ఎంత తీవ్రగమనం వుంది ! నేటి జీవితం పుష్కలమైన, అనంతమైన గాథలతో నిండివుంది. అయితే దీనిని రచయితలు దర్శించరు. ఇది గొప్పలోపమని భావించి నిత్యజీవితంనుంచి ఒక వస్తువును తీసుకొని దానిని చిత్తరువువలె తీర్చిదిద్ద ప్రయత్నించాను. ప్రజలు మాటలాడుకునే తీయ తీయని భాషే దీనికి తగివుంటుందికదా అని దానినే కళ్ళకద్దుకున్నాను" అని విజయనగరం రాజాసాహేబ్‌కు వ్రాసిన లేఖలోని పంక్తులు గమనించినట్లయితే, మహాకవి నాటక రచనా ప్రయోజనం కొంతవరకు విదితమవుతుంది.

ఆంధ్ర ప్రజలు కళ్ళకద్దుకుంటున్న గురజాడ రచించిన నాటకములు మూడు : కన్యాశుల్కము, కొండుభట్టీయము, బిల్హణీయము. ఇందులో

చివరి రెండు నాటకములను, అముద్రితభాగములను చేర్చి ఒక సంపుటిగా అచ్చొత్తించి, ఆంధ్ర సాహిత్యాభిమానులకూ, ప్రజలకూ, అందిస్తున్నాము. ఇవి అసంపూర్ణ రచనలు. సామాజిక ఇతివృత్తమును స్వీకరించి మలచిన నాటకము కొండుభట్టీయము. బిల్హణీయము ప్రాచీన శృంగార కథా సంబంధి.

ఇవికాక మరికొన్ని నాటకములను వెలయించవలెనని మహాకవి ఉద్యమించి కథా ప్రణాళికలను సంసిద్ధ పరచుకొన్నట్లు వారి డైరీలు మనకు తేటపరుస్తున్నవి. సాంఘికములే కాక, కొన్ని చారిత్రక నాటకములనుకూడా రచించవలెనని ఆయన సంకల్పం. కాని ఆ సంకల్పం నెరవేరలేదు.

కొండుభట్టీయము రచనాకాలం 1906. రాజాసాహేబ్‌కు వ్రాసిన మహాకవి లేఖలో: "1906 వేసవిలో నేనింకొక వచన నాటకాన్ని ఊటీలో వుండగా రచించాను. కాని వ్రాతప్రతి కనిపించడంలేదు" అని వుంది. ఈ లేఖ వ్రాసిన తేదీ 26 సెప్టెంబరు 1908. అయితే దీనిని తిరిగి వ్రాసి 24 మే 1909 నాటికే పూర్తిచేసినట్లు,అదే తేదీన శ్రీవంగోలు సుబ్రహ్మణ్యం గారికి, అప్పారాయకవి వ్రాసిన ఉత్తరం దాఖలా యిస్తూన్నది. "మరొక నాటకం వ్రాతామని కథా ప్రణాళిక సిద్ధంచేసుకున్నాను. వ్రాతప్రతిలోవున్న విషాదాంత నాటకం నీకు తెలిసున్నదే కదా. అయితే యిది అచ్చొత్తించే మార్గం ? అక్కడే వుందయ్యా వున్న చిక్కల్లాను !"

ఈ విషాదాంతనాటకమును నాటి విజయనగర కళాశాలా ప్రిన్సిపాలు శ్రీ. శే. కిళాంబి రామానుజాచార్యులవారు, గవర్నమెంటు ఆర్కియలాజికలు డిపార్టుమెంటుకు సూపరెంటెండెంటుగా వుండిన వెంకయ్యగారు, విజయనగర ఆస్థాన వైయాకరణులు మండ లక్ష్మీకామశాస్త్రిగారు, మరికొందరు పండితులు చదివి ఆనందించిరట.

"అచ్చొత్తించే మార్గం" ఎలాగునో చూసి ఆ ఉన్న చిక్కును" దాటి మహాకవి, దీనిని పుస్తకరూపాన ప్రచురించడానికి, మదరాసు రైలులో వెడుతుండగా మార్గమధ్యంలో ఆయన సంమగ పెట్టును దొంగలు ఎత్తుకు పోయారు ! పెట్టెతోపాటు 'కొండుభట్టీయము' వ్రాతప్రతి

కూడా మటుమాయమైంది! అంతటితో విసుగుచెందక తిరిగి దీనిని వ్రాయసమకట్టి 1910 నాటికి సుమారు మూడు అంకములు పూర్తి చేశారు. 1909 లో కన్యాశుల్కము రెండవసారి ముద్రించాలని, దానిని మార్చి వ్రాసినప్పుడు ఆ నాటకానికీ, దీనికీ పోలికలు కనిపించడ మలా వుండగా, ఇందుగల చమత్కారములు కొన్ని, అందు చోటు చేసుకున్నవి.

1906 లో తాము రచించి మహాకవి పోగొట్టుకుంటి మనుకున్న వ్రాతప్రతి, రికార్డులను గాలించగా వారికుమాళ్లు శ్రీ రామదాసు పంతులు గారికి దొరికినది. కాని ఆ వ్రాతప్రతి పూర్తిగ లభింపలేదు. దానినీ 1910 నాటి కొత్త ప్రతినీ సంప్రదించి సమన్వయించి యిచే రూపమున వారు 1939 లో ముద్రింపించారు. పాతప్రతిలో మంజువాణి కొత్త ప్రతిలో కనకవల్లిగా మారడమేకాక, కథావృత్తాంతమున అనేక వింత వింత మార్పులు పొడగట్టినవట. 1906 నాటి ప్రతినీ, దీనినీ తైపారు వేసి ఆ వింతలేమో, సొగసులేమో పరిశీలించుదామన, యిప్పుడు ఆ పాత ప్రతి లభియించుటలేదు. ఇందు సంకలితము కాబడిన అముద్రిత భాగములలో, పాత్రల వివరణ మరికొంత స్పష్టముగా విదితమవుతున్నది. ఈ నాటకమున వచ్చు 'సాహేబు' నిజముగా సాహెబుకాడని, కొంపుభట్లును సంస్కరించుటకు వచ్చిన మారువేషధారి అనీ, అదే తలంపుతో కథ నడిపారనీ కొందరు పెద్దలు చెప్పడం కద్దు. దీనిని ఋజువుపరచు గట్టి ఉపపత్తులను చూపించలేము కాని, ఊహించుటకు అవకాశం కలదు. ఇందు ముద్రితమైన అముద్రిత భాగములలో కనిపించే శంకరశాస్త్రి రామమూర్తితో సంభాషించేటపుడు, మరికొన్ని తావులందు కొంపుభట్లును సంస్కరించుటకు తాను యత్నిస్తున్నట్లు రూఢిఅవుతున్నది. ఇంతేకాక, శంకరశాస్త్రి నటుడు; అతని కొక నాటకపు జట్టుకూడా వున్నది అయితే శంకరశాస్త్రి సాహేబు రూపము ధరించినట్టు అచ్చు ప్రతినిబట్టి స్పష్టీకరించజాలము. సంఘ సంస్కరణకోసం, శంకరశాస్త్రికి బదులు గిరీశము ప్రవేశించినట్లు ముద్రితభాగం ఋజువుచేస్తున్నది. గిరీశము నడిపిన కథ మరివొక పుంతను పయనించినది.

అసలు ప్రతి పోయినందువల్ల, 1906 నాటి ప్రతీ, 1910 సంవత్సరపు ప్రతీ వేరువేరుగా ముద్రితము కానందున, యిప్పుడీ రూపాన అచ్చొత్తించిన భాగములనుబట్టి యిట్టి విషయాలను తేల్చడం కష్టం. నాటకమున సమన్వయభావము చదువరులకు స్పష్టముగా కుదరకపోవడం సహజం; అయినను కొన్ని ముఖ్యనిర్ణయములను కావించుటకు అవకాశమున్నది.

"వ్రాత ప్రతిలోవున్న విషాదాంత నాటకం నీకు తెలిసున్నదేకదా" అనే మహాకవి లేఖలోని మాటను పురస్కరించుకొని, యీ నాటకము ఎలాగున విషాదాంతముగ పర్యవసించినదో పూజ్యశ్రీ సుబ్రహ్మణ్యము గారిని తెలుపవేడితిని. కాని యిది నలభై ఐదేళ్ళనాటి మాట! ఆ కథాశేషము వారికి యెటుల జ్ఞప్తికి రాగలదు!

కొండుభట్టీయము, బిల్హణీయములలోని పాత్రలు మహాకవి యథార్థ ప్రపంచంనుండి పరిగ్రహించినట్టివి. నాటి మనుజుల ప్రవృత్తులు, పోకడలు యీ పాత్రలలో మూర్తీభవించాయి. జాతిలక్షణాలను ద్యోతకం చేసే పాత్ర రచనాపద్ధతిలో కేవలమూ ఒకే మానవునిలోని లక్షణములు వున్నవి వున్నట్టూ చిత్రీకరింపబడవనే సూత్రం నిజంకనుక, యిందు అభివర్ణితపాత్రలన్నీ అచ్చముగా ఆయా మనుషులేనని నిర్ధారింపలేము. కాని మహాకవి తమ మిత్రులను, చిరపరిచితులను, యీ పాత్రలను రచించేటపుడు తమ చూపులలో లిఖియించుకున్నారు. బిల్హణీయము లోని విదూషకపాత్ర, నాటి విజయనగర - ఆస్థానపు నాటకజట్టు బుచ్చిశాస్త్రి అసోసియేషనులో సభ్యులుగా వుండిన శ్రీ కర్రా పాపయ్యశాస్త్రి గారు. ఈయన సంస్కృతనాటకాలలో 'విదూషక' పాత్రను అభినయించేవారు. అదేవిధంగా నాడు దివానుగావుండిన అనంతరావుపంతులు, వైయాకరణులు శ్రీ మండ లక్ష్మీనారాయణ, ఉభయభాషాపండితులు శ్రీ ముడుంబి నరసింహాచార్యులవారూ బిల్హణీయమునందలి పాత్రలలో ప్రతిబింబించారు. వీరందరును మహాకవికి ఆప్తమిత్రులు. ఇదేవిధంగా కొండుభట్టీయములోని పాత్రలు. ఇవికాక యింకా అనేక పరిశీలనలను యిందు చేర్చినట్లు వారిదైరీలను చదివినప్పుడు పాఠకులకు చక్కగా తేటపడుతుంది.

బిల్హణీయము రచనాకాలం: 1910 సంవత్సరం. ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచికలో వొక అంకము ప్రకటింపబడింది. రెండవ అంకము 1911 ఆంధ్రపత్రిక ఉగాది సంచికలో ప్రచురితం. 24 మే 1909 న శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యంగారికి మహాకవి వ్రాసిన లేఖలో "మరొక నాటకం వ్రాతామని కథా ప్రణాళికను సిద్ధంచేసుకున్నాన"ని వుంది. అది బిల్హణీయ నాటక కథా ప్రణాళికయే కావచ్చును "ప్రాచీన శృంగార గాథలనుంచి యితివృత్తాలను స్వీకరించుకుని రచయితలు యెందుకు నాటకాలను రచిస్తారో నా కాశ్చర్యంగా వుంది" అనిన మహాకవి ప్రాచీన శృంగారకథ బిల్హణీయమును యెందుకు నాటకంగా రచించారనే ప్రశ్న ఉత్పన్నం కావడం న్యాయం. ఇందుకు రెండు కారణాలు కనిపిస్తున్నవి. శృంగారరస ప్రధానమైన కల్పనలకు వ్యావహారిక భాష అనర్హమని చెప్పే నాటి పండిత మిత్రుల వాదనను పూర్వపక్షం చేయడం; రెండవది మిత్రులకోరిక: "నా మెత్తిపోటుపుమీదనే 'బిల్హణీయము' ప్రారంభించిరి. కన్యాశుల్కమునకు గిరీశమువంటి నాయకునిపెట్టి సంఘసంస్కార ఔచిత్యమును వేళాకోళములోనికి దించి యుపకృతికి మారు అపకృతియే చేసిరని నే నొకమాఱు తెలిసియో తెలియకయో సాహసించి యొకసభలో విజయనగరములో నంటిని. ఆ రోజుతో ఆయనకు నాయందభిమానమంకురించి రానురాను పుత్రప్రేమవంటి వాత్సల్యముగా పరిణమించినది. ఆ తరవాత కొన్ని రోజులకే ఆయన నా చేతకూడా ఆంధ్ర పత్రిక సంవత్సరాది సంచికకు 'నన్నెచోడుని' గురించి వ్యాసము వ్రాయిస్తూ 'మీవంటి "పరిశుద్ధవాదులకు" అంగీకారముగా వుండేటట్టు శృంగార ప్రాధాన్యముగల యితివృత్తమును నాటకముసు చేసి వ్యావహారిక భాషను వ్రాస్తాను' అని సంకల్పించి బిల్హణీయము యెత్తుబడిచేసినారు." ఈ వాక్యములు కీ. శే. డాక్టర్ బుఱ్ఱా శేషగిరిరావు పంతులుగారివి. అయితే కన్యాశుల్క నాటకమును గురించి శేషగిరిరావు పంతులుగారు కావించిన విమర్శనమును మహాకవి 'అవున'ని ఆమోదించినట్లు కనబడదు. ఇందుకుగల అనేక ప్రమాణాలలో కొన్ని మాత్రమే ఉదహరించిన చాలును. "షేక్స్పియరుతో మొదలెట్టామంటే నాలుగవ హెన్రీ, ఐదవ హెన్రీ, మెర్రీవైవ్స్ అనే నాటకాలలో వచ్చే ఫాల్‌స్టాఫ్

షీటు, మైన్ హాస్టెస్, డేమ్‌క్విక్లీ; ఇవన్నీకూడ సర్ జాన్ ఫాల్‌స్టాఫ్‌తో ఒక కూటమిగా యేర్పడి యెంతో ఆసక్తిని కలిగింపచేస్తాయి.................. షోకిల్లా అయిన ఫాల్‌స్టాఫ్ షేక్స్పియరీయను హాస్యానికి మహా స్రవంతివలె ప్రాతినిధ్యం వహిస్తున్నాడు...............కవితా కళకు నేను లొంగి వుండవలసినవాడనే ఐనా, నాకు మానవ సమాజం పట్ల మహత్తర బాధ్యత అనేది ఒకటి వున్నది కనుకనే పాఠకులు నన్నొక ప్రశ్న అడగవచ్చును. ఒక దోషాన్ని, దుర్నడతను, అవినీతిని ఆకర్షవంతం చేశానా ? చేయలేదనే భావిస్తున్నాను.......... మానవ జీవితంతో నేను చెలగాటం ఆడ్డం లేనేలేదని ఈ నాటకం చదివితే నీకు తెలుస్తుంది. ఎట్టి తృణీకార భావమూ లేకుండా, మానవ జీవితాన్ని గంభీరమైనదానినిగా భావించి ఈ నాటకంలో దానిని యితివృత్తంగా స్వీకరించాను..........వాస్తవిక రచన అనేదానిని కళలలో ఎంత ఆదర్శపూరితం చేసినప్పటికీ మానవుని నైతిక ప్రమాణాలను అది స్పృశించక తప్పదు. అతని నైతిక దృష్టికీ, భావాలకూ కష్టం కలుగక మానదు." ఇవి మహాకవి, శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యంగారికి వ్రాసిన లేఖలోని అనేక పంక్తులలో కొన్ని మాత్రమే.

కాని మహాకవి యెత్తుబడి చేసిన బిల్హణీయమును గ్రామ్య గ్రాంథిక సంరంభములో పత్రికా వాదములలో పడి, కడతేరా వ్రాయక వదలిపెట్టిరి. ఇదే కారణాన కన్యాశుల్కము ట్రిలోజీగా వ్రాయాలనే వారి తలంపు రెండు రంగాలవరకు సాగి నిలిచిపోయింది.

బిల్హణీయము ప్రాచీన సంస్కృతకావ్యము. ఇందులో కథ తక్కువ. వర్ణనలు ఎక్కువ. క్లుప్తంగా కథ యిది : మదనాభిరాముడు పాంచాలదేశపు రాజు. అతని పట్టణం లక్ష్మీమందిరమనే పేరుగలది. భార్యపేరు మందార మాల. కూతురు యామినీపూర్ణతిలక. ఆమె మిగుల అందకత్తె. కుమార్తెకు కావ్యాభినివేశమును కల్పింప తండ్రి ఆశయం. ఇందుకు తగినవాడు బిల్హణుడేనని నగరులోని పండితులు రాజుకు చెబుతారు. బిల్హణుడు కవి, రూపవంతుడు. అతనివద్ద తన కూతురును చదివిస్తే బిల్హణుడి 'చూపుటురుల' చిక్కుకుంటుందని రాజునకు భీతి జనిం

చింది. కాని అతడే మరి తగిన విద్యాగురువు. ఇందుకు మంత్రి వొక ఉపాయం పన్ని రాజుకు ఉపదేశించాడు. అది యిది: బిల్హణుడు కుష్ఠ రోగిని చూడనొల్లడు. తాను అంధునిమోము తిలకించనని యామినీదేవి శపథం పట్టిందికదా. బిల్హణుడు అంధుడని రాజపుత్రికకూ, రాజపుత్రిక కుష్ఠుదని బిల్హణునికీ చెప్పి యిరువురి మధ్య వొక తెర అమర్చి విద్యాభ్యాసం జరిగించాలని మంత్రి ఆలోచన. రాజు సరే నన్నాడు. కాని కొంత కాలానికి యామినీ బిల్హణులకు యీ రహస్యం తెలిసిపోయింది. ఉదయిస్తున్న చంద్రబింబాన్ని చూసి దాన్ని వర్ణిస్తోన్న బిల్హణుడు యామినికి కనబడిపోయాడు. అంధుడైతే ఎలాచంద్రుని వర్ణించగలడని మధ్యనున్న తెరతొలగించి ఆమె తొంగిచూచింది. యామినీ బిల్హణులకు ప్రేమకుదిరింది. అంతఃపుర ద్రోహానికి తలపెట్టినందుకుగాను బిల్హణుని పీక ఉత్తరించమని రాజు అజ్ఞ. వధ్యస్థానానికి తీసుకుపోబడిన బిల్హణుడు చెక్కుచెదరక చిరునవ్వు నవ్వగా. ఆశ్చర్యంతో రాజోద్యోగి అందుకు కారణమేమిటని అడిగాడు. యామినీదేవి సదా స్మృతియందుండుటవలన తనకు వెరపన్నది కలగడంలేదని బిల్హణుడి సమాధానం. తనకూ, యామినీపూర్ణతిలకకూ గల ప్రేమను బిల్హణుడు కొన్ని శ్లోకములలో వర్ణించాడు. వారిరువురి ప్రేమగాథను విని రాజోద్యోగి జాలిపడి, బిల్హణుని ప్రసన్నుని చేయవలసినదిగా రాజును ప్రార్థించాడు. రాజు కనికరించాడు. యామినీ బిల్హణులకు వివాహమయింది.

సంస్కృత బిల్హణీయమునకు తెలుగు అనువాదాలు వున్నవి కాని, అందు సింగనార్యుని ఆంధ్ర 'బిల్హణీయమే' ప్రాచుర్యము వహించినది. ఇది మూలమునకు యథాతథ ఆంధ్రానువాదమూ కాదు; అట్లని కాకనూ పోదు.

మహాకవి గురజాడ నాటికీయముచేసిన "బిల్హణీయము" నకూ, సంస్కృత మూలానికీ పోలికలు లేవనే చెప్పవచ్చును. సింగనార్యుని ఆంధ్రానువాదంలోగల మార్పులతో యీ బిల్హణీయ నాటకానికి ప్రసక్తియే లేదు. మూలమున బిల్హణుడు కామి. ఇట మహామేధావి. అందు కథ నడచినదారి వేరు. ఇందు మహాకవి త్రొక్కిన త్రోవ వేరు. కాగా ఇది

సర్వస్వతంత్రరచన. అట్టి తారతమ్య పరిశీలన చేయుటకు యీ సంపుటిలో అముద్రితభాగాలను పొందుపరచినాము.

మహాకవి రచనలు కొన్ని పుస్తక రూపమున ముద్రించి వారి కుమారులు శ్రీ రామదాసు పంతులుగారు "వాగనుశాసనులు" శ్రీ గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారికి పంపినపుడు, వారు 3, అక్టోబరు 1929 లో వ్రాసిన లేఖలోని వాక్యాలను స్మరిస్తూ మహాకవి రచనల నన్నిటిని కొన్ని సంపుటాలుగ ఆంధ్ర సోదరులకు సమర్పింపగలుగుతున్నందుకు ఆనందిస్తున్నాము.

వాగనుశాసనులు గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారి లేఖలోని వాక్యములు : "పుస్తకము చూసి చాలా సంతోషించాను ; కళ్ళకు అద్దుకొన్నాను : ముద్దుపెట్టుకొన్నాను. మీ నాన్నను చూసినట్లు అయినది."

అట్టి మహాకవి రచనలు ఇందు రెండు !

— అవసరాల సూర్యారావు.



కొండుభట్టీయము

ప్రథమాంకము

ప్రథమరంగము

[మంజువాణి యిల్లు : మంజువాణి తల దువ్వుకుంటూ కుర్చీపైని కూర్చుండును. కొండుభట్లు ప్రవేశించును.]

మంజువాణి : దండం, శాస్త్రుల్లుగారికి ; వెంకీ ! శాస్త్రుల్లుగార్ని కూర్చోబెట్టి పీట వెయ్యే.

కొండుభట్లు : సకలైశ్వర్య సిద్ధిరస్తు. పంతుళవారు పాదాక్రాంతా భవంతు....ఆ తలవెండ్రుకలు సాక్షాత్తూ చమరీ వాలాల్లాగ శోభిలుచున్నాయి. విన్నావా, మంజువాణీ!

మంజువాణి : ఇంకా యేవి యెలా వున్నాయి ?

కొండుభట్లు : యెవిన్ని వర్ణించడానికి సెఖ్యం కాకుండా వున్నాయి........ ముఖం చంద్రబింబంలా వున్నది. కళ్ళు కలవరేకుల్లా వున్నాయి. గళం శంఖంలా వున్నది. బాహువులు లతల్లా వున్నాయి. మరె వచ్చీ....

మంజువాణి : మరెవచ్చీ, అక్కడ ఆగండి.

కొండుభట్లు : మంజువాణీ ! అధికం యేల ? నీ సౌందర్యం రంభా, ఊర్వశీ, మేనకా, తిలోత్తమాదుల్ని ధిక్కరించి వెక్కిరించి యున్నది.

మంజువాణి : ఛీ, పంతులుగారి వెధవ అప్పగారిసాటి యేమాత్రమయ్నా వస్తుందా ?

కొండుభట్లు : హాస్యానికైనా అనకూడని మాటలున్నాయి. (పొడుం పీల్చును.)

మంజువాణి : చెయ్యగాలేంది, చెప్పడమా తప్పొచ్చింది :

కొండుభట్లు : దేవతలు, బ్రాహ్మలు చేసే పనులు తప్పు పట్టకూడదు. స్వర్గంలో వాళ్ళు దేవుళ్ళయితే భూలోకంలో మేం దేవుళ్ళం : అందుచేతనే మమ్మల్ని భూసురులంటారు. చదువుకున్నదానివి నీకు తెలియం దేమున్నది.

మంజువాణి : వెధవల్ని తరింపచేసే భూసురోత్తములకు నమస్కారము. (నిలుచుని నుదుట చేతులు మొగిడ్చి నమస్కారము చేయును.)

(భీమారావు పంతులు ప్రవేశించును)

భీమారావుపంతులు : యేమి టీ నాటకం ?

మంజువాణి : ముక్కోటి దేవతలు స్వర్గంలో వుంటే భూమ్మీద దేవతలు బ్రాహ్మలని కొండిభొట్లుగారు శెలవిచ్చారు. అందుచేత వేశ్య యింటికి అనుగ్రహించి వేంచేసిన భూసురోత్తముల్ని కొలుస్తున్నాను.

భీమారావుపంతులు : నీవు యెంత యెకసెక్యం చేసినా మేం దేవతలమే. అందుకు రవ్వంతయినా సందేహము లేదు.

మంజువాణి : భూలోకంలో కృష్ణావతారంలాంటి రసికులు మీరు. కృష్ణావతారం కుదిరింది. కాని శాస్త్రిలుగారు యే దేవుడు అవతారమో పోల్చలేకుండావున్నాను.

భీమారావుపంతులు : పటణం వెళ్ళినప్పుడు పరంగీ స్త్రీల సహవాసం చేశానని చెప్పేరు గనుక శాస్త్రులుగారు సాక్షాత్తు నారదావతారం.

మంజువాణి : అన్నా; మరచిపోయినాను. ఎంత బుద్ధితక్కువ మనిషిని ! దూరంగా నిలుచొండి. ప్రాయచ్చిత్తం చేసుకుంటేనేగాని దగ్గిరకు రానియ్యను.

భీమా : శాస్త్రులుగారు : ఏమిటండి ప్రాయశ్చిత్తం ? నఖక్షతమా, దంతక్షతమా ?

కొండు : అది యెంత అదృష్టవంతులకుగాని సంప్రాప్తమవుతుంది, ముక్కుతిమ్మన్న యేమన్నాడూ :

చ. నను భవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుఁగిన్కఁబూని తా
చినయది నాకు మన్ననయ చెల్వగు నీపదపల్లవంబు మ
త్తను పులకాగ్రకంటక వితానము దాఁకిన నొచ్చునంచు నే
ననియెద నల్కమానవుగదా యిఁకనైనా నరాళకుంతలా !

స్వాతిముఖులు గనక బ్రాహ్మడికి రజితదానంచేస్తే ప్రత్యవాయం పోతుంది: మా కుఱ్రవాడు మెట్రిక్లేషన్ పరీక్షకు కట్టాలి. ఈ బీదబ్రాహ్మడికి దానంయిస్తే సమయానికి మహాపనికివస్తుంది.

మంజు : నిత్యసువాసినికి సువర్ణదానం చెయ్యమని లేదా ?

భీమారావు : (మెల్లగా) దీని తస్సాగొయ్యా బంగారపుపసుకు మళ్లీ తెమ్మంటుందికాబోలు: తొందరపనివుంది; యిప్పుడే మళ్లీ వస్తాను. (నిష్క్రమించును)

కొండు : మంజువాణీ ! బహుపుణ్యాత్మురాలివి: యేమైనా సాయం చేస్తేనేగాని కుఱ్రవాడు పరీక్షకువెళ్ళే సాధనం కనబడదు.

మంజు : పంతులుగారి అప్పని అడగరాదా ?

కొండు : యెవర్నీ అడక్కుండా యేముంది ! వైదీకపాళ్ళని పుట్టించినప్పుడే బ్రహ్మ రాసిపడేశాడు : "ముష్టెత్తుకొండ్రా" అని !

మంజు : యేదీ, యిందాకటి పద్యం చదవండీ !

కొండు : (రాగవరుసను చదువును)

చ నను భవదీయదాసుని మనంబున........

........అరాళ కుంతలా !

(అలా రాగవరసని చదువుతూ వుండగా వెనుకవైపువచ్చి మంజువాణి శాస్త్రులు వీపుమీద తన్నును)

ఓ స్త్రీఅమ్మాశిఖా........(అని తగ్గి) ఆహా ! మల్లి పువ్వులగుత్తా, పట్టుకుచ్చా, మలయమారుతమా వీపుతాకినది !

మంజు : సానిదాని కాలు !

కొండు : కాదు; కాదు; మన్మథుని వాడివాలు !

మంజు : ప్రాసకుదిరింది కాని, శాస్త్రులుగారు ! యీ తాపు మదన శాస్త్రంలో క్రియకింద పరిగణన అవుతుందా ? భూసురోత్తముల తన్నిన పాపముకింద పరిగణన మవుతుందా ?

కొండు : పదిరూపాయలు పారేస్తే పుణ్యంకింద పరిణామం అవుతుంది.

మంజు : పాటుపడక పైసారాదు.

కొండు : బ్రాహ్మడి కల్లా సాపాటు వక్కటె పెద్దపాటు యేర్పాటుచేసి బ్రహ్మ పదేశాడు.

మంజు : అయితే పెందరాళె వెళ్ళి ఆపాటు పడండి.

కొండు : మంజువాణీ ! యెంత చదువుకున్నా మావంటివాళ్ళం నీకు వక్క మాటకు సదుత్తరం చెప్పగలమా : బావనాళ్ళని కనికరించి ఒక డబ్బు సొమ్ము ఇవ్వాలిగాని.

మంజు : వేశ్యల ద్రవ్యం పాపిష్టిది. చేరంతెచ్చి రుసుం పుచ్చుకుంటే ప్రత్యవాయం వుండదు.

కొండు : ఈ వూళ్లో నానాటికి రసికత సన్నగిల్లుతూన్నది.

"అంధునకు గొరయ వెన్నెల" అన్నట్టు ఈ వూళ్లో మూర్ఖులకు నీ రూపలావణ్య విలాస విశేషములు అగ్రాహ్యములు. తోవంటపోయే పొన్నూరువాళ్ళను కాచి పట్టుకోవాలి.

మంజు : ఈ కంసాలాడు యింటి యెదుట దుకాణం పెట్టుకుని యిక్కడికి వచ్చేవాళ్లనల్లా వాళకం కట్టుతూవుంటాడు. వాడిని తెస్తే........

[తెర]

ద్వితీయరంగము

(కొండుభట్టు ఇల్లు; వీధిసావిడి; రామ్మూర్తి, వెంకన్న ప్రవేశించును)

వెంకన్న : రాముడు ! పరీక్షంటే యేమిటిరా ?

రామ్మూర్తి : పరీక్ష అంటె యెగ్జామినేషన్.

వెంక : (పొడుం పీల్చును) యజ్ఞం నాకు తెలుసును, మేషం అంటే మేక. మేకపోతుని వేస్తారా ? ఏమిషిరా ?

రామ్మూర్తి : ఫూలిష్ ! యజ్ఞంకాదు, మేషంకాదు, శాస్త్రాలో ప్రశ్నలు అడుగుతారు.

వెంక : నీకు శాస్త్రము వచ్చును ? తర్కమా, వ్యాకరణమా ?

రామ్మూర్తి : నథింగ్ ఆఫ్ ది కైండ్ ? జాగర్ఫీ వకటి.

వెంక : అనగా ?

రామ్మూర్తి : భూగోళశాస్త్రం

వెంక : దానిలో యేమిటుందిరా ?

రామ్మూర్తి : వెలగపండువలె గుండ్రంగావుండే భూంమీద యేయే నదులు, సముద్రాలు, కొండలు వగయిరాలు యెక్కడున్నాయో చెప్పుతుంది.

వెంక : భూమి గుండ్రంగా వుంది ? అబద్ధం ! అబద్ధం ! నలుచదరంగా వుంది; దాన్ని అష్టదిగ్గజాలూ మోస్తున్నాయి.

రామ్మూర్తి : నాన్‌సెన్స్ ! "కపిద్ధాకార భూగోళం" అని మనవాళ్ళుకూడా అన్నారు. ఏనుగులమాట పాతమాట. అవి అన్నీ వెళ్ళిపోయినాయి.

వెంక : గుండ్రంగావుంటే యెవరు మోస్తున్నారు ?

రామ్మూర్తి : ఎవ్వరూ మొయ్యలేదు. ఆకర్షణ శక్తివల్ల భూగోళం అంతరాళంలో నిలిచియున్నది.

వెంక : అలా చెప్పు. అదో కొత్తశక్తి పేరు చెప్పావు. ఏదో వక దేవత లేనీ యేది వుండదు. అయితే యీ వెధవలు పశ్చిమ సముద్రం చూశారూ ?

రామ్మూర్తి : ఓ ! దాన్లోకి ఓజీ, యెనిసి, లీనా అను మూడునదులు ప్రవహించును.

వెంక : అబద్ధం, శుద్ధ అబద్ధం. హిమవత్పర్వతానికి వుత్తరం యవడి తరం చూడ్డం ? మనుష్యులు వెళ్ళితే చచ్చిపోర్రా ! ఇదా దొంగ ముండా శాస్త్రం. ఇంకా యేమే శాస్త్రం చదువుకున్నావు ?

రామ్మూర్తి : హిష్టరీ.

వెంక : విస్తరా ?

రామ్మూర్తి : చెరిత్ర.

వెంక : అనగా ?

రామ్మూర్తి : తెలియనివాడితో యేమిచెప్పను. వేదాలు యెప్పుడు రాశారో, రామాయణ, భారతం యెప్పుడు పుట్టాయో. అవి యంత నిజం, యెంత అబద్ధమో........

వెంక : వేదాలు రాశారు ? రామాయణం అబద్ధమా ?

రామ్మూర్తి : ఆ ! కావలసినంత. రాముడు దేముడు కాడు. మహారాజు రావణాసురుడికి ఒక్కటే బుర్ర; విన్నావా !

వెంక : ఈ పాపపుమాటలు వినకూడదు.

(చెవులు మూసుకుని పారిపోవును. ప్రవేశం : గిరీశం)

గిరీశం : అజ్ఞానం ! ఈ అజ్ఞానం పోతేగాని మన దేశం బాగుపడదు.

రామ్మూర్తి : మా వెంకడికి మెదడులేదు.

గిరీశం : మీ తండ్రి తెలివివున్న మూర్ఖుడు. భోగంవాళ్ళ యింటికి వెళ్ళి ఆశ్రయిస్తాడు. నీ పరువు తీసివేస్తున్నాడు. సమయము చూచి చీవాట్లు పెట్టాలి.

రామ్మూర్తి : అతనికి తోచినట్టూ అతను చేస్తాడు, మనకి తోచినట్టు మనం చేదాం.

గిరీశం : డామిట్ ! ప్రాణమయినా యిచ్చెయ్యాలిగాని రిఫారం విషయమై నదురూ బెదురూ వుండకూడదు. లేకుంటే మన దేశం బాగుపడేదెట్లు ? మనకి బంగాళీ వాళ్ళలాగ పరువు ప్రతిష్ఠ వచ్చేదెట్లు ?

రామ్మూర్తి : అయితే సమయం చూసి చివాట్లు పెట్టమంటారా ?

గిరీశం : ఇంకా ఆలోచిస్తావా ? అదుగో మీ తండ్రి వస్తూన్నట్టుంది. నన్నెరగనట్టు నటించు. రహస్యం భేదించకుండా నటించాలి.

రామ్మూర్తి : యెందు కేమిటండి !

గిరీశం : మీ తండ్రి అసాధ్యుడు. నిన్ను గురించి యెంతో విచారిస్తున్నాడు.

రామ్మూర్తి : ఆయనతో పరిచయం చేశారా యేమిటి ?

గిరీశం : చేశాను సీత చేస్తానన్నపిల్ల మొక్కపచ్చలారని పసిపిల్ల. రిఫార్మర్ అనేవాడు అలాంటి పిల్లని పెళ్ళాడితే హిజ్ సైట్ లుక్స్ డౌన్ అపాన్ హిం. సంఘం అతన్ని నిరసనగా చూస్తుంది.

రామ్మూర్తి : అంచేతనే నేను సిగ్గుతో చచ్చిపోతున్నాను. తెగించి దేశాలంట పోదునా అనిపిస్తూంది.

గిరీశం : నాతో యన్నడూ చెప్పకపోతివే !

రామ్మూర్తి : యేమని చెప్పను ? సిగ్గుచేత చెప్పలేదు !

గిరీశం : ఒకరి లోపాలికి మనం సిగ్గుపడనేలా ? చేతనయినంత వరకు మళ్ళిద్దాం. మళ్ళకపోతే కనికరిద్దాం. సిగ్గుతోనూ, కోపంతోనూ పనిలేదు.

రామ్మూర్తి : నా మీద్దయచేత మీరు అలా అంటారు. లోకంలో తల యెత్తుకు యెలా తిరగను ?

[తెర]

తృతీయ రంగము

(అక్కాభత్తుడి యింట పీధిఅరుగు, వెంకన్న, అక్కాభత్తుడు ప్రవేశించును)

వెంకన్న : ఏనుగులు దొబ్బేశాయండోయి.

అక్కా : ఎవరి యేనుగులు ? విజయనగరం వారివా ? బొబ్బిలివారివా ?

వెంక : కాదండి, దిగ్గజాలు.

అక్కా : ఎక్కడికి వెళ్ళిపోయినాయి ?

వెంక : భూమి వెలగపండులా గుండ్రంగా వుందిష. అంచేత యేనుగుల మోత అక్కరలేదుష.

అక్కా : భూమి వెలగపండయితే, ఏనుగులు వెలగపండును తినేస్తాయి కాబోలును ?

వెంక : మా రాముడు చెప్పాడు.

అక్కా : ఇంకా యేమి చెప్పాడు ?

వెంక : వేదా లెవళ్ళో రాశారుష, రాములువారు మనిషట, దేముడు కాడష.

అక్కా : మీకు కొండుభొట్లు ఇంగ్లీషు చదువు చెప్పించాడుకాడని నాకు కించగా వుండేది. ఇంగ్లీషు చదువుకి యిదే ఫలితమయితే మరి విచారంలేదు. తురకలు మెడకి కత్తిమొన చేర్చి గొడ్డు మాంసం తినిపించేవారు. ఈ ఇంగ్లీషువాళ్ళు చదువులుపెట్టి మన వేళ్ళతో మన కళ్ళే పొడుస్తున్నారు. అదిగో మీ బాబు వస్తున్నాడు; పారిపో.

(ఇద్దరూ నిష్క్రమింతురు)

చతుర్థరంగము

(కంసాలి దుకాణం : అక్కాభత్తుడు, కొండుభట్లు ప్రవేశించును.)

కొండుభట్లు : అక్కాభత్తుడుగారు ! దయలేదుకదా ?

అక్కాభత్తుడు : బ్రాహ్మణోత్తములు తమ దయ మాకుండవలెగాని, మాదయ యేమి చెరితార్థం ?

కొండు : విశ్వకర్మలనగా సాధారణులండీ ! పురుషసూక్తంలో యేమి చెప్పాడో విన్నారా ? "విశ్వకర్మణ స్సమవర్తతాధి, తస్య త్వష్టా విదధ ద్రూపమేతి, తత్పురుషస్య విశ్వ మాజానమగ్రే...." "పురుషణ్ణి" అనగా ఆ పరమాత్మన్నే త్వష్ట అనే కంసాలి చేశాడుష.

అక్కా : అలా అయితే బ్రాహ్మల కన్న కంసాల్లు యెక్కువేగదా ?

కొండు : సందేహమేమిటండి. అందుచేతనే కంసాల్లు బ్రాహ్మలకి దండం పెట్టరు. వక్క హక్కుమాత్రం బ్రాహ్మణులకు వుండుకున్నది. కంసాల్లకిగాని యితర వర్ణాలకిగాని లేదు.

అక్కా : అది యెటువంటిదండి ?

కొండు : గొప్ప చెప్పుకోవలసినది కాదు. అది యేమిటంటె "ప్రతి గ్రహం"; తెనిగిస్తే ముష్టియెత్తుకోవడ మన్నమాట.

అక్కా : గడియకపోతే అది అందరికీ వున్న హక్కే.

కొండు : గడిచినా బ్రాహ్మడికి తప్పదు. నూరుకోట్ల రాజ్యాలేలే శ్రీమంతుడికి తప్పిందికాదు.

అక్కా : అది యెలాగేమిటి ?

కొండు : చిత్తగించారా ? అహల్యాబాయి అని హోల్కారు మహా రాజులుంగారి భార్య వుండేవారు. ఆవిడకి కొట్లతో ధనం వుండేది. ఆ మహారాణి బహుదొడ్డ పుణ్యకార్యాలు చేశారు. కాశీలో ఒక ఘట్టం కట్టించారు. సత్తరువువేశారు. చిత్తగించారా ! ఒకనాడు

శ్రీమంతులవారికి ద్రవ్యం కావలసివచ్చి అహల్యాబాయిగార్ని దోచుదామని దండెత్తి వేళ్ళేసరికి, ఆ మాట తెలిసి అహల్యాబాయి గారు యేం చేశారంటే ధనమంతా కుప్పపోసి స్నానంచేసి పట్టు వస్త్రాలు ధరించి తులసిదళం జారీ చేత్తోపట్టుకుని శ్రీమంతులు రాగానే "మహారాజా, దోచడానికి యేమి అవసరం వున్నది, మీరు బ్రాహ్మణ మహారాజులు, ఈ తులసిదళం, రెండు నీళ్ళ చుక్కల తోటి నా యావత్తు ధనం పరిగ్రహించవలసినది. ఇంత పాత్ర మయిన దానం యెలా లభిస్తుంది" అని ఆ మహారాణి అన్నారుట!

అక్కా : సరేకాని అపాత్రదానంవల్ల దోషం లేదా ?

కొండు : ఈ కలియుగంలో పాత్రాపాత్రలెంచడానికి అవకాశమేది. అంతా పాపభూయిష్టమై యున్నది. "బ్రాహ్మణ బీజాయితే నమః" అన్నాడు. గనక బ్రాహ్మణ బీజానికి పుట్టితే చాలును.

అక్కా : అదైనా నిశ్చయము కద్దా ?

కొండు : లోకమంతా నమ్మకంతో వుంది. నమ్మకం లేకుంటే అడుగుతీసి అడుగు పెట్టడానికి వీలులేదు. నమ్మి యెన్నో వెండి బంగారాలు లోకులు తమ కిస్తున్నారు కారూ ? అసాక్షికం, లేదంటే ఏమిటి చెయ్యడం. "నమ్మి చెడినవారు లేరు, నమ్మక చెడిపోతే పోయేరు" అన్నాడు.

అక్కా : శాస్త్రాలు చెడి తంబళిపదాల్లోకి వచ్చారూ ?

కొండు : భారతంలో యేమన్నాడు, "లోకజ్ఞున్" అన్నాడు. అంచేత లోకంలో వేదం మొదలుకుని తంబళి పదాలవరకూ యావత్తు హంశములు తెలిస్తేగాని పండితుడు కానేరడు. ఇదిగో శాస్త్రంలో ముక్క మనవిచేసుకుంటాను. కంసాలి అనగా కంసారి. "రలయోరభేదః" అన్నాడు. కనుక కంసాలి శబ్దార్థం సాక్షాత్తు శ్రీకృష్ణమూర్తివారని సిద్ధాంతం.

అక్కా : నేను కృష్ణమూర్తిని అయితే, సత్యభామని యెక్కడయ్నా ఆలోచించావా, లేదా ?

కొండు : అదే నేను మనవి చెయ్యాలనుకుంటున్నాను. సత్యభామకోసం యక్కడకైనా వెళ్ళాలా, యేమిటి ? తమ యింటి యెదటనే కాచి వేచియున్నది. మంజువాణి బంగారుబంతి. దాని రూపురేఖ విలాసాలెటువంటివనగా ....

అక్కా : అవంతా నిజమేకాని "మిక్కిలి రొక్కము లియ్యక చిక్కదురా వారకాంత సిద్ధము సుమతీ" అన్నాడు. నేను డబ్బెక్కడ తేను !

కొండు : శ్రీ విష్ణుమూర్తి వారియందు సత్యభామకు వలెనే ఆ మంజువాణికిన్ని మీయందు మనస్సు లగ్నమయి వున్నది.

అక్కా : అది చెప్పిందా ? మీరు పోల్చారా ?

కొండు : అది చెప్పనూ చెప్పింది. అయితే మాటల్లో మర్మము వుండవచ్చును కాని, కామశాస్త్రంలో చెప్పిన హావభావ చేష్టల్ని పట్టి పండిత ముండాకొడుకుని ఆపాటి పోల్చ లేనా ? "స్తంభః ప్రళయ రోమాంచ, స్వేదో వైవర్ణ్య వేపథుః"

అక్కా : ఒక్కొక్కటే సెలవియ్యండి.

కొండు : తమర్ని స్మరించేటప్పటికి "స్తంభః" స్తంభించిపోవడం.

అక్కా : అగ్ని స్తంభమా, జల స్తంభమా ?

కొండు : స్తంభమనగా, నిశ్చేష్టగా నిలిచిపోవడము.

ప్రళయః .... ఇంద్రియవ్యాపారాలు అణగడం.

రోమాంచ .... వెంట్రుకలు పులకరించడం

స్వేదం .... చెమట పొయ్యడం.

వైవర్ణ్యం .... తెల్లబోవడము.

వేపథుః .... వణకడం

ఇవి అన్నియు ప్రేమాతిశయ ద్యోతకాలు.

అక్కా : నా వ్యాఖ్యానం వింటారా ....,దొంగ పనిచేసి పట్టుబడి బొంక లేకపోతే తెల్లబోవడం. ఒక సరసుడు వుండగా మరో సరసుడు వస్తే స్తంభః అనగా ఒకణ్ణి స్తంభం వెనకాల దాచడం. శీతాకాలంలో సరసుల్లేకుండా వంటరిగా పడుకుంటే, వేపథుః,

రోమాంచ; అడిగినప్పుడు సరసుడు డబ్బియియ్యకపోతే ప్రళయం, ఇవి హావభావ చేష్టలు.

కొండు : బంగారం గీటు గియ్యనిదీ నాణెం చెయ్యరుగదా ? పండు రుచి చూడందీ తారీఫు చెయ్యరు కద. స్త్రీని అనుభవించి యెంచాలి. సుఖాలు అనుభవ వేద్యాలుగాని వర్ణింప వీలైనవి కావు.

అక్కా : సత్యభామని నేను తగులుకుంటే, ఇంట్లో, యిల్లాల్ని యెవరికి వప్ప చెప్పను.

కొండు : తమ యిల్లాలు సాక్షాత్తూ రుక్మిణీదేవిలాగు కీర్తి ప్రతిష్టలు సంపాదించి వున్నారు. జ్ఞాపకం తెచ్చారు. వారి నోములకి నా పౌరోహిత్యం మానివేశారు కదా.

అక్కా : మీరు కాలం అంతా లౌక్యంలో వెళ్ళబుచ్చుతున్నారు. చిన్ననాడు చదువుకున్న ముక్కలు జ్ఞాపకం వున్నాయో లేవో ?

కొండు : దాని ముండామోసిపోయెను. నిలుచున్న పట్లాన యజ్ఞాది క్రతువులు చేయించమంటే చేయించివేస్తానుగదా, నోములు నాచేత కాదూ ?

అక్కా : తమరే సెలవిచ్చారుకదా, కంసాల్లు బ్రాహ్మణులకంటె అధికులని ! అంచేతనే వీరసభాచార్యులు మా యిండ్లల్లో పౌరోహిత్యం చేస్తున్నాడు.

కొండు : తమకి యిదో మేహనత్తుకాదుకాని మంజువాణి దగ్గరనుంచి చిన్నపని తీసుకువచ్చాను. చిత్తగించారా (పంచకొంగునకట్టి బొడ్డు దగ్గిర ముడిచిన బంగారపు కమరే పతా మొలతాడుతీసి) యిది చెరిపి బంగారం గోవాతాడు చేయించమంది.

అక్కా : (పరిశీలించి ఆత్మగతంగా) ఆహా ! యిది మాతంగ్రి పంతులు తల్లికి తాయారుచేస్నిది. ఇంత పనివాడితనం వున్న యీ పాలెలు చితకగొట్టుటకు చేతులు యెలావస్తాయి; ఇది పంతులు యింటివద్ద పోయినదని కలవిలపడి వూరుకున్నారు. కానియ్యి : ఇది పంతులు భార్యకు యిచ్చివేస్తాను. (ప్రకాశం) యెంతట్లో కావాలి ?

కొండు : ఎంతవేగం వీలైతే అంతవేగం కావాలి.

అక్కా : సరే! (మొలతాడు పెట్టెలోపెట్టి తాళంవేసి) మీ కుర్రవాడు వచ్చినట్టుంది. చదువెలాగుంది?

కొండు : ఈపరికి బాగావుంది. ఇప్పుడు మెటికిలేషను పరీక్షకు కడతాడు. ఇరవై రూపాయిలు కావాలి. తమవంటివారి సహాయం వుంటే గాని గట్టుదాటదు.

అక్కా : (ఇరువయి రూపాయిలు పెట్టెలోనించి తీసియిచ్చి) గుప్త దానం మంచిది. ఎవరితో చెప్పకండి.

కొండు : (అక్కాభత్తుడు చెవిలో) చూశారూ మంజువాణి, డబ్బులక్ష్యం గాని, డబ్బు జాగ్రత్తగాని వున్నమనిషి కాదు. బంగారం కరగ డంలో కొంచంకొంచం చెయ్యి తడిచేసుకోవచ్చును. మావాడి వివాహం వొకటి తటస్థించింది. డబ్బుకి వ్యాపకపడుతున్నాను.

అక్కా : అలాగే కానియ్యండి. తూనిక మీరు శలవిచ్చినట్టు అందాదుగా చూసుకుందాం. ఈ సరుకు యిలాగేవుంచి నాదగ్గిర బంగారంపెట్టి జమిలి గోవాతాడు తయారుచేస్తాను. కాని! మీ కుర్రవాడు, భూమి గుండ్రముగా వుండునని, రామాయణం అబద్ధమని అంటాడుట. వెధవముండలికి పెళ్ళి చెయ్యమంటాడుట. మీరు విన్నారా?

కొండు : అది అంతా యింగ్లీషువాళ్ళ మాటలు. అలా అంటేగాని పరీ క్షలు ప్యేసు చెయ్యరు.

అక్కా : మీకొడుక్కి యింగ్లీషు చెప్పించి, మీ అన్నకొడుక్కి యెందుకు చెప్పించారుకారు?

కొండు : ఒకడికి చెప్పించడమే కృత్యాద్యవస్థగావుంది. ఇద్దరికి చెప్పిం చడం నా తరమా?

అక్కా : వెంకన్నకే యింగ్లీషు చెప్పించి, రామ్మూర్తికే కావ్యాలు యెందుకు చెప్పించారుకారు?

కొండు : అక్కాభత్తుడుగారూ! అన్నీ యక్షప్రశ్న లడుగుతారు. మనమా చేసేవాళ్ళం? జాతకంలో యోగం వుండాలిగాని!

అక్కా : యోగం యెలావుంటే వుండనియ్యండి, కాని వెధవముండ నెవర్తినీ పెళ్ళాడకుండా వివాహం ముందుచెయ్యండి.

[తెర]

పంచమరంగము

[కొండుభట్లు యింటి పెరట్లో పెంకుటిపాల. పొయిమీద నీళ్ళకాగు. పొయ్యిలో నిప్పులేదు. నీరుకాయపంచ, అంగవస్త్రం ధరించి, కొండుభట్లు నీళ్ళ కాగులోకి తనజుత్తు వదుల్తాడు. గావంచాతో తడిజుత్తు తుడుచుకుంటూ వుంటాడు]

కొండుభట్లు : తలవెంట్రుకలకి శీతోష్ణాలు తెలియకుండా చేసిన భగవంతుడి ప్రజ్ఞ ఏమని పొగడనూ ! లేకపోతే శీతకాలంలో తెల్లవారగట్లే చన్నీళ్ళలో ములగడానికి మనిషా మానా ?

(వీభూదిబురిక గూంట్లోంచి తీసి బాలరామాయణం చదువుతూ నుదుటికీ జబ్బలకీ, గుండెకీ రాసుకుంటాడు)

కూజంతం.... రామ రామేతి.... మధురం మధురాక్షరం ఆరుహ్య కవితాశా ఆఆ....ఖాం వందేవా....ల్మీకి కోకిలం. యఃపిబన్ సతతం రామ....

చప్పుడౌతుంది. లేచాడు గాబోలు (గట్టిగా) చరితామృత సాంగం। అత్ర ప్త స్తం మునిం వందే ప్రాచేతస మకల్మషం। గోష్పదీకృత వారాసిం మశకీకృత రాక్షసం.

(రామ్మూర్తి ప్రవేశించును)

అబ్బీ మేష్టరు ల్లేచార్రా ?

రామ్మూర్తి : మేష్టరుగారు యేటికి స్నానాని కెళ్ళారు.

కొండు : యీచల్లో యేట్లో యలా స్తానం చాస్తార్రా. ఉద్దండపిండంలా వున్నాడు.

రామ్మూర్తి : మీకంటే యెవరైనా నయం.

కొండు : తండ్రిం తప్పట్టకూడదు : తెలిసిందా. మాతృదేవోభవ, పితృదేవోభవ అని వేదం ఘోషిస్తూంది.

రామ్మూర్తి : రాత్రి యెక్కడి కెళ్ళారు ?

కొండు : పెద్దల్ని పిన్నలు ప్రశ్నలడక్కూడదు. యాభై యేళ్లు దాటి, తుదకి నీకా నేను సమాధానం చెప్పడం! నా బతుకు అంత కొచ్చిందీ!

అంజనానందనం దేవం జానకీ శోకనాశనం।
కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరం!

రామ్మూర్తి : ఆ శ్లోకాలు కట్టిపెట్టి నేంజెప్పే మాటలు వినండి. "ప్రాప్తే షోడశవర్షాణి పుత్రం మిత్రవ దాచరేత్" అన్నాడు.

కొండు : (చిన్న రాగిజారీ చేతపట్టుకొని నిలిచి) నా శాస్త్రం ముక్కలు నామీదికే విసురుతున్నావ్! ఆ చెప్పేమాటేదో చెప్పు. ఇటుపైని నువ్ తండ్రివీ నేను కొడుకునీనీ!

రామ్మూర్తి : మీరు రాత్రి రామసాని పంచనో, పంతులుగారి పంచనో తిని పరుంటారని మా గురువుగారితో అమ్మ చెప్పేసరికి నా వొళ్లు నీరు విడిచిపోయింది. మీరు సొందాని కొంపకి వెళ్ళడమైనా మానెయ్యాలి; నేను మీయింట్లో అడుగు పెట్టడమైనా మానాలి.

కొండు : (నిర్ఘాంతపోయి) యేమంటున్నావ్?

రామ్మూర్తి : మీ ప్రవర్తన బాగుందికాదు.

కొండు : మతిపోయి మాట్లాడుతున్నావా యేమిటి? బ్రాందీ తాగలేదుకద?

రామ్మూర్తి : అదొక్కటే తరువా యుండిపోయింది. మీరు సానియింటికి వెళ్ళడం నాకు యిష్టం లేదు.

కొండు : గుడ్డొచ్చి పిల్లని వెక్కిరించిందని.... నీ యిష్టం యెవరిక్కావాలి. ముండయేడుపు సంత! యే దొమ్మరి గుడిసెయినా దూరక పోతే, యే అకార్యకర్ణాలు చెయ్యకపోతే నీకు బోలెడేసి డబ్బు పోసి చదు వెలా చెప్పిస్తున్నా ననుకొన్నావు?

రామ్మూర్తి : సానికొంపలు తిరిగి తెచ్చే డబ్బుపెట్టి నాకు చదువు చెప్పించక్కరలేదు!

కొండు : అయితే మున్సబీదాకా చదువుకోవూ ? నీ యథాన్న యిదివర కల్లా పోస్నిడబ్బంతా బూడిదలో పోసిన పన్నీరే ? ఇదివరకు తిన్నది మాత్రం దుష్టడబ్బు కాదా యేమిటి ? అది ముందు వెళ్ళ గక్కి తరవాతి శ్రీరంగనీతులు చెప్పు.

రామ్మూర్తి : మీరు మన యింటిపరువు తీసేస్తున్నారు.

కొండు : ఓరీ ! నీ పరువుకు తండ్రినయినాసుకాసు, రాముడు దేవుడు కాడని, పెధవముండల్ని పెళ్ళి చేసుకొమ్మనే కిరస్తానపు పెధవలకు సానింటికి వెళ్ళితే తప్పొచ్చిందీ ? నీ పెళ్ళికూడా సమీపించింది. కిరస్తానంలో కలిసిపోవా లనుంటే యీ లోగానే కలిసిపో ! నీ మేనమామ కూతురు కొంపెందుకు తీస్తావు !

రామ్మూర్తి : నేను కిరస్తానంలో యెంతమాత్రం కలియను.

కొండు : ఈ తండ్రిమీద తిరుగుబాటంతా యేమిటి ?

రామ్మూర్తి : నేను బ్రహ్మసమాజంలో కలిశాను.

కొండు : బ్రహ్మసమాజం యేమిటి ? విష్ణుమతం, శివమతం అని సృష్ట్యాదినుంచి విన్నాంగాని బ్రహ్మకి పూజెక్కి దేడిసింది ? పోనియ్యి, యే సమాజమైనా యెవణ్ణో మన దేవుణ్ణె పట్టుకుని కిరస్తానంలో కలియకుండా వుంటేచాలు.

రామ్మూర్తి : కిరస్తానమతం అసత్యమతం. దాన్లో బుద్ధిమంతు డెవడూ కలియడు.

కొండు : అదిగో ! ఆ మాత్రం మంచిమాటన్నావంటే నాకు పరమానందం. (కాగలించుకొని) మున్సబీ పరీక్షకోసం తెల్లవాళ్ల చదువు చదువుగాని, ప్వేతముఖులు కల్పించి మన మతం చెడగొట్టాలని వ్రాసిన సంగతులు ఒకటయ్నా నమ్మవద్దు. ఇవిగో యిరవై రూపాయలు తెచ్చాను. ఇవి కట్టి మెటికలేషను పరీక్షకు వెళ్ళు.

రామ్మూర్తి : (రూపాయలు పుచ్చుకొని) సానింటికి వెళ్ళడం మానేస్తే బాగుండును.

కొండు : మరో పరమార్థంమాట మనస్సులో వుంచుకోవాలి. విన్నావా? జాజిమొక్కకి పేడ వగైరా అసుద్ధపదార్థములు వేస్తే మొక్క పెరిగి పరిమళభరితములగు పుష్పాలు పూస్తుంది. చెట్టుకి పేడ వేశామని పుష్పాల కేమయినా అపవిత్రత వచ్చిందా? అవి దేవుడి నెత్తిమీద పెడతాం. అషువలెనే యే మాయోపాయం చేతనైనా ద్రవ్యం సంపాదించి పెద్ద అవస్తలోనికి వచ్చిం తరువాత వుచితంగా ధర్మంచేస్తే పాపాలన్నీ దహించుకు పోతాయి. నీ పెళ్లి అయిన తరువాత శివపంచాక్షరీ మంత్ర వుపదేశం చేస్తాను. దాంతో విద్యా, ఐశ్వర్యము, ముక్తికూడా లభిస్తాయి; పాపాలు యెగిరి పోతాయి.

రామ్మూర్తి : (ఆత్మగతంగా) కాష్టవాదంవల్ల కార్యంలేదు; ఎంతయ్నా పెద్దవాడు. తండ్రిగదా! (ప్రకాశం) అలాగే:

[తెర]



కొండుభట్టీయము

ద్వితీయాంకము

ప్రథమ రంగము

[కొండుభట్లు యింటి అరుగుమీద చాప పరుచుకొని వెంకన్న కూర్చుని చుట్ట చేతితో పట్టుకొనును]

వెంకన్న : రాముడు చుట్ట మా తీవిగా కాలుస్తాడు. ముక్కులోంచి పొగ తెప్పిస్తాడు. ఆ విద్య పట్టుపడిందికాదు. (అగ్గిపుల్ల వెలిగించి చుట్ట ముట్టించుచుండగా తలుపు తియ్యబడును. చటుక్కున చుట్ట, అగ్గిపుల్ల పారవేసి తటాలున ముసుగెత్తి పడుకొనును.)

పార్వతి : (ప్రవేశించి గుమ్మమువద్ద నిలవబడి, మెల్లగా) "వెంకడూ! వెంకడూ!" (వెంకన్న మారుపలకక నిద్రించినట్లు నటించును. పార్వతమ్మ అరికాలు గోకి తిరిగి నిమ్మళముగా, "వెంకడూ! వెంకడూ!" అని పిలుచును)

వెంక : (కాలు ముడుచుకొని) నిద్రపోతున్నానే.

పార్వతి : దొంగనిద్రపోతున్నావు! నువ్వు చుట్ట కాల్చడం సొంపు చూడలేదనుకున్నావా యేమిటి?

వెంక : చూశావూ?

పార్వతి : చూశాను.

వెంక : బాబుతో చెబుతానంచావా యేమిషి ? కాల్చడం మానేస్తాన్లే.

పార్వతి : నే చెప్పినమాట వింటే చెప్పనుగదా, చుట్టలు కొండానికి రూపాయలుకూడా యిస్తాను.

వెంక : చుట్టల శిఘాగోళెనుగాని, పదిరూపాయలంటూ యిచ్చావంటే పొడుం దుకాణం పెట్టుకుంచాను.

పార్వతి : చెప్పినట్టు వింటే. పదికాదు, యిరవై రూపాయలు యిస్తాను.... యిప్పుడె యిమ్మంటావా యేమిటి ?

వెంక : ఇచ్చావంటే నీకన్న పుణ్యాత్మురాలుందా ?

పార్వతి : అయితేలోపలికి రా........ (అని గదిలోకి వెళ్ళును)

వెంకన్న : (సావిడిలోనికి వచ్చి నిలుచుని పొడుంపీల్చి) పార్వతి బహు దొడ్డమనిషి....బాబుకంటే నయం. నేను పొడుంకొట్టు పెట్టానంటే వర్తులు కొట్టుమీద వక్క దమ్మిడీ పొడుం చెల్లదు.

పార్వతి : (ఒక చేతితో వి స్తరంటలో అట్లున్నూ, రెండవ చేతితో రూపాయిలున్నూ పట్టుకువచ్చి అట్లు కిందపుంచి) అట్లు తిను.

వెంకన్న : కాళ్ళూ చేతులు కడుక్కుని తడిగావంచా కట్టుకుని తింఛాను.

పార్వతి : (తనలో) వెఱ్ఱివెధవ. (పైకి) మీ బాబు కాళ్ల కడుక్కోకుండీ వీధిలోంచి వొచ్చిన బట్టతో తింటాడుగాని, నీకు అంతకన్న ఆచారం బలువయిపోయిందీ ? తిన్నగా తిను.

వెంకన్న : కాళ్ళూచేతులు కడుక్కోవద్దంఛావా యేమిషి.

పార్వతి : కాళ్లు కడుక్కుంటె చప్పుడవుతుంది.

వెంకన్న : చప్పుడవుతే యేమిషి ?

పార్వతి : (తనలో) మొద్దు వెధవ ! (పైకి) అంతా లేస్తారు.

వెంకన్న : (గట్టిగా) ఓహో ! దొంగతనంగా తెచ్చావు ?

పార్వతి : నిమ్మళంగా మాట్లాడు. చెప్పినట్టు వినకపోతే రూపాయలివ్వను.

వెంకన్న : అనాచారంగా తింటె యిస్తానంఛావా ? (తినును)

పార్వతి : పదిరూపాయలు యిస్తే యేం చేస్తావు ?

వెంకన్న : పొగాకుకొని పొడుంకొట్టు పెడతాను. నేను పొడుంకొట్టు పెట్టానంటే మరి, వాటి కొట్టు పడిపోతుంది.

పార్వతి : గట్టిగా మాట్లాడకు.

వెంకన్న : నా పొడుం యెంతబాగావుంటుందనుకున్నా వేమిషి ! చిన్న పట్టు పీల్చిచూడు (అని ఎడమ చేతితో మొలనున్న పొడుంకాయను చూపించును.)

పార్వతి : (ముక్కుమీద వేలుంచి) ఆడవాళ్లు పొడుంపీలుస్తారుట్రా ? (పొడుంకాయ మొలలోంచి తీసి రూపాయలు మొలలో ముడుచును. అలా చేయుటలో తన శరీరము వెంకన్న పార్శ్వమునకు తగిలించును.)

వెంకన్న : (తనలో) యిదేమిషోయి ! మీదపడుతున్నాది !

పార్వతి : (అట్టుముక్క తాను కొరికి వెంకన్న నోటి కందించును.)

వెంకన్న : యిదేమిటి ? యెంగిలి తినమంచావా యేమిషి ?

పార్వతి : నే చెప్పినట్టూ వింటానన్నావే (అని నోటిలో కుక్కును.)

వెంకన్న : (అయిష్టముతో మింగుతూ) యెంగిలి తినడానికి పదిరూపాయిలు యిచ్చానంషావు !

పార్వతి : యింకా వుంది.

వెంకన్న : యేమిటుంది ?

పార్వతి : యిదిగో (అని కౌగలించుకొనును.)

వెంకన్న : పెధవముండా ! (అని విదిలించివేయును. పార్వతి నేల బడును. వెంకన్న పైకి పారిపోయి అరుగుమీద ముసుగుపెట్టుకుని పడుకొనును.) [తనలో] చచ్చానురోయి ! యిదేమి టీ రంకు ముండకి యీ కాలం.... రామ ! రామ !

పార్వతి : (చీపురుకట్ట తెచ్చి) గాడిదకొడకా ! (అని కొట్టును.)

[తెర]

ద్వి తీ య ర ం గ ము

[అక్కాబత్తుడి యిల్లు]

వెంకన్న : అక్కాబత్తుడూ - అక్కాబత్తుడూ (అని తలుపు కొట్టును.)

అక్కా : యెవరది ?

వెంకన్న : వెంకన్న.

అక్కా : (తలుపుతీసి పైకివచ్చి) యేమిటి వెంకన్న ?

వెంకన్న : కొంపములిగింది !

అక్కా : ములగడానికి నీకు కొంపవుంటేనా ? మీ చినబాబుగారి కొంప ములిగినట్టాయిన, శుభవార్త చెప్పు.

వెంకన్న : కొంపములిగింది.

అక్కా : యెందు కా తొందర ? నింపాదిగా చెప్పు.... దొంగలొచ్చారా? యిల్లంటుకుందా ? యేదయ్నా సంతోషమే !

వెంకన్న : చెప్పనా ?

అక్కా : (అరుగుమీద కూచుని) చెప్పు.

వెంకన్న : నేను చెప్పను.

అక్కా : చెప్పకపోతే యింట్లోకిపోయి వెచ్చగా పరుంటాను. (లేచి తలుపువైపు పోవును.)

వెంకన్న : (అక్కాబత్తుడి దుప్పటి బట్టుకులాగి) నేను చెప్పుతాను. చెప్పుతాను.

అక్కా : (తిరిగి కూర్చుని) అయితే చెప్పండి !

వెంకన్న : యెవరితో చెప్పరుగద ?

అక్కా : యేమి టా మహా రహస్యం !

వెంకన్న : చెప్పరుగదా ? యిదిగో ! పార్వతి రాత్రి పడుకుంటే మెల్లిగా లేపి మ యిలబట్టతో అట్లు తినమంది.

అక్కా : యిదా రహస్యం; మైలబట్టతో యెందుకు తిన్నావు ?

వెంకన్న : (తల గోక్కుంటూ) పొడుంకొట్టు పెట్టుకోవడానికి పది రూపాయీలు యిస్తానంది.

అక్కా : మరేమి ! నీ రొట్టి నేతిలోపడ్డది.

వెంకన్న : నెయ్యి లేదు; వొట్టి రొట్టిలే పెట్టింది.

అక్కా : యిదేనా కొంప మునగడం ?

వెంకన్న : తను కొరికిన యెంగిలి రొట్టిముక్క తినమన్నది.

అక్కా : (నవ్వి) తిన్నావ ?

వెంకన్న : తిన్నాను.

అక్కా : (నవ్వు పట్టలేక మిక్కిలిగా నవ్వుతూ) రూపాయిలిచ్చిందా ?

వెంకన్న : యిచ్చింది.... యిచ్చి.... యిచ్చి....

అక్కా : యిచ్చి యేం చేసింది ?

వెంక : మీదపడి కాగలించుకుంది, "వెధవముండా !" అని తోసేసి అరుగుమీద వచ్చి పడుకున్నాను. ఆయింతా చీపురుగట్ట పట్టుకు వచ్చి వీపు పెట్లగొట్టింది. దాంతో మీ దగ్గరకు పారిపో వచ్చినాను.

అక్కా : (నవ్వు పట్టలేక దొర్లును)

వెంక : యెందుకు నవ్వుతారేమిషి ?

అక్కా : నవ్వక యేడవమన్నావ యేమిషి ?

వెంక : నేనుకూడా నవ్వనా ?

అక్కా : అడిగి నవ్వుతారా యేమిటి ? నవ్వు ?

వెంక : (నవ్వును)

అక్కా : అయితే యిప్పుడు యేంచేస్తావు ?

వెంక : యేం చెయ్యమంటారు ?

అక్కా : తిన్నగావెళ్ళి అరుగుమీద పడుకో !

వెంక : చీపురుకట్ట మూతకది.

అక్కా : నిష్కారణం దెబ్బలు తిండం యెందుకు ? పార్వతి చెప్పినట్టు చెయ్యి !

వెంక : వెధవతో సంగమం చెయ్యమంటావయ్యా !

అక్కా : నీ పినతండ్రికంటె నువ్వు గొప్పవాడివా యేమిటి ? ఆయన యెన్నో పాడుదేవాలయాలు ప్రతిష్ట చేశాడు.

వెంక : మాతండ్రి మహాయోగ్యుడు. అయ్యాపేరు చెడగొట్టుతానా ?

అక్కా : హాస్యాన్ని కన్నాను. బహు ధర్మంగా ప్రవర్తించావు. నిన్ను చూచి మీ చినబాబు బుద్ధితెచ్చుకోవాలి. నీవు వేలలో యెన్నికైన మనిషివి. గాని రేపటినుంచీ యెలా కాలక్షేపం చేస్తావు.

వెంక : మధోకరం.

అక్కా : నేస్తం ! నేను వుండగా నీకా అవస్థ రానిస్తానా ? ఆ పది రూపాయలు ఏం చేస్తావు ?

వెంక : పార్వతికి పంపించేస్తాను.

అక్కా : నేను యంతమదుపుపడితే అంత మదుపు పెట్టుతాను. పొడుం కొట్టుపెట్టి నీ కాలక్షేపము పోగా మనకి లాభం కుడా వస్తుంది.

[తెర]

తృతీయరంగము

[రామ్మూర్తి: చేతులు తాడుతో కట్టబడి పార్వతమ్మ ప్రవేశించును]

రామ్మూర్తి : యిదేమిటి పార్వతి ?

పార్వతి : (కంట నీరొలుకుతూ వూరకుండును)

రామ : (దగ్గరచేరి కూర్చుని)యే దుర్మార్గులు కట్టారు నీ చేతులు ?

పార్వతి : (మాట్లాడదు)

రామ : (వెం(్రుకలు సవరించి ముద్దుపెట్టుకొని చేతులు కట్లు విప్పి) యెవరు నీకీ అవస్థకి కారణభూతులు ?

పార్వతి : వెంకడు !

రామ : వెధవని యెముకలు విరగదంతాను.

[తెర]

చతుర్థ రంగము

(పొడుం దుకాణం)

వెంకన్న : (పొడుంచేస్తూ ప్రవేశించును)

రామ్మూర్తి : యెందుకురా వెంకా చేతులు కట్టావు ?

వెంక : యెప్పు డొచ్చావు రాముడూ ? పరీక్ష ప్యాసయిందిరా ?

రామ : దున్నపోతా ! అడిగిన మాటకు జవాబు చెప్పవేమి ?

వెంక : (పొడుంక(్ర పడవేసి నిర్ఘాంతపోయి చూచును) యెందుకురా రాముడూ యీ కోపం ?

రామ : పార్వతి చేతులు కట్టినందుకు యిదిగో, పూనితీసి వో లెంపకాయ (కొట్టును)

వెంక : (బుగ్గ తడుముకుంటూ) యెవ(్రా కట్టారు పార్వతి చేతులు !

రామ : నువ్వు కట్టావని చెప్పింది.

వెంక : నేను కట్టానని చెప్పిందా వేధవముండ !

రామ : వెధవముండని దాన్ని తూల్నాడితే మరో లెంపకాయ తీస్తాను.

వెంక : వెధవముండ కాకుంటే పునిస్త్రీముం డనమంచావురా ! యీ మాటు లెంపకాయ తీస్తే ఆ ముండ విరిచేస్తాను. విన్నావ....ఒక దెబ్బకి మా రాముడివి కదా అని వూరుకున్నాను.

రామ : (పస్తాయించి) అయితే నువ్వు కట్టకపోతే దాని చేతు లెవరు కట్టారు ?

వెంక : అదేమో నా కేం తెల్సును. నెలరోజులాయి నేను యింటికే వెళ్ళలేదు.

రామ : (కూర్చుని ఆశ్చర్యముతో) యెంచేతరా ? అబద్ధమాడిందా ? అబద్ధమాడివుండదు.........నే వినడం తప్పు కావచ్చును.... యెంచేతరా నెలరోజులాయి ఇంటికి వెళ్ళలేదు ?

వెంక : యెంచేతనంటే....చెప్పకుమా ! పొడుంకొట్టు పెట్టుకున్నాను.

రామ : మా నాన్న గెంటేశాడా యేమిటి ?

వెంక : మీ నాన్న నెలరోజులాయి వూళ్లో లేడు.

రామ : నీ మానాన్న నువ్వు బతకాలని బుద్ధిపుట్టిందా యేమిటి ?

వెంక : అవున్రా ! పొడుం మాబాగా తయారుచేస్తాను. మీతట్టు పొడుం యిలా వుంటుందిరా ? ఒక పట్టు పీల్చు !

రామ : (పీల్చి) మామజాగా వుందిరా. యేం వేస్తా వేమిటి ?

వెంక : యేం వేస్తానా ? మకోబాపిక్క వేస్తాను....ఘుమఘుమ లాడు తుంది. ఓ పెద్ద పొట్లాం పుచ్చుకో....నీకు యెప్పుడు కావలిస్తే అప్పుడో పొట్లాం యిస్తాన్రా.

రామ : వెంకన్నా ! నువ్వు మంచివాడివిరా.

వెంక : నేను మంచివాణ్ణిరా ?

రామ : అవును.

వెంక : మరి నన్నెందుకు కొట్టావు ?

రామ : బుద్ధి తక్కువచేత !

వెంక : మరెప్పుడూ కొట్టవుగద ?

రామ : కొట్టను !

వెంక : రాముడు ! నువ్వు మునసబు పనిచేస్తూవుంటే నేను వచ్చి, "వోరే రాముడూ !" అని పిలుస్తాను. కోప్పడవుగద ?

రామ : కోప్పడను....యింటికి వెళ్లి పోయిరా !

వెంక : అమ్మా....నేను రా(న్రా.

రామ : యిన్నాళ్ళు అన్నదమ్ముల్లా వుండి....యిప్పుడు వేరుంటావురా ?

వెంక : చీపురుగట్ట......(అని వీపు తడుముకొనును.)

రామ : నీ కేం! ప్రాలుబ్ధం. చీపురుగట్టతో స్వయం యిల్లుతుడుచుకోవడం ....వంట చేసుకోవడం; నాకేం మనస్కరించలేదు.

వెంక : వోరే రాముడూ ! వంట ఓ ఎంత సొగసుగాచేస్తానూ!....చినబాబు దేశాంతరం వెళ్లితే నే నేగద వండుతాను. ఈ రాత్రి వుల్లి పాయల పులుసుచేస్తాను, వస్తావూ ?

రామ : యెందుకు శ్రమపడతావు. నా మాట విని యింటికి వెళ్లి పోయిరా.

వెంక : యెంత డబ్బొస్తూందంటావంటె....రెయిలు వచ్చినప్పుడల్లా అక్కాబత్తుడు పొట్లాలు పంపిస్తాడు. ఒక రూపాయి పొట్లాలు చెల్లుతాయి. నా పొడుం వూరు వూళ్ళ వాళ్లు కొనుక్కుపోతారు. వర్ఘాలు కొట్టు యెత్తేశాడు. ఒక రహస్యం విన్నావా ?

రామ : రహస్యం యేమిట్రో !

వెంక : పొడుం షడక్షరని ఒక మహామంత్రం వుంది. కంసాలి గురువు వీరనాథాచార్యులు దగ్గిర ఉప దేశముయి పునశ్చరణ చేశాను .... శిద్ధయింది.

రామ : నాకు చెవుతావురా ఆ మంత్రం ?

వెంక : చెప్పితే తలపేలిపోతుందిష........ గురువు చెప్పాడ్రా.

రామ : మంత్రా లబద్ధం. శ్రమపడి వునశ్చరణ చెయ్యకు.

వెంక : అదొక్క టేన్రా నీ దగ్గర దౌర్భాగ్యపుగుణం........ తెల్లవాడి మాట నమ్మేసి మన గ్రంథాలన్నీ అబద్ధం అంటావు........నాకు దాఖలాయిస్తేనే స్వప్నంలో మంత్రదేవత నానాభర్ణభూషితురాలవు

కుంచున్నా బంగారపు పొడుంకడ్రతో వీపుమీద వేసింది. దాంతో తెలివొచ్చింది. మరి ఆ వేళ నిద్రపోలేదు. నిద్రపోతే ఫలం పోతుందిష.

రామా : పూర్ ఫూల్ !

[తె ర]

ప ం చ మ ర ం గ ము

[అక్కాబత్తుడు, వెంకన్న ప్రవేశించును]

అక్కాబత్తుడు : యేమిటి కబుర్లు ?

వెంకన్న : మా రాముడు పరీక్ష ప్యేసు అయినాడు. ఈ వేళే పట్నం నుంచి వచ్చి వో లెంపకాయ తీశాడు.

అక్కా : యెందు కేమిటి ?

వెంక : పార్వతి చేతులు యెవడో కట్టాడుష.

అక్కా : యెవడో కట్టలేదు. వీధిగడప దగ్గిర నిలుచుని తోవంట పోయే వాళ్ళని చూస్తూవుంటే. మీ మేనత్తతో ఖాయిదా పెట్టమని నే చెప్పాను. అందుచేత చేతులు కట్టింది.

వెంక : మా మేనత్త కడితే రాముడు నన్నెందుకు కొట్టేడు ?

అక్కా : నీ సత్యకాలము చూసి. రామమూర్తికి గూబ కదలేశావు కావూ ?

వెంక : రాముణ్ణి కొడతానా ! వాడికి మునసబీ అయితే "వొరేరాముడూ" అని పిలుస్తాను. వాడికి పెళ్ళి చేస్తాను.

అక్కా : నువ్వే చేస్తావూ ?

వెంక : (పొడుం పీల్చి) ఆ! నేనే! మా చిన్నాన్న వచ్చి నన్ను కాగలించుకు యెత్తి యింటికి తీసుకుపోయినాడు. ఇవాళ నుంచి మా యింట్లోనే భోజనం. స్టాంపు సంతకం చేసి వెయ్యి రూపాయిలు తెచ్చి మా మామ కిచ్చాను.

అక్కా : యంత బుద్ధితక్కువ పని చేశావు. నాతో చెప్పంది యెందుకు సంతకం చేశావు.

వెంక : రాముడికి పెళ్ళి చెయ్యవొద్దంషారా యేమిషి ?

అక్కా : యంత పని చేశావు! (ఆత్మగతం) దీని కేమిటి ప్రతీకారం ? (ప్రకాశముగా) రెయిలుకి వేళయింది. పొట్లాలు పంపించు.

[తెర.]

షష్టమ రంగము

[రెయిలు స్టేషను. రెయిలు వచ్చును, ఫస్టుక్లాసు బండిలో, జరీటోపీ కన్ కాఫ్ ఫాయిదామా మొదలయిన పోషక్ వేసుకుని త్రివిక్రమరావు పంతులు కిటికీలో నుంచి తొంగిచూచి "అల్లీఖాన్, అల్లీఖాన్" అని నౌకర్ని పిలుచును. కొండుభట్లు ప్రవేశించును.]

కొండు : యే తాలూకావారు వీరు! యే తాలూకా రాజావారు వీరు! (అని దగ్గర నున్నవార్ని అడుగును.)

దగ్గిర వున్నవారు : మాకు తెలియదు.

కొండు : (త్రివిక్రమరావు పంతులుగారి దగ్గరకు వెళ్ళి) ప్రభువువారు జాజినగరం జమీందారువా రనుకుంటాను.

త్రివిక్రమరావు : అలాగే నన్ను చూసి అంతా అనుకుంటారు. మేము తుమ్మలపాలెం మొఖాసాదార్లం. మాకు భూములవల్ల పది పదహారు వేల్దాకా వస్తాయి.

కొండు : "నావిష్ణుః పృథ్వీపతిః" అన్నాడు. భూస్వాములు కాకపోతే రాజవర్చస్సు యెలా వస్తుంది. తమ నాయనగార్ని మా బాగా యెరుగుదు. నాయందు వారికి చాలా దయ. పిల్లజమీందార్లున్నూ, అఖండ అన్నప్రదాతలున్ను ప్రభువువారు యిక్కడ దిగుతార ? పైకి విజయంచేస్తార ? యిక్కడ దిగేట్టయితే మా యిల్లు చాలా విశాలంగా వుంచుంది. యేవిధమయిన యిబ్బందిన్నీ వుండదు. యీ గ్రామం గొప్ప క్షేత్రం ! పాండవ ప్రతిష్ట ; కోదండరామ స్వామివారు స్వయం వ్యక్తం.

త్రివిక్రమ : మేము విలాసార్థం దేశం చూదామని విజయంచేస్తున్నాం. మీ గ్రామంలో చోద్యాలేమయ్నా వుంటే రెండు వూటలు గడుప అభిప్రాయం కద్దు.

కొండు : చోద్యం అంటే పాతకోట కద్దు; సీతగుద్ద కద్దు; స్వామివారి ఉద్యానవనం కద్దు; అందులో మంటపము దేవ నిర్మాణం. దేవాలయం నౌఖరీచేసేవారు యాభయిళ్ళ భోగంవాళ్ళు వున్నారు. మంచి విద్యావంతులు, రూపవంతులున్నూ :

త్రివిక్రమ : అయితే యిక్కడ దిగుతాం.

కొండు : యేమర్రా ఓయి కళాసుబా !

త్రివిక్రమ : సాయిబు వున్నాడు. మీరు శ్రమపడకండి !

కొండు : పరాయిల పనా యేమిటి ? తమపనికి నా కభ్యంతరం లేదు !

అల్లీఖాన్ : (ప్రవేశించి) నీకీ పైకీ చలో జీ.

కొండు : నేను సామాను అందిస్తాను నువ్వు బహర్రఖో.

అల్లీ : నాకీ బాత్ నకోజీ. నీకి సామాన్ మత్ పకడో.

కొండు : అమ్మొక్ తక్లీఫ్ నహి (అని అటూ యిటూ సామాను తీస్తూ సీసా, గళాసులను తన్ని వేసును.)

అల్లీ : అరె బంచూత్ కామ్ కియా.

కొండు : అపరాధం, అపరాధం.

క్రమ : అవి మనవి కావండి ! యెవడో దొర వొదిలి వెళ్ళి పోయినాడు. (అని వూరుకొమ్మని సాయిబుతో సౌజ్ఞచేయును)

కొండు : నేను పరాయివాణ్ణి కాను ! శాక్తేయుణ్ణిని, వామాచార తత్పరుణ్ణిన్ని. నా దగ్గర ప్రభువువారు అరమర వుంచవద్దు. రండి ప్రభువువారు దయచేయండి ! సామాను వెనుకనుండి తీసుకువస్తారు. (టిక్కెట్టు కలెక్టరు ప్రవేశించి కొండుభట్లు చెయ్యి పట్టుకు లాగి)

టిక్కెట్టు కలెక్టరు : ఫస్టుక్లాసు బండిలోంచి దిగుతూ వుండగా నేను కళ్ళార చూశాను.

కొండు : అది యెవర్నిచూసి నే ననుకున్నావో ! వొంటిమీద చెయి వెయ్యకు ప్రాయశ్చిత్తం చేసుకోవాలి. నీమీద డామేజీ దావా తెస్తాను. (కొండుభట్లు త్రివిక్రమరావుగారివేపు తిరిగి) చిత్త గించరా ప్రభువ్వారు. ఈ మూర్ఖుడికి యింగ్లీషున నాలుగు చీవాట్లు రానియ్యండి. శ్రోత్రియుణ్ణైన బ్రాహ్మణ్ణి అమాంతంగా ముట్టుగుం టాడు ! తల పగిలిపోతుంది.

టికెట్టు క : ఈ కబుర్లెందుకు పదండి స్టేషనుమేష్టరుదగ్గిరికి.

కొండు : పద. నాకేం భయమనుకున్నావ యేమిటి ? (త్రివిక్రమరావు పంతులుతో) యిప్పుడే వస్తాను. తాము వొక్కనిమిషం ప్రభువు వారు కుర్చీమీద కూచోండి. (రంగనాయకులుశెట్టి తొందరగా ప్రవేశించి కొండుభట్లు చెవిలో యేమో చెప్పును. కొండుభట్లు ఆందోళన పడును. ఇద్దరూ ప్రత్యేకము మాట్లాడడముకు ప్రక్కకు వెళ్ళిపోవును.)

టిక్కెట్టుక : యెక్కడికి వెళ్లుతావు, స్టేషన్ మేష్టరుదగ్గిరకి రా ;

శెట్టి : ఏమిటీ అల్లరి ?

కొండు : నేను ఫస్టుక్లాసులో కూచున్నానని ప్రాణం పుచ్చుగుంటున్నాడు,

శెట్టి : యెల్లు, బాపనోళ్ళమీదే నీ ఝూంకారమంతాను. యింద ! నుట్ట ముక్కలకి (అని ఒక అణా చేతిలో పెట్టును.)

కొండు : కొంప మునిగింది! హటాత్తుగా చచ్చింది ముండ! యింత వేగం చస్తుందని నే నెరగను. లేకుంటే వూరుదాటుదునా? అయితే మంజువాణిని యవరయినా ఆదుకున్నార? ఆమెకు యెవరు భరాసా యిస్తున్నారు.........నువ్వు వెళ్ళావుకావు.

శెట్టి : అంతా రత్నాంగే.... మరెవరు? నేను వెళితే కట్టుపట్టుకు వెంట తరుముతుంది.

కొండు : అయితే మనకేం చెయిజిక్కదు కాబోలు.

శెట్టి : సిక్కకేం! మీరు బేగెళ్ళి సుకవుచెయ్యండి.

కొండు యేం సుకవు చెయ్యడం? బుద్ధిమాల్సి వెధవని, నాలుగు రాళ్ళకి ఆశపడి రామసానికి అంత జబ్బుగా వున్నప్పుడు వూరు విడిచి వెళ్ళేను.

శెట్టి : బుద్ధితక్కువకు లెంపలాయించుకొని బేగెళ్ళి కథ యెలా వుందో కనిపెట్టండి.

కొండు : సరేగాని ప్రొద్దుపోతూంది. నువ్వు ముందువెళ్ళి పెరటిగుమ్మం దగ్గిర వుండు. నే నిప్పుడే ఆ బోడిపంతులుని బసకు దిగబెట్టి వచ్చి కలుసుకుంటాను.... (త్రివిక్రమరావు వద్దకు వెళ్ళి) ప్రభువువారు దయచెయ్యాలి.........యేదిరా గుఱ్ఱబ్బండీ. తీసుకురా జట్కా : ప్రభువ్వారి హోదాకి తగినది కాదుకాని, కుచేలుడింటికి శ్రీకృష్ణమూర్తివారు విజయంజేసినట్టు అనుగ్రహించాలి!........ సాయిబూ! మాబసకి పోనియ్యి, యీ సామాను పట్టించుకుని నౌకర్లతో కూడా నేను వస్తాను.

వెంకటస్వామి : నా గాజుసామానుకు వేరేబండి కావాలి.

కొండు : ఈ బండి నీకు.

అచ్చన్న : నా లాంతరుకీ కొవ్వొత్తులకీ వేరేబండీ కావాలి.

కొండు : ఈ బండీ నీకు.

అల్లీఖాను : పంతులుగారి హుక్కాకీ, లేహం డబ్బాకీ వేరే బండీ కావాలి.

కొండు : ఈ బండీ నీకు.

అల్లీఖాను : పంతులుగారి పోషక్ కు వేరేబండీ కావాలి.

కొండు : ఈ బండీ నీకు.

బుచ్చన్న : వంటసామానుకి ఒకబండి కావాలి.

పాపన్న : ప్రత్యేకం నా కొకబండీ మామూలు.

కొండు : మరి లేవు; పొండి !

పాపన్న : స్నేహితుణ్ణి, ఆశ్రితుణ్ణి.

కొండు : మరిలేవు బళ్ళు; ఒక్కొక్కరే వో బండీ యెక్కి వాళ్ళు వుడాయించారు.

బుచ్చన్న : అయితే యివాళ పంతులుగారు పస్తుపడుకోవాలి.

కొండు : నడిచి వెళ్ళిపోదాం ; మరి బళ్ళు దొరకవు.

బుచ్చన్న : సామా నెవడు మోస్తాడు ?

కొండు : కూలివాడు పొహడూ కనపడ్డూ; మనమే మోసుకు పోవాలి.

పాపన్న : మనం తిమ్మనం....ఆ పప్పుడకదు ! నేను వొక్కవస్తువయ్నా పట్టుకోను.

బుచ్చన్న : వొబ్బితిని, భంగుతాగి పంతులితో మజా ఉడాయించడానికి నువ్వూను, అరవచాకిరీ చెయ్యడానికినేనూనా ?

పాపన్న : బ్రహ్మదేవుడు నీ కలారాశాడు; నాకిలారాశాడు; కావలిస్తే బ్రహ్మదేవుడితో వెళ్ళి ఫిర్యాద్ చేసుకో. శాస్తుల్లుగారు ! ఈ వూళ్ళో డాన్సు కథ యేమయ్నా వున్నదా యేమిటి ? లేకుంటే పంతులు పడడు !

కొండు : యీ దేవాలయం నౌకర్లలో మంజువాణి సాక్షాత్తు రంభావ తారం. వుంది.

పాప : యెవరయ్నా వుంచుకున్నారా ?

కొండు : నరహరిరావని వొక పంతులు వుంచుకున్నాడు.

పాప : అయితే మా పంతులికి అవకాశం యెలాగ ?

కొండు: నేను కొంచము వైద్యముకూడా చేస్తాను. పంతులికి పైత్యాధికం పోవడానికి అప్పటప్పట విరోచనసాధనం చేస్తాను. దాంతో మూడు నాలుగు రోజులు మంజువాణికి ఆట విడుపు కలుగుతూ వుంటుంది.

బుచ్చన్న : నువ్వు పాతరసామాను పట్టుకుంటే, నే దినస్సు పట్టు కుంటాను.

కొండు : నా ప్రారబ్ధం కాలితే నా స్వగ్రామంలో మూటలు మొయ్య మంటావు.

బుచ్చన్న : అంత పౌరుషముంటే వెదికి కూలాణ్ణి యవణ్ణైనా తీసుకురా.

[తెర]

సప్తమ రంగము

[మంజువాణి పెరటియింట్లో గది, గదిలో ఒకవైపు పెద్ద పాత పందిర మంచము, ఒక మూలకు ఒక పాతబోనుపెట్టె, గోడవైపు రెండు పెద్ద జాడీలు, గోడకు బల్లలపీటలు, వాటిపైన బొమ్మలు, పాతపటాలు, పందిరిమంచం క్రింద యిత్తడి సామానులు, చింపిరి తల, కొంచెము మాసినబట్టతో రత్నాంగి, దువ్విన జుత్తు, తగుమాత్రం అలంకారం, కావిరంగు చీరతో మంజువాణి, ఒక జాడీకి యీ ప్రక్క నొకరు, ఆ ప్రక్క నొకరు నిలచివుందురు. రత్నాంగి చేతిలో ఒక వెలు గుతూ వున్న కొవ్వొత్తి; జాడీదగ్గర ఒక మొక్కలపీటపైని బంగారపు సరుకులు. మరి ఒక పీటమీద వెండి సామాను, ఒకవేపు బట్టలమూట]

రత్నాంగి : (కొవ్వొత్తి వెలుతుర్ని జాడీ నాలుగుమూలలా చూపి, తల యెత్తి) యింతే! మరిలేదు! యేవ(నుకున్నావు? యిరవై మూప్పైవేలకు దేకురుతుంది. యింత గణించిందని యవరూ

యెన్నడూ అనుకోలేదు. బతికి నిన్ను బాధపెడితే పెట్టింది కాని, చచ్చి నీకు కనకాభిషేకం చేసింది. లోకంకోసమయినా కంట తడిబెట్టావుకావు ?

మంజువాణి : చచ్చిందని సంతోషించుతూ కంట నీరు పెట్టడం యెలాగ?

రత్నాం : నవ్వులు, కన్నీళ్ళు భోగందానికి తలిచేటప్పటికి రావద్దా ?

మంజు : నేను భోగందాన్నా ?

రత్నాం : నాలుగేళ్ళు సానెరికంచేసి యింకా సంసార్నే అనుకుంటున్నావా ?

మంజు : నమ్మికసామిద్రోహముచేసి నన్ను అమ్మి కొండుభట్లూ, డబ్బిచ్చి కొని రామసానీ నాలుగేళ్లు యీ చెరలో పెట్టారు.... దేవుడు యిన్నాళ్ళకి చెర వొదిల్చాడు : యీ డబ్బు నాకు యివ్వాలని ఆ పిశాచం యిచ్చిందాయేమిటి ? యీ డబ్బు నాకు దేవుడుయిచ్చాడు. నన్నుబెట్టి అది యెంత ఆర్జించింది ? యిక స్వేచ్ఛగా బతుకుతాను.

రత్నాం : అనగా ?

మంజు : వొకరిబాధ లేకుండాను :

రత్నాం : యెవరి బాధ !

మంజు : రామసాని బాధ వొదిలిపోయింది ! యిక పంతులు బాధ !

రత్నాం : (జాడీలో సరుకులు వుంచడం మాని; నిలిచి) నా మాట కొంచం వింటావా ?

మంజు : నీకంటె నామంచి కోరినవా రెవరున్నారు ! ..

రత్నాం : అట్టి నమ్మకంవుంటే పదిరోజులకాలం పాత తోవనే జరగనియ్.

మంజు : అయితే నీయిష్టం.

రత్నాం : అలిసి వున్నావు వెళ్ళిపడుకొని నిద్దర తెచ్చుకో.

మంజు : అలాగే ! గాని నిద్దరరావడం యెలాగ ? యీ మంచంమీద యింకా పడుకుందేమోఅని బితుకువేస్తూంది.... దెయ్యంపైందేమో ?

రత్నాం : చచ్చిన ఉత్తరక్షణం వెఱ్ఱికుక్కయి పుట్టివుంటుంది....మను షుల్ని పీక్కుతినే పిసినిగొట్లకు అదే గతి - ఆంజనేయ దండకం చదువుకుంటూ పడుకో (మంజువాణిని కౌగలించుకుని, జుత్తు సవరించి ముద్దు పెట్టుకుని) వెళ్ళు: పడుకో.

మంజు : నీకీ రాత్రి జాగరం వేనా ?

రత్నాం : లేకుంటే ప్రమాదంవుంది, డబ్బు పాపిష్టిది ! యెవరికే దుర్బ్యా హాలు వున్నవో ?

మంజు : వొక త్తెపీ వుండడానికి భయంవేయదా ?

రత్నాం : బతికివున్నప్పుడు భయపడందానికి చచ్చింతరవాత భయపడు తానా ? (మంజువాణి పైకివెళ్ళును. రత్నాంగి తలుపుతీసి లాంతరు వెలిగించి తిరిగి చూచును. మూలనున్న పెద్దజాడీలోంచి కొండు భట్లు లేచును. రత్నాంగి గుండెఝల్లుమని కొవ్వొత్తి జార విడుచును. కొండుభట్లు వూరుకొమ్మని చేత్తో సంజ్ఞ చేసును. రత్నాంగి కొవ్వొత్తి తిరిగి తీసుకుని కొండుభట్లు దగ్గరకు వెళ్ళును.)

కొండు : మంచి యెత్తు యెత్తావు ! నీఅంత బుద్ధిమంతురాలు లోకంలో లేదు !

రత్నాం మీకంటేనా ?

కొండు : అంచేతనే మన వుభయులం యిక్కడ కలిశాం.

రత్నాం : ఇన్నాళ్లూ యిటు కనపడితే అటు మొహం తిప్పేవారే ?

కొండు : ఆ రాక్షసిముండ రామసానికి నీ పేరు చెబితే యిష్టం లేక పోయేది. మరి దాన్ని ఆశ్రయించుకు బతక్క తీరేదికాదు. అంచేత నీకు యెడ యెడంగా తిరిగేవాణ్ణి. కాని నీ చతురతా, నీ విద్యా, నీ ధర్మబుద్ధీ చదువుకున్నవాణ్ణి, నేను కానలేదను కున్నావా ?.........తెలవారేసరికి యీ సరుకులన్నీ కరగడానికి తగిన సాధనసామగ్రి సిద్ధంగా వుంది. వొంతులు యేర్పర్చేయి. నన్ను మాత్రం కలుపుకున్నావంటే పోలీసు, గీలీసు నిన్ను ముట్ట

లేదు. మంజువాణి డబ్బువిలువ యెరగదు. మనం యెంత వుడాయించినా పోల్చలేదు. (రత్నాంగి భుజముమీద చెయివేసి) కొంచెం ఆసరా ఇయ్యి. పైకిరావడం దండగడియ పడుతుంది. కాళ్ళకి కొంచెం మేహవాత నొప్పులు. (రత్నాంగి, కొండుభొట్లు చెయి విదిల్చి సరుకులు జాడీలో పడవేయ నారంభించును.)

కొండు : సరుకులు జాడీలో పడవేస్తున్నావేమి?

రత్నాం : జాడీతోకూడా పట్టుకుపోవడానికి!

కొండు : జాడీ యెలా మోసుకెళ్ళడం?

రత్నాం : జాడీ మొయ్యడానికి మనుషు లున్నారు.

కొండు : యెందుకూ వృధాశ్రమ! నలుగురికీ తెలియడం! నా మాట విని యీ గావంచాగుడ్డలో కట్టు (గావంచా చుట్టచుట్టి రత్నాంగిపై విసురును.) నీకు యీ విద్యలో ప్రావీణ్యత తక్కువగా వున్నట్టు కనబడుతుంది.

రత్నాంగి : బంగారం యెవరు కరిగిస్తారు?

కొండు : యిదిగో మన........

రత్నాం : మన....యెవరు?

కొండు : యెవరయితే నేం? పేర్లడక్కు!

రత్నాం : నమ్మినట్టా? నమ్మనట్టా?

కొండు : కావలిస్తే నువ్వుకూడా దగ్గిరవుందుగాని.

రత్నాం : అయితే పేరు చెప్పరా?

కొండు : యేవీ! గ్రంధంలో దిగింతర్వాత అసలు అవతారాలే దిగుతాయి: పేర్లతో యేం పని?

రత్నాం : అయితే పేరు చెప్పరా?

కొండు : నీ పుణ్యం వుంటుంది. కొంచం ఆసరా ఇయ్యి. పైకివొచ్చి అన్ని సంగతులు చెబుతాను వీటి తస్సాగొయ్యా బొద్దెంకలు చెడకరుస్తున్నాయి.

రత్నాం : బొద్దెంకులు కరవ్వు. కొంచం తాళండి ; యీ జాడీ పెట్టించి మళ్ళా వస్తాను. (తలుపుదగ్గరికి వెళ్ళి గడియలు తీయ నారంభించును.)

కొండు : అంతా నువ్వే అవుపోసనం పడతావు ? కొంచం బ్రాహ్మడికి పారెయ్యకపోతే శ్రేయస్సుకాదు. ఆ ధనంలో మూడోవంతు నా మంత్రాగంవల్ల రామసాని సంపాదించింది. (రత్నాంగి తలుపు కొంచం తీసును. కొండుభట్లు జాడీలోకి తల తీసును.)

రత్నాం : ఆ తగాయిదా యేదో మంజువాణితో తీర్చుకొండి ! పిలుస్తాను.

కొండు : (బుర్ర పైకెత్తి) అమాతంగా చంపేస్తావా యేమిటి ?

రత్నాం : అయితే పేరు చెప్పండి.

కొండు : చెప్పకపోతే యేం చేస్తావు ?

రత్నాం : మంజువాణ్ణి పిలుస్తాను.

కొండు : నువ్వు కాక నేకాదంటే చెబుతానుకాని, కోరి లభించిన ధనం కాళ్ళని తన్నుకుపోవడమే ?

రత్నాం : పేరు ? పేరు !

కొండు : అయితే విను (పొడుంపీల్చి) అక్కాభత్తుడు !

రత్నాం : కంసాలాడి శ్రీరంగనీతులన్నీ వొట్టిపేనా ?

కొండు : మరేవిఁటనుకున్నావు ! లోకమంతా అంతే. నీలాంటి ధన వొల్లని వెర్రికుట్టె ఎక్కడో వుంటాడు; నా మాట విను.

రత్నాం : ముందు నా మాట వింటే.... ఆ తరువాత నీ మాట ఆలోచిస్తాను.

కొండు : నీ చిత్తం నువ్వేమి చెబితే అది చేస్తాను.

రత్నాం : యీ గదిలోకి యలా వచ్చావో చెప్పు.

కొండు : యేకవచనం ప్రయోగిస్తున్నావేమిటి ?.... యక్ష ప్రశ్నలు అడుగుతున్నావు. నావంటి మంత్రవేత్తకి తలుపులూ గోడలూ ఒక అడ్డా ?

రత్నాం : అయితే, ఆ మంత్రంవల్లే పైకి దాటు. ఈ జాడీ పైనపెట్టించి పైనుండి తాళం వేస్తాను.

కొండు : గదిలో ప్రవేశించడానికి యేం బ్రహ్మవిద్య కావాలి? మాయ తాళంపెట్టి తీశాను.

రత్నాం : ఏ మనిషి నీకు సాయం చేసింది?

కొండు : నాకొకరి సాయంకూడా కావాలా?

రత్నాం : పేరు?

కొండు : చెప్పకపోతే?

రత్నాం : పట్టి అప్పచెపతాం!

కొండు : పట్టి అప్పచెప్పితే ప్రాణత్యాగం చేస్తాను, బ్రహ్మ హత్య నిన్ను చుట్టి చుట్టి శేషవులా చుట్టుకుంటుంది.

రత్నాం : అయితే చెప్పినమాటకి జవాబు చెప్పండి.

కొండు : పేరు కేంవుంది (పొడుంపీల్చి) అంకి!

రత్నాం : అబద్ధం!

కొండు : అయితే.... పైడి!

రత్నాం : అబద్ధం!

కొండు : యెరిగి నన్నెందు కడుగుతావూ?

రత్నాం : బ్రాహ్మడికుండే నీతి నీకు లేకపోయినా, దొంగకి వుండవలసిన నీతైనా నీకు వున్నందుకు అలరుతున్నాను.

కొండు : అయితే బ్రాహ్మణ్ణి దయవల్ని ప్రాణాల్తో వొదిలివేస్తారా యేమిటీ? నువ్వు ధర్మాత్మురాలివి! ఈ పుణ్యం కట్టుకుంటే, స్వర్గం యెదురుగా వస్తుంది! కొంచెం ఆసరా ఇయ్యి. జాడీలోంచి పైకివచ్చి యీ దొంగపుండా బొద్దెంకలబాధ వొదుల్చుకుంటాను.

రత్నాం : శిఖా, యజ్ఞోపవీతం యిక్కడ సమర్పించి మరీ పైకి రావాలి.

కొండు : అదేవిఁటది?

రత్నా : అలా నిలుచుండండి, చెబుతాను! (దగ్గరకు వెళ్ళి) ముందు, జంఝుం, దర్భముడి వుంగరం యిలా ఇచ్చెయ్యి.

కొండు : (జంరుుం తీసియిచ్చి,) యిదిగో జంరుుం పోస దాఖలు చేసుకో : బ్రాహ్మడన్నవాడికి ప్రాణసమానమైన ధనం యిదే! అది నీపాలుచేశాను. అంతటితో వొదిలివేయి.

రత్నాం వుంగరం యిలా ఇయ్యి.

కొండు : నువ్వు నీతిమంతురాలవని పేరుపడ్డావు. బ్రాహ్మణద్రవ్యం అపహరిస్తావా? "అవిషం విషమిత్యాహుః బ్రహ్మస్వం విష ముచ్యతే" అని వెయ్యినోళ్ళతో శాస్త్రకారుడు చెప్పాడు. చదువు కున్న బ్రాహ్మణ్ణి కొంచం చెయి తడిచేస్తావేమో అని ఆశపడితే అసలుకే మోసం తెస్తున్నావేమిటి?

రత్నాం : అధిక ప్రసంగం ఆలస్యానికి హేతువు! మన మాటలు విని ఎవరయినా వొస్తే గుట్టు బట్ట బయలవుతుంది....వుంగరం!

కొండు కానియ్యి! నా వేలువుంగరం నీ మృదువైన వేలు అలంక రిస్తే కృతార్థత చెందుతుంది. (వుంగరం అందిచ్చును.)

రత్నాం : ఆ మాట బాగుంది! (వుంగరం వేలునుంచుకుని) యిక శిఖ వుండిపోయింది. (తలవంచి ఒక నిమిషం కదలకుండా వుండి మొలలోంచి కత్తెరతీసి చూపించును.)

కొండు : (జుత్తు చేతపట్టుకుని) సిగకే తాశంపట్టావూ? అదిమాత్రం వొదిలేయ్. నీకు దాసుణ్ణై తిరుగుతాను. యెన్నడైనా నీ మాట గడువుదాటితే అప్పుడే యీ మర్యాద చేదువుగాని.

రత్నా : "శుభస్య శీఘ్రం" అన్నాడు.

కొండు : కేశఖండన వుత్సవానికి చెప్పినట్టు చెప్పుతున్నావు. యీ మాత్రం గడపవా? ముందు నీకు యెంతో పనికివస్తానుసుమా!

రత్నాం : అలాఅయితే కొస కొంచం కత్తిరించి వొదిలేస్తాను; అది మాత్రం తప్పదు!

కొండు : అయితే కానియి!

రత్నాం : (జుత్తు కత్తిరించును.)

కొండు : కొసేమిటి! మొయ్యా కత్తింరించేశావు.

రత్నాం : వెంట్రుకలకేమిటి : తరిగినకొద్దీ పెరుగుతాయి. బలుపు తగ్గింది.

కొండు : యీ అవమానంతో నలుగుర్లో యెలా తలెత్తి తిరగడం? దాని సిగ్గోసిన సిగపోతేపోయింది. కొంచం ఆసరా యిచ్చి పైకి లేవదియ్యి. కాళ్ళు కొంకర్లు పోయినాయి.

రత్నాం : మొదట యెలా దిగావు ?

కొండు : తలుపుతాళం రాగానే శరీరానికి యెక్కడ్లేని లాఘవం వొచ్చి హనుమాన్లులా యెగిరి లోపలికి జారాను ; గాని వొళ్ళు కొట్టుకు పోయింది !

రత్నాం : రాలేకపోతే అలాగే వుండు.

కొండు : యేం యిలాంటి కాఠిన్యం వహించావు ? (అంచులు చేతపట్టి ఉబక ప్రయత్నించగా జాడీ పగిలి కొండుభట్లు పెంకుల మధ్య కూలబడును.) చంపావు! (రత్నాంగి కొంత కనికరముతో లేవ తీయును.)

కొండు : వొళ్ళంతా గాయాలు తగిలాయి,గాని, నీ కరస్పర్శ తగలగానే అమృత నిష్యందనంలాగ.... (కుంటుతూ తలుపు వేపు నడుచును. తలుపుదగ్గర నిలచి ధనంవేపు చూసి) ధనం కాళ్ళతన్నుకు పోతున్నావు. లేక నాతో వొంతుకూడ్డం యిష్టంలేదు గాబోలు. నామట్టుకు కొత్తనీరూ పాతనీరూ కూడా యేకంగా కొట్టుకు పోయినాయి. నా వుంగరం దొబ్బినందుకు లేడా దేవుడు? (అంటూ తలుపు గడియలు తీయును)

రత్నాం : (తానుకూడా తలుపుదగ్గిరకిపెళ్ళి తలుపు తానే వేస్తూ) నిన్ను ఒక్కణ్ణీ పైకి వొదిలి, నే గదిలో వున్నానంటే పైని గొళ్ళెంవేసి కొంపకగ్గి పెట్టగలవు. కనుక నిన్ను వీధిలోకి సాగనంపి వీధితలుపు ఘడియవేస్తాను (గదిపైన గొళ్ళెంవేసి కొండుభొట్లుతో పైకి వెళ్ళును.)

(బోడిపెట్టి తలుపుయెత్తి కోమటి రంగన్నసెట్టి పైకివచ్చి సరుకులు పరీక్షించి, అందులోంచి వుంగరాలుతీసి చేతిని పెట్టుకుని కొన్ని

కాసులు మొలను దోపుకొనును. యింతట్లో రత్నాంగి కాళ్ళ చప్పుడవును. సెట్టి మంచంమీద పడుకుని దుప్పటి తీసి కప్పుకొనును.)

రత్నాం : (తలుపుతీసి గదిలో ప్రవేశించి నగుకులవేపు చూసి కాసులు పోగుచేసి) యేమిటీచిత్రం! కాసులు సగానికి సగం తగ్గిపోయినాయి? (నిలుచుని నాలుగువైపులా చూసును, మంచంమీద మనిషి వుండడం చూసి గతుక్కుమని రెండడుగులు వెనక్కువేసి ఆంజనేయ దండకం పఠిస్తూ "శ్రీమన్మహా అంజనీగర్భ సంభూత సద్బ్రహ్మచారీ, కపీంద్రాదివంద్యా కిరీటోజ్వలద్రత్న")

(రత్నాంగి దుప్పటి ముసుగు తీస్తూంది. గాఢనిద్రలో వున్నట్టు సెట్టి కదలడు. రత్నాంగి బాగా మనిషిని నఖశిఖపర్యంతం పరీక్షించి మొలదగ్గిర చెయ్యిపెట్టును.)

శెట్టి : (తటాలున రత్నాంగి తలపట్టుకొని) దొరికావు మహాగ్గను.... చెప్పు! అమ్మవారివా? అసిరమ్మవా? పీడవా? పిశాచానివా? ఆ! యేటీ వాళకం? చెప్పు! నిశిరాత్రివేళ యిటొస్తావు అటొస్తావు. నీకేం! నేనాళ్ళకవాఁ! పరాళ్ళకవాఁ, వోలమ్మ! యిది ఏవూరు! యేలోకం! నాకొంపలో నా పక్కమీద నేను పల్లక పడుకున్న ముండావాణ్ణి, అమాంతంగా యెత్తి తెచ్చి యిక్కడ పడేసినావు గదా! గుండెలు బద్దలయి సవ్వనా? రామసానీ! నీకేటి కావాల? ఒక్కమాట చెప్పు! యేటపోతు కావాలా? నీరూపం చూస్తే నాకు భయం వేస్తున్నాది. కళ్లు మూసుకున్నాను. తల్లీ! రక్షించు!

రత్నాం : చదవవలసిన్ని పాఠఁవంతా అయిందా, యింకా వుందా?

శెట్టి : అయితే మనిషివే? యెవరమ్మా నువ్వు! చెప్పు నా యిల్లుచేర్చు తల్లీ! మావాళ్ళు బెంగపెట్టు కుంటారు – రత్నాంగివా? అయితే బతికాను. (నలుప్రక్కలా పరికించి) యిది రామసాని చీకటిగది కాదుగద? పిశాచమై పీక్కు తింటూంది! నన్ను తెచ్చి పడేసి నట్టే నిన్నూ తెచ్చి పడేసిందా యేమిటి? యిక్కడుంటే మన్ని

చంపేసి పోకలదు! రా! పైకిపోయి మంత్రగాడి కాళ్ళట్టుకుని ప్రాణం బచాయించుకుందాం;

రత్నాం : తల వొదిలెయి!

శెట్టి : చూశావా నా చేతులు యెలా గజ గజ వొణుకు తున్నాయో భయంచేత వళ్లు కంపం పట్టుకుంది.........నావశవాఁ చేతులు వొదల్డానికి. (రత్నాంగి పెనుగులాడి మొలదగ్గరకి చెయ్యి పోనిచ్చును)

శెట్టి : సెయ్యిమాత్రం మొలలోకి వెళనీయకు. దోపిడే? సానిబుద్ధి పోతుందా? పిశాచం పీక్కు తింటూవుంటే సరసానికి యాళా?

రత్నా : వేళాకోళం మాని మొలనున్న కాసులు అక్కడ పెట్టు.

శెట్టి : యీ వాళకం శెట్టిదగ్గిర పనికిరాదు. (లేచి నిలబడి రత్నాంగిని దూరానికి తోసి తలుపువేపు జరుగును.)

రత్నాం : దొంగ! దొంగ! మంజువాణీ (అని కేక వేసును)

శెట్టి : నేనేం యెట్టికుట్టి బాపనాణ్ణనుకున్నావా యేమిటి? పిలువు! నీ యిష్టం వచ్చినవాళ్ళని పిలువు. నాకు భయమనుకున్నావా (పెద్ద గొంతుతో) నన్ను యీ సీకటిగదిలోకి పిలిచి యీ బంగారం మనం పంచుకుదొబ్బుదామంటే నే నొప్పుతానా? నీక్కావలిస్తే నువ్వు దొబ్బు. పోలీసోళ్ళు పట్టుకున్నప్పుడు నువ్వడ్డుతావా? రామసాని దెయ్యమై పీక పిసికితే నీ దబ్బడ్డుతాదా? (తలుపు దగ్గిరకి దాసీలు, మంజువాణీ, నరహరిరావుగారువచ్చి తట్టుదురు.)

శెట్టి : నా యెత్తు ధనం పోస్తే యిలాంటి దొంగపని నేను చెయ్యను. యింత ద్రోహవాఁ! పాపము బద్దలై ఆకాశమంత పిడుగు నెత్తి మీదపడదా! నా చెయ్యి వొదిలెయి, తలుపుతీసి నీ భవిష్యం నలుగురియదటా తీస్తాను.

రత్నాం : చేతులు పట్టువొదల్డు! యేంచెయ్యను?

నరహరి : (తలుపుమీద చేయివేసి) యెవర్లోపల?

రత్నాం : శెట్టి.

మంజు : శెట్టా, యెలా వచ్చాడు?

శెట్టి : శెట్టి, యెలా వొచ్చాడా? రత్నం రమ్మని ప్రాణం తింటే వచ్చాను! బంగారం నాణెంచేసి ఖరీదుకట్టాలి రమ్మంటే వొచ్చాను. దొంగపని చెయ్యమంటే నే నొడబడతానా? రామసాని సొమ్ము ఒక్క చిల్లికాసు ముట్టుకుంటే పిశాచై పీక పిసగదా? (తలుపు తీసుకు పైకి పోవడానికి ప్రయత్నిస్తూండగా)

రత్నాం : పట్టుకొండి! మొల్లో కాసులు ముడుచుకు పోతున్నాడు? అవిగో, వుంగరాలతోపాటు....

శెట్టి : యేటీమనిసి యికారం, (రత్నాంగిమీదికి వంగి మొహంవద్దిర మొహంపెట్టి) నేం దొంగనా? నువ్వు దొంగవా? మా యింటా వంటా ఆ మాట లేదు. ఆ మాట మళ్ళీ అన్నావంటే చాలామాదం యెళతుంది. కోవఁటోళ్ళం! మా యిల్లంతా బంగారం! మా వొళ్ళంతా బంగారం!

నరహరి : శెట్టీ!

శెట్టి : సిత్తం బాబూ! పిశాచమంటే నాకు భయం, పోలీసోళ్ళంటే నాకు భయం — మరెవళ్ళకీ లచ్చపెట్టను. (తిరిగి సాగివెళతాడు.)

నరహరి : నిలబడు!

శెట్టి : (వెళ్ళిపోతూ) భోగందానియింట్లో ఒక్కనిమిషం నిలబణ్ణు! అదంతా పాపనాళ్ళకు చెల్లుతుంది.

నరహరి : (పరిగెత్తి శెట్టి రెక్కపట్టుకొని నిలబెట్టి) కాసులు, వుంగరాలు పెట్టు.

శెట్టి : సెయిముట్టుపరసంమాత్రం సెయకండి. మాటొస్తుంది!

నరహరి : యిస్తావా? యివ్వవా?

శెట్టి : దోపిడే!

నరహరి : ఆహా!

శెట్టి : యివ్వకుంటే యేటిసేస్తావు?

నరహరి : పిలకూడదీస్తాను.

శెట్టి : గవరుమెంటు బావుటా యెగురుతుండగా యెవడు పిలకట్టుకునే వాడు ?

నరహరి : యిదుగో నేను (అని పిలకట్టుకుని వంచును)

శెట్టి : బాబ్బాబు ! మీ మాట కెప్పుడయినా కోవఁటోడు అడ్డు సెప్పుతాడా ? మీ శలవు ! బాపనోరికి బంగారం యిచ్చుకుంటే పుణ్ణెం కదా ! పితాళ్ళు స్వర్గానికి పోరా ? ముండకాసులు మళ్ళీ ఆర్జించుకుంటాను; పుచ్చుకోండి ! (కాసులు పుచ్చుకుని నరహరిరావు జుత్తు వదలివేయును.)

నరహరి : దెబ్బకు దెయ్యం వెరుస్తుంది.

శెట్టి : బాబు ! దెయ్యమంటే నాకు వొల్లమాల్నిభయిం ! మహాగెయ్యింది; యీ కొంపలోంచి దాటిపోతే బతుకుతాను. (గడపదిగుతూండగా)

రత్నాం : వుంగరాలో ?

నరహరి : వుంగరాలిచ్చి మరీవెళ్ళు !

శెట్టి : మీ శలవు ! మీశలవు కడ్డా ? (వుంగరాలు తీస్తూ రెండడుగులు ముందుకేసి పరిగెత్తి పారిపోవును.)

[తెర]

అష్టమరంగము

[అక్కాభత్తుడి దుకాణం : అక్కాభత్తుడు, రామ్మూర్తి ప్రవేశించును.]

అక్కా : ఇక "రామ్మూర్తి" అని పిలవకూడదు "రామ్మూర్తి పంతులు గారు" అని పిలవాలి.

రామ : యేదో పెద్ద ఉద్యోగాలు అయినప్పుడుగదా అలా పిలవడం !

అక్కా : అందాకా మామూలుగా పిలవొచ్చునా ?

రామ : యేం చదువు ? యేం ఉద్యోగాలు?

అక్కా : యేం అలా అంటున్నారు ?

రామ : మా తండ్రి సంగతి బాగుందికాదు, ఆయనకి మంచి స్నేహితుల యిన్నీ మీలాంటివాళ్ళు కూడదని చెప్పరు.

అక్కా : ఆయన యేం కూడనిపనీ చెయ్యలేదే ! యేదో ఉపాయంవల్ల పదిరాళ్ళ సొమ్ము ఆర్జించుకుని సంసారం గడుపుకుంటున్నాడు !

రామ : ఎవడో షోకంగిరాజును యీవేళ యింటో దింపి పార్వతిని వాడికి ఉపహారం చెయ్యమని అప్పచెప్పాడు. యీ దౌర్జన్యం చూశారా ?

అక్కా : "భార్యా రూపవతీశత్రుః" అన్నాడు. మొగుడున్న పెళ్ళామే సొగసుగావుంటే పయివాళ్ళు కన్నేస్తారుగదా, ఖాయిదా లేకుంటే సొగసైన వితంతు చెడిపోవడమనగా యెంతసేపు ?

రామ : మా తండ్రికి అలా గడ్డిపెట్రాదా ?

అక్కా : మీ తండ్రికి గడ్డిపెడితే గడ్డయ్యేది గట్రయ్యేది సాపుగా తినేస్తాడు. అయినా, ఆయన ప్రతిబంధకం మీ ప్రయత్నానికి అడ్డవుతుందా యేమిటి ? పెళ్ళిమూర్తం యెప్పుడండి ?

రామ : ఎవరి పెళ్ళంటి ?

అక్కా : ఎవరి పెళ్ళనుకున్నారు ?

రామ : నా పెళ్ళి.

అక్కా : ఆ మాటే ! మీ పెళ్ళీ ! పార్వతమ్మ పెళ్ళీన్నీ !

రామ : (నిర్ఘాంతపోయి) యెవరు చెప్పారేమిటి ?

అక్కా : యెవరూ చెప్పలేదు.... ....మీ మాటలవల్లా మీ చర్యలవల్లా ఊహించాను. మరేం భయపడకండి: అది మహామంచిపని. మీ తండ్రి ఆదాలోవుంటే రత్నం లాంటిపిల్ల చెడిపోతుంది. యీ మాట పొక్కేలోగా శ్రీఘ్రంగా కానియ్యండి. నా చేతనయ్ని సహాయం చేస్తాను.

రామ : నిజంగాను ?

అక్కా : లింగంసాక్షి !

రామ : అయితే మా గురువు గిరీశంగార్ని తీసుకొస్తాను !

[తెర]

నవమరంగము

(మంజువాణి ఇల్లు, ఒక బల్లచుట్టూ కుర్చీలు బల్లమీద గళాసులు, విప్పినసీసా; మంజువాణి మంచంమీదను; త్రివిక్రమరావు వగైరాలు యీజీ చెయిరుమీద మితిమీరి పడివుందురు.)

కొండు : (చప్పుడు కాకుండా బొటనవ్రేలిమీద నడిచివచ్చి త్రివిక్రమ రావును కదిపి చూచును. తెలివిరాదు. ఆత్మగతం) జేబులో యేముందో, (చెయి జేబులో జొరిపి....మనీపర్సుతీసి....విప్పి చూచి) దీనిలో పెద్దకాసులు చాలా వున్నాయి. యివి వీరికి దక్కేవికావు. వివాహకార్యం కింద వినియోగపరిస్తే కొంత పుణ్యం అయ్యేన్నా వీడికి దక్కుతుంది. రెండు కాసులు మంజు వాణికి యిచ్చేటందుకు యిందులోవుంచి యిదిగో మళ్ళీ జేబులో పడేస్తాను. కడంవి కాకితం పొట్లాంకట్టి కందులజాడీలో లోతుగా కప్పివేస్తాను (నిష్క్రమించును.)

త్రివిక్రమ : (నిద్రలో కాలు చాచగా సారాబుడ్డి నేలకిపడి చప్పుడవును. అంతట ఉలికిపడి లేచి మరివొక గళాసు పుచ్చుకుని) దీనికి డబ్బిచ్చి వెళుదాం! (జేబులో మనీపర్సు తీసిజూచి నిర్ఘాంతపోయి) ఆ! రెండేనా వున్నాయి, కడంవి యెవరు దొబ్బారు? అది మంచమీద వొళ్ళెరక్క పడేవున్నది! లేక నేను ఖర్చు పెట్టాన! లేకుంటే నా నౌఖర్లు యెవరయినా చెపాయించేశారా?........ యీ రెండు కాసులూ దీని కియిచ్చేస్తే యింటికిజేరే సాధనమేమిటో? .... ఒకటే సాధనం కనబడుతూంది. శాస్తుల్లు యింట్లోదాని శిగగోస్సి పాత్ర సామాను వొదిలివేసి సన్నంగా నలుగురుం జారి పోయి తెల్లావరగట్ల రెయిలులో విశాఖపట్నం జేరుకుంటె అక్కడ రుణం చేసుకోవచ్చును. ఎవడూ మేలుకుండ లేదుగద? (తలుపు మెల్లగాతీసి వెళ్ళిపోవును)

[తెర]

కొండుభట్టీయము

తృతీయాంకము

ప్రథమరంగము

[కేశవరాయుడిగారి చదువుగది : కేశవరాయుడుగారు; దివాన్ బహద్దర్ రాజారాంగారు ప్రవేశించుదురు.]

కేశవ : బహుకాలానికి ! దయచేయండి !

రాజా : రిటయిరయ్యినవాళ్ళం కామండీ. బ్రతుకుయొక్క సాయంకాలంలో దేవుడికి దేశానికి నౌఖరీ చెయ్యవలెననే అభిలాషకలిగి దైవారాధనా, గ్రంథకాలక్షేపంతో కాలం వెళ్ళబుచ్చుచున్నాను. భగవద్గీత ఆచార్యులవారి వ్యాఖ్యాన సహితంగా ఆంధ్రీకరించినానుకద ; ఇప్పుడు ఉపనిషత్ భాష్యం తెనిగిస్తున్నాను. నాస్తికం ఇంగ్లీషు చదువుకున్న మనవారిలో యెక్కువగుచున్నది. పెద్దలు చిన్నలు కూడా అప్పటి ఐహికములందు మగ్నచిత్తులయి వుండడమేకాని, "వాట్ యేమ్ ఐ" "కోహం; నే నెవడను" నా దేవుని యెడల నాయెడల నాతోటిపాటి జంతువుల యెడల నా డ్యూటీ యేమిటి, "వేర్ యామై డ్రిఫ్టింగ్" నే నేతోవ జారుతున్నాను ? అనే తలంపులు యేమి పాపమోకాని బుర్రలో జొరబడవు. ఆస్తికులయిన తాము ప్రధానోపాధ్యాయులై యుండుటను ఈ పట్నమున బాలురు మాత్రము ఇతర పట్నములవారివలెకాక బుద్ధివంతులుగా నున్నారు.

కేశవ : దయచేత నన్ను పొగడుచున్నారుగాని నేను యెంతటి వాడను' నే చేసే పననగా యెంతటిది ?

రాజా : మీవంటి సత్పురుషులకు వినయము సదాభూషణమయే వుండును. దేశమున ముందునుండీయున్న పాపచింతా, ఆంగ్లేయ విద్యలవలన కలిగిన నాస్తికతా అనే మహా మిసిసిపి, మిసోరి ప్రవాహములకు బ్రహ్మసమాజ మతమనేది పెద్ద ఆనకట్టవలె ఆచరిస్తున్నాది. బ్రహ్మసమాజము లోకములోనుండు మతము లన్నిటికన్నా రేష నల్ : సవబయినదే అయిననూ లోకమున అవస్థా భేదము, రుచిభేదము కలిగియుండుటచేత ఏజాయ మనుష్యులకు ఆజాయను జ్ఞానోత్పత్తి, ధర్మోపదేశమూ చేయడము విధిగనుక తాము తర్కమును బట్టి సూటిగాపోవు బుద్ధులకు బ్రహ్మమతోపదేశము చేయుచున్నారు. నే నంటిరో, హిందూమత గ్రంధములలో పురాణాదులు కేవల స్త్రీ పామరజన భోధక ప్రయోజనములుగా తెలిగించి పాశ్చాత్యులు గూడా వేయినోళ్ళ పొగడు భగవద్గీతాది మహా గ్రంధముల సాహాయ్యమున ఆర్యమతమునకు చిరకాల మావరించిన త్రుప్పును గడగి ఆచార్య నిర్దిష్టకర్మ, వేదాంత మార్గములను చదువరుల కంటికింపుగ గనపర్చ ప్రయత్నిస్తున్నాను.

కేశవ : యే రీతినయినా నాస్తికతా పాపము యెడల భీతి, పుణ్యముయెడల ఆసక్తి కలుగచెయ్యడం యిప్పుడు మన దేశములో అత్యావశ్యకము లయినప్పటి మనవాళ్ళ అవివేకానికి మేరలేకుండా వున్నది.

రాజా : వార్డన్ మీ ! యేదో వక తరహా అంటే ఇంచుక నేను తమ అభిప్రాయముతో బేధించవలసి వస్తుంది. క్షమించవలయును. యే రీతినైనా ఆ స్తికత అంటే....యిదిగో ఛండాలురు, యెనుపోతును వేటవేసి మరిడమ్మకు పూజచేస్తారు. మనమునూ అట్టుల చేయగలమా ? సంఘములో పై అంతస్తులవారమైన మనము రేషనల్ రెలిజను కలిగివుండవలెను. అట్టి మతము క్రమక్రమంగా క్రిందివారికి దిగును.... సవబునే నేను పూజిస్తాను. ధియాసఫిష్టు మతము వలె పేడా పెల్లం కలిపి మనవాళ్ళు సంతోషించడము కొరకు ప్రతి

వెర్రిమొర్రివ్రాతలకు సందర్భార్థము కల్పించడమూ, ప్రతి అవక తవక ఆచారముకు రహస్య సవబులు, గుణములు కల్పించడము ... యేమంటారు? తాము అట్టి వెర్రిమాయలు నమ్మజాలరే?

కేశవ : నిజమే!

రాజా : అట్టి ప్రవర్తన కలవారితో రాజీలెల్లను యెట్లుపాటించ తరమన వలయును? మత సంబంధమయ్ని అతర్కిత ఆచరణలో మన వాకిటలోనే కొంతంత యిన్‌కాన్‌సిస్టెన్సీ వున్నది. చూడండి, నాయుడుగారూ! మన మాధవయ్యగారున్నారు. వారి యోగ్యత, ఆంధ్ర పాండిత్యమూ, కవితా సామర్థ్యము మన దేశమునకెల్ల నలంకార భూషితములయి యున్నవే. వారు బ్రహ్మసమాజ మతము నెన్నాళ్ళనుండియో అవలంబించి ఆ మతమునకు, మొన గాండ్లయి వున్నారు. విధవా వివాహములు ఆచరించవలసి వచ్చినప్పుడు, రీజన్ కాగినవారు బ్రహ్మసమాజముయొక్క మార్గము వదలి హిందూ శాస్త్ర ప్రకారం ఆచరిస్తారు. అది యేమనవచ్చును?

కేశవ : నిజమే! గాని మాధవయ్యగారు సవబుమారిన పని చేసిననూ మన్నించడము శక్యముకాదు కాని, తాము విధవా వివాహమునకు ఫర్‌గాని, యెగినెష్టుగాని వున్నట్టు కానరాదు! తమవంటి పండితులు ఆ రిఫారం విషయమయి చర్చించి యేదో వక నిశ్చయమును తీసుకువుండకపోతే....

రాజా : అన్నిపనులు అందరూ చెయ్యడము శక్యమా? మత సంస్కారము, అందుతో సంబంధించిన గ్రంథరచనా, నా బ్రతుకుకు విధానములుగా నిర్ణయించుకు వున్నాను. చేయవలసిన పనులు లోకములో మెండుకలవు. చేయచేకొనిన పని శాయశక్తుల జేయనగు. అందు విద్య అన్య వ్యాపార నిరోధి; జలస్‌వైఫ్! ప్రస్తావన వశాత్తూ విధవా వివాహముల మాట అంటినిగాని, ఆభారముగూడా వహించుటకు నా భుజములకు వైశాల్యము చాలదు. మాధవయ్యగారూ, తమలాంటివారూ పట్టియుండగా నా రిఫార్ముకు మరి

యొకరి సహాయ్య మావశ్యకము కాదు. గాని నా మనసునకు కలిగిన సందేహము నివారించుకో జాలక, మాధవయ్యగారి మతమునకు ఆచరణకుగల వైరుధ్యము తాము సమన్వయించ గలుగుదురని అడిగితిని.

కేశవ : రాత్రింబవళ్లు నే నిదే ఆలోచించుతాను. వారు వినరు; యేమి చెయ్యను. నేకూడా మోరల్ కరేజ్ లేనివాడిలా లోకానికి కనపడుతున్నాను. నా శత్రువులు నన్ను తరుచుగా వెక్కిరిస్తూ వుంటారు.

రాజా : మాధవయ్యగారు గొప్ప గ్రంథకర్తలు, సంఘ సంస్కార నిర్వాహకులు; వారికి మనమందరము పూజచేయవలసినదే! వారిపేరట చంద్రకాంత శిలాప్రతిమ వకటి నిలపనగు; గాని తప్పుత్రోవను మనల నీడ్చుకుపోయి హాస్యాస్పదులనుగా చేసినప్పుడు నేనయిన నేమిచేతును? పెళ్ళిచేసుకునే కుర్రవాడు బ్రహ్మసమాజ మతస్థుడైనప్పుడు సమాజ మందిరములో సమాజ పద్ధతి ప్రకారం పెళ్ళి చేయించుదును. మాధవయ్యగారేమి చేయుదురు?

కేశవ : తమ రిచ్చిన సలహా బాగావున్నది. సంఘసంస్కార సమాజము వారము చాలామందంతా బ్రహ్మసమాజమువారమే! మేము నలుగురమూకలిసి మా మతప్రకారం వివాహము చెయ్యడముకు నిశ్చయిస్తే మిగిలిన ముచ్చకాయ ముగ్గురూ యేమి చెయ్యగలరు. అందులో మా స్కూలు కుర్రవాళ్లు మా పక్షము వుంటారుకద! ఓట్లు మెజారిటీ యే మీటింగులోనయినా మాకే వస్తుంది! యిటుపైని మా నమ్మకముల ననుసరించి పనిచేసి చూస్తాము. థేంక్యూ వెరీ మచ్ ఫర్ ది ఎడ్వైస్!

రాజా : నేను ఎడ్వైసును యివ్వలేదు. ఇవ్వజాలినంతటి వాడిని కాను. రిఫారమువిషయమై నేను తమకు ఎడ్వైసు యేల? ఈ హంశము మన ప్రసంగములో ఉపమానముగా తెచ్చినాను. దీని మాటకేమి, తాము సవబు ప్రకారం నడిచేటప్పుడు లోకం అంతా మీ పట్ల వుంటారు. మనం అనుకుంటూవున్న ప్రస్తావన రెలిజస్ రేషనల్గా

వుండకుంటే అన్య మతస్థులయొక్క, నాస్తికం యొక్క ధోకాకు నిలవగలదా ?

కేశవ : అవును.

రాజా ; నేను యిప్పుడు తమ దర్శనానికి రావడము కారణ మేమిటంటే, తమతో ముచ్చటించడమనే సంతోష మలా వుండగా, ఆదివారం రోజున మా కోటలో నలుగురు ఫ్రెండ్సుకి టీపార్టీ యిస్తాను. ఆహూయము చేయుటకు వచ్చితిని.

కేశవ : చీటీవ్రాస్తే వస్తానే : నాకోసం యెంతశ్రమ తీసుకున్నారు ?

రాజా : తామును చూడడపు ఆనందమో, తమతో ముచ్చ టించుట వలన గలుగు జ్ఞానోత్పత్తియో ? గుడ్ బై ! (షేక్ హాండ్స్ చేసు కొందురు)

కేశవ : గుడ్ బై !

[తెర]

ద్వి తీ య ర ం గ ము

[దివాన్ బహద్దర్ రాజారాంగారి కచేరిగది: రాజారాంగారు, గంగాధరశాస్త్రి ప్రవేశించును]

రాజారాం : ఈ పటుపటాంగములో యెవరు గెలుస్తారంటారు ?

శాస్త్రి : తాము దివాన్ బహద్దర్లు ; మాధవ అయ్యగారు రావుబహద్దర్లు. ఇద్దరి తారతమ్యము కంపెనీవారు యెంచే వుంచారు. తాము సార్థకనాములగు మంత్రులు. మాధవయ్యగారిది పైదీకపురస్తా. అందులో వేగినాటి సన్యాసం. అయ్యనకు దేశాన్నిపట్టి అబ్బింది. గ్రంథాలయితే చాలా రాశారు.

రాజా : పండితులయిన మీరూ అలా అనడం ఆశ్చర్యముగానున్నది. పిట్ట కథలు, పిచికకథలు, తిట్లూ గ్రంథములంటారో ఇంగ్లీషులో

సోలిడ్ బుక్ అంటారే, అనగా ఉద్గ్రంథము : అది మనము వ్రాస్తూ న్నాము. మన భగవద్గీత ఆంధ్రభాషకు వజ్రకిరీటమని పేపరు వాడు వ్రాశాడు.... శైలిభేదం చూశారా ? మాధవయ్యగారి వ్రాత ఊక ! పేలపిండి ! మాశైలి అలంకార భూయిష్ఠమై యుండును. వాక్యముల నడక సంగీత గమనము ననుకరించును. పామర జనులకు ఉత్కృష్ట వస్తుగుణ గ్రహణం వుండదు; మన గ్రంథములు యెంతసొగసుగా నచ్చొత్తించినను కొనువారు గానరారు. జమీందార్లు తమ యుద్యోగస్థుల మేలుకోరి కాపీ లధికముగాగొని, తాము వారికి పంచిపెట్టిన జమీందారీలు బాగగును. దేశములో జ్ఞానాభివృద్ధికి మార్గమగును. ఒకమారు వెళ్ళి ఉద్యోగావస్థలో పూర్వపరిచితులయినవారిని చూడవలె. యెక్కడయినా మంచి సంస్థానంలో దివాన్గిరీకి కుదురుకుంటేనేకాని, అధికారంచేసే అలవాటుపోయి యేమీ తోచకుండా వున్నది.

గంగా : ప్రజలకి ఆ అదృష్టంపట్టాలికదా !

రాజా : దివాన్గిరీచేస్తే చెన్నపట్నపు వకీళ్ళలో పలుకుబడికూడా వుంటుంది. కౌన్సిలు మెంబరుపనికి సహాయభూతంగా వుంటారు. ఈ జిల్లాలోనే కొంచెం ప్రజలని రంజింప చెయ్యడానికి సంఘసంస్కారంలో మనంకూడా వేలు పెట్టితేనేకాని, యిక్కడివాళ్లు మనకు వోట్లు యివ్వరు.

(ప్రవేశం నౌఖరు)

నౌఖరు : గిరీశం పంతులుగారు వచ్చారు.

రాజా : రమ్మను ! (గంగాధరశాస్త్రితో) ఇతడు నాబాల్య స్నేహితులయిన యుగంధరరావు పంతులుగారి కొమారుడు. చిన్ననాటినుంచి యెరుగుదును. బి. ఎ. ప్యాసు అయినాడు. తండ్రి ఆర్జించిన ధనంపెట్టి బ్రతుకుతున్నాడు. ఇతనిని సంఘ సంస్కారమువారు కెప్టాను అంటారు. సాహసౌదార్యాలుగల మనిషి. కోటివిద్య లున్నాయి. నాటకాలాడుతాడు. పాడుతాడు. గారిడీ చేస్తాడు.

దొర్లకి ఇతనంటే సరదా. తండ్రిచేసిన మొదటి వివాహం భార్య పోయింది. పిల్లలులేరు. తిరిగి వివాహంలేదు. చేసుకుంటే మరెవరయినా పిల్లను యిచ్చి వుందురు. అర్ధరాత్రివేళ యెటువెళ్ళినా వెంపించినా వెండుపేల మంది వెనుక కూడుతారు. గుణయోగ్యతలున్నవి గాని, కొంచెం పెద్దపిన్న తారతమ్యం మరిచి హాస్యరసంగా మాట్లాడుతారు. తుంటరి .... అతను వచ్చేసరికి పుస్తకం చదువుతూ వుంటారు. "భీష్మాత్ వాతః పవతే భీష్మోదేతి సూర్యః భీష్మాదగ్నిశ్చంతశ్చ"

గిరీశం : (ప్రవేశించి) ఆ స్వరాన్ని యెందుకు సాగదీస్తున్నారు. శాస్త్రులుగారిచేత చదివించండి. మీరు అర్థం వ్రాయండి

రాజా : (మెల్లిగా) డామిట్ ! అప్పుడే ఆరంభించారు ! బి. ఏ, ఆ భాషలో ప్యాసు అయినాడు. మావాడికి సంస్కృతంలో మంచి ప్రవేశం వుందండి. తండ్రి ఉపనిషత్తులుకూడా చెప్పించాడు.

గిరీశం : మా గ్రామములో ఒక కోమటుండేవారు. ఆయన పురుషసూక్తం పారాయణచేస్తూ వుంటే నూతులో కప్పలు బుర్ర పైకెత్తి అరచేవి.

గంగా : మండూకప్లుతం ! వేదంలో స్వరంకూడా వుంది.

గిరీ : బ్రాహ్మలు సోమపానంచేసి వేదపారాయణచేస్తే తొలకరి కప్పల అరుపులా వుంటుందని ఋగ్వేదంలో ఉపమానం కల్పించారు. తొలకరివాన కురిసిన తరవాత రాత్రివేళ కప్పలు మేళంగట్టి తరహ తరహాలుగా గానం చేస్తూవుంటే అదివొక ఆనందంగా వుంటుంది !

రాజా : సీరియస్ సబ్జక్టులోనయినా హాస్యం విడనాడజాలవు గదా రావుజీ!

గిరీ : మామగారు ! గుడ్లగూబలా గాంభీర్యంగా కూర్చుంటాను; యేం శలవు ?

రాజా : ఉపనిషద్వాక్యము పరిసమాప్తిచేసి మాటాడు కుందాము.... శాస్త్రులుగారు ! అబ్బీ ! నువ్వుకూడా విను, నీ బుద్ధిలో ఒరిజి

నాట్టీ వుంది. "భీష్మాత్ వాతః పవతే" అన్నాడు. దేవునికి భయపడి వాయువు వీస్తుంది; సూర్యుడు ఉదయిస్తున్నాడు. అని యీ ప్రకారం చాలామంది తాత్పర్యం చెప్పుతారు. భయమనేది భగవంతునియందు, క్రౌర్యం కనపరుస్తుంది. భక్తివల్ల దేవతలు వారి వారి పనులు చేసినారంటే కొంత స్వారస్యంగా వుండును. మావాడు (గిరీశం వంక చూసి) భయంచేత చెయ్యమంటే యే పనీ చెయ్యడు. 'భీ' అనే మాటకు మరి యేదన్నా అర్థం చెప్పితే బాగుంటుంది. యూరోపియనులు వ్రాసిన డికషనరీలు చూదాం.

గంగా : నేనుకూడా యేకాక్షర నిఘంటు చూసి కొన్ని అర్థాలు మనవి చేసుకుంటాను.

గిరీ : నేను. ఒరిజనల్ అని మామగారు శలవిచ్చారు గనుక నేనోకొత్త అర్థం చెప్పుతాను, "షా" మీద "కా" యెక్కిస్తే భిక్షా అని అవుతుంది. ఆ పైని అర్థం బహు సుళువుగా వస్తుంది. గాలీ, సూర్యుడు వగయిరాలు ముష్టికోసం సంచారం చాస్తారని సమన్వయం అవుతుంది. "భిక్షా" అన్నది "భీ" అనే ధాతువులోనుంచి వచ్చిన పదంకాదు. అది యిండో-ఆర్యన్ మాట : 'వ', 'బ', యోరభేదః అన్న సూత్ర ప్రకారం యింగ్లీషులో "విష్" అనే మోస్తరుగా తేలింది. విష్ అనగా యిచ్ఛ. ఇచ్ఛామాత్రం భోజనం, దేనికోసం ముష్టి అంటే భుక్తికోసం : "భుక్తి భిక్ష మీయవే" అని త్యాగరాయలు పాడలేదా ? లోకంలోకూడా మనం చూడమా : గవర్నమెంటువారు యింత భిక్ష పడేస్తేగదా మామగారి వంటి గొప్ప గొప్ప ఉద్యోగస్తులు నౌకరీ చేస్తారు.

గంగా : వేదంలో అక్షరాలు మార్చడానికి వీలులేదండి.

గిరీ : అరము మార్చడానికి వీలుందండీ ?

రాజా : శాస్తులుగారూ : మీకు తెలియదండీ. మావాడు చెప్పింది చాలా సబబుగా వుంది. ఈ వేళకి సమాప్తి చేతాం. శాస్తులుగారు మనలోవారే. మనం స్వేచ్ఛగా మాటాడుకోవచ్చును. రావుజీ :

నీ హాస్యరసమునకు కొంచెం కళ్ళెంపట్టి ఒక అరనిమిషం సీరియస్‌గా వుంటే చాలా ఒబ్లెయిజ్ అవుతాను.

గిరీ : మామగారి శెలవు శిరసావహించి గుడ్లగూబవలె బుద్ధిగా కూచుంటాను.

రాజా : ఈ విధవా వివాహం తాలూకు హికమత్తు యావత్తూ మీక్యేప్తాను గారి చేతిలో వున్నది గనుక. తూచాలు పోకుండా యావత్తూ పరిసమాప్తి అగుననే నమ్మకము నా కున్నది. నేను నిన్నటిదినం కేశవరావు నాయుడుగారితో మాట్లాడినాను. మాధవయ్యగారిదివరకు చేయుచున్న శాస్త్రోక్త పద్ధతి త్రోసి బ్రహ్మసమాజ మత ప్రకారం యిటుపైని విధవా వివాహములు చేయించుటకు వారిని గట్టిగా పుర్లెక్కించాను. నీ సహాయంకూడా వుంటే పార్వతమ్మ వివాహం మన పట్టణంలో ఫస్టు. బ్రహ్మసమాజ విడో మారేజిగా వుంటుంది. చేసుకునే కుర్రవాడు బ్రహ్మసమాజ మతస్థుడు గనుక రేషనల్ కన్సమేషన్ అనేది మనము ప్రతిష్ఠించినవార మగుదుము.

గిరీ : సందేహము లేమయ్యా అడుగవచ్చునా ?

రాజా : అడగకపోతే యెటులను ?

గిరీశం : ఇదివరకే వ్యవహారం జరిగిపోతూంది. నలుగురూ ఐకమత్యంగా రిఫారంపని చేసుకుపోతున్నారు. ఇప్పుడు నాయుడుని లేవదీశారు. మాధవయ్యగారికి తాసు పట్టిన కుందేటికి మూడే కాళ్లు. ఇప్పుడు మీరు చేసిన దోహదంవల్ల వారుభయులు జుత్తూ జుత్తూ పట్టుకుంటారు. ఈ దేశంలో రిఫారము అమాంతంగా రెండుముక్కలవుతుంది. అదే నా అభిప్రాయం మామగారూ ! శలవియ్యండి !

రాజా : (ఆత్మగతం) వీడు అసాధ్యప్పిండం. యితడి సహాయం లేనిదీ పనికాదు. మామ అని పిలవడం ఆరంభించాడు. యుగంధరరావూ, నేనూ స్కూలులో చదువుకునే రోజులలో అన్నా, తమ్ముడూ అని పిలుచుకునేవారము. ఎదిగిన పిల్లలు గల తండ్రులను మామా అని పిలుస్తే మనస్సున కించిత్తు అనుమానం తగులు

తుంది. యింట్లో చనువుగా తిరుగుతాడు వదంటే బాగుండదు. ఎంతటివాడికైనా వీడిని చూస్తే సరదా. ప్రవర్తన చెడ్డదని విన లేదుగాని, వీడి నాటకాలు, గారడీ చూడకుండా పిల్లని ఖాయిదా పెట్టాలి. వెధవపిల్లని మాత్రం యీ వూళ్లో వుంచితే మాట దక్కదు. అన్నదగ్గరకు పంపించివేతాము.

గిరీ : మామగారు! యేమిటి ఆలోచిస్తున్నారు?

రాజా : మరేమీలేదు, మీ నాయనే యీ వ్యవహారంలో ప్రవేశిస్తే నీవు హాస్యాలు అడ్లుమాని సహాయం చేతువుగద!

గిరీ : మా తండ్రి యే వ్యవహారంలో దిగినా ముందూ వెనకా చూడ కుండా దిగేవారు. తండ్రిగారు దిగినా నాకు తోచిన మాటలు చెప్పవలసినవాడనే.

రాజా : అయితే నీవంటి బుద్ధిమంతులు సంఘసంస్కారమునకు మొనగా ళ్లయి వుండిన్నీ బేసవబయిన మార్గాన్న పని జరుగుతూ మన మంతా అన్యమతస్థులకు హాస్యాస్పదం కావడం నీకు మనస్క రించి యున్నదా? పెళ్ళాడే కుర్రవాడు బ్రహ్మసమాజ మతస్థుడై నప్పుడు హిందూ శాస్త్రోక్తంగా పెళ్ళిచెయ్యడం నీకు యుక్తమనే తోచిందా?

గిరీ : పెళ్లికూతురిది యేమతమో ఆలోచించారా?

రాజా : మనలో స్త్రీలు అజానులు; అస్వతంత్రులున్ను. వాళ్లకి "గతా నుగతి కోలోకః" అన్నట్లు ఆచరణేగాని మతమంటూ వక టున్నదీ? క్రమంగా ఆపిల్ల భర్త మతం అవలంబిస్తుంది: ఇన్ యాంటిసిపేషన్, మనం అందులో చేర్చవచ్చును:

గిరీ : కిరస్తానులు, తురకలూ, విధవావివాహం చేసుకుంటే హిందూ సంఘసంస్కారానికి ఎంతలాభమో బ్రహ్మసమాజంవారు చేస్తే అంతేలాభము. యింతకంటే సవరలు, కోదులు, గదబలు మొద లయిన కొండజాతుల ఆచారప్రకారం వివాహం కొంత వింతగా నైనా వుంటుంది. దొరలు సంతోషించడంకద మీకు కావలసినది?

కొండజాతుల ఆచారాలంటే తెల్లవాళ్లు చెవికోసుకుంటారు. పేపర్లలో వ్రాసినా చదవతగివుంటుంది.

రాజా : (ఆత్మగతం) కర్ణపిశాచి వున్నవాళ్లదగ్గిర కాని కీలు సాగదు. (ప్రకాశం) ఒక పాయింటు నీవు మరిచిపోతున్నావు. హిందూ హిందూ అనేమాట తుడుపెట్టి సంఘసంస్కారమే ముఖ్యముగా ఆలోచించవలసి వుంటుంది హిందూ అనే మాట చేర్చగానే మన ఉద్యమముల లాభము సంకుచితమవుతుంది. రాజకీయ వ్యవహారములలో అన్ని మతములవారమూ కలుస్తున్నామా లేదా? యౌవనవంతులైన వితంతువుల బ్రతుకు సుఖరహితము కాకుండా వుండడము సంఘ సంస్కారము యొక్క ముఖ్యోద్దేశముగదా. యేమతప్రకారమైతేనేమి? వారలు పెండ్లి చేసుకొని సుఖించుట. సంఘ సంస్కారము కాదా? బ్రహ్మసమాజ మతముకూడా హిందూమతములలో నొకటని నా అభిప్రాయము. పుత్రప్రాయుడవు. కావలసినవాడవూగనుక. నీ ఆసరామీద కించిత్తు సంఘసంస్కార రూపకమైన లోకోపకారంలో దిగతలచితిని. నీకు తోడ్పడడముకు యిష్టము లేనియెడల యింతటితో విరమిస్తాను.

గిరీ : (ఆత్మగతం) బాణం గురిదాటింది. మిగిలిపోనియ్య కూడదు. (ప్రకాశం) నేను చెయ్యబూనుకున్న సహాయము చేసి తీరుతాను. గిరీశం అన్నమాట తప్పినాడన్నమాట యీసర్కి పుట్టలేదు. భగవదనుగ్రహంవల్ల ముందయినా అలా అనుటకు అవకాశము కలుగకూడదు. వధూవరులను యిక్కడకు తెచ్చి దిగపెడతాను. కాని మామగారు పెట్టుతూవున్న బ్రహ్మసమాజ హిందూ వివాహ విధానముల కలహంలో నేను చెయిచేసుకోజాలను. సవబుకావలిస్తే నా స్వల్పానుభవమునుబట్టి చెప్పుతాను. ఎవడిమతం వాడికి సవబు. ఎదటివాడి మతము వాడికి బేసవబు. నిజమైన సబబు స్వర్గంలోవుంటే వుండవచ్చును. మనిషికీ మనసే సవబు తత్వమాలోచిస్తే మనోవృత్తులు ముందు పరుగెత్తుతాయి. మాట

కారి, సవబులు కలిపిస్తాడు. నిష్కల్మషమయిన మనస్సు, అవ్యాజమయిన భూతదయావుంటే యే మతమయినా సమ్మతమే.

రాజా : మామా ! నీమాటలు లేబరింతుల్లా కనబడుతాయి. మాటలను బట్టి నీ మతం పోల్చడం శక్యంకాకుండావుంది. ఒకమాటు శాస్త్రంలో కర్రెత్తుతావు. మరచటి క్షణం శాస్త్రాన్ని తిరగదోసి సవబుకోసం కత్తి తీస్తావు. ఆ వెంటనే లోకంలో సవబు లేదంటావు !

గిరీ : నామతం నాకే పోల్చడానికి దుస్తరంగా వుందనుకుంటాను. మతం వుపాదివేసి కడతారనుకున్నారు కాబోలు మామగారు ! యెండవేళ ఒకమతం, చల్లనివేళ ఒకమతం. కడుపు కాల్తూవున్నప్పుడు ఒక మతం, కడుపు నిండినప్పుడు ఒకమతం, అందులో అంబలి మతం పప్పు నెయ్యిమతం, గోధుమరొట్టె మతం, మద్య మాంస మతం. యేరుకుతినే వాకపళ్ళ మతం, డబ్బిచ్చికొనే మామిడిపళ్ళ మతం, గడవడం గడవకపోవడాన్నిబట్టి అతర్భేదాలు కలవు ! అలిసి వున్నప్పుడో మతం, వంటరిగావున్నప్పుడో మతం, అతివచెంత నున్నప్పుడో మతం, లంగరులేని నావలాగ మతం మనస్సు యొక్క శరీరముయొక్క స్థితినిబట్టి చెలిస్తూ వుంటుంది. కొన్ని వెర్రులుమాత్రం నాకు వున్నాయనుకుంటాను. మనసుకు మాటకు విడాకులయినప్పుడు, మాటునున్న మాట మార్కెట్టులో పెట్టాలనే పట్టలేని ఉత్సాహం ఒకటి: సూదంటురాయిని యినుమంటినట్లు మంచివాళ్ళు కనిపిస్తే వాళ్లను అనుకొను స్వభావం రెండు: యెదిరించినవాడిమీద కయ్యానికి కాలుదువ్వడం మూడు; కష్టసాధ్యమైన పని తటస్థించి ఫలితం మంచిదని తోస్తే ముందు వెనుక చూడకుండా అందులో ఉరకడం నాలుగు; లయిఫ్‌లో వుండే చమత్కారాలు వెతుక్కుంటూ పోవడం అయిదు; తమవంటి పెద్దల శలవుప్రకారం నడుచుకోడం ఆరోమతం. అక్కడికి షణ్మతాలు స్థాపనయినాయి. ఇన్ని మతాలు ఒక్క చోట గూడితే ఒక తెన్ను యెలా వెళతాయి?

రాజా : అందుచేతనే లోకం నువ్వు చెప్పినట్టల్లా వింటారు. అటువంటి మనిషిని నాబోంట్లు చెప్పినట్లు వినడమనేది వాత్సల్యసూచకం.

ఆమాత్రం ఆసరా ఇచ్చావంటే నేనుకూడా సంఘసంస్కారానికి కించిత్ సహాయభూతుణ్ణి కాగలను. ప్రస్తుతాంశ మేమిటి ?

గిరీ : మీరు చేస్తాన్న ద్రవ్యసహాయము పెటిల్ కావలెను.

రాజా : రామ్మూర్తికి మూడువందల రూపాయలు యిస్తానన్నానే !

గిరీ : యెప్పుడు ?

రాజా : పెళ్ళి అయిన తక్షణం !

గిరీ : బ్రహ్మసమాజమత ప్రకారం వివాహం కాక శాస్త్రోక్తంగా అయితే ?

రాజా : బేసవబుగా అయిన పనిలో మనం సహాయ భూతులం యెలా కాగలం ?

గిరీ : యే ప్రకారం జరిగినాసరే, ఇప్పుడు ఆ సొమ్ము చేతులో పడితేనే ముందు పనిజరగడం; లేకుంటే యిక్కడితో సమాప్తి.

రాజా : హర్డ్ టర్మ్స్ ! యు కెన్ ట్రస్టు మీ టు పే.

గిరీ : ఇమీడియట్ పేమెంటు విల్ ఆబ్వివేటు ది నెససిటీ ఫర్ ట్రస్టు; సమ్ మనీ హేజ్ టుగో యిన్ టు ది హేండ్స్ ఆఫ్ థైవర్స్ పెర్సన్స్ ఇన్క్లూడింగ్ ది బ్రైడ్.

రాజా : కంసాలికూడానా ?

గిరీ : లేదు !

రాజా : నీవు ప్రాజ్ఞుడవు ? నీకు నేను బుద్ధి చెప్పవలసిన వాడిని కాను గాని, అనుభవాన్నిబట్టి చెప్పుతున్నాను. బ్రాహ్మణ సంఘసంస్కారంలో కంసాలివాడు అమాయకంగాను అనపేక్షగానూ కలుస్తాడంటే నమ్మవద్దు. యేదోవక ఘట్టి సామిద్రోహంచేసి మన పరువు తీస్తాడు.

గిరీ : నేను ఆ జాగ్రత్త పడగలను. అయినా జాగ్రత్త యీ వ్యవహారంలో అవసరంలేదు. మనం సంఘసంస్కారమని వీశడుమాట ఉపయోగించి, లోకాన్ని మూరెడెత్తు పెరిగించామని సంతోషిస్తున్నాం. కంసాలి, బాపనోళ్లు కులం చెడుతున్నారుగదా అని

ఆనందిస్తున్నాడు. అదివకటి మనకి సేఫ్‌సైడ్ ! మరి ఒకటేమి టంటే రామూర్తి పెత్తండ్రి కొడుకు వెంకన్ననివున్నాడు. వాడి యందు కంసాలికి పుత్రప్రేమ. ఆ వెంకన్నని తిన్నగా పెంచక వాడివంతు భూముల ఫలసాయం పెట్టి కొండుభొట్లు రామ్మూర్తికి ఇంగ్లీషు చదువు చెప్పించాడని, మరికొన్ని కారణాలచేత కొండు భొట్లు మీద కోపం. తండ్రి రామ్మూర్తికి మేనరికం కుదిర్చి వుంచాడు. ఈ విధవా వివాహం అయినట్టయినా మేనరికం తప్పి పోతుంది. ఆ పిల్లని వెంకన్నకి పెళ్ళి చేయించాలని అక్కాభత్తుడు ట్రైచేస్తున్నాడు. గనుక భయపడ్డానికి అవసరం లేదనుకుంటాను....పెళ్ళికి తర్లి మూడోరోజు రాత్రి యీ వూరికి పదకొండుమైళ్ళ దూరమునున్న చెరుకువాడ సత్రంలో దిగుతారు. అప్పట్లో మీ గుర్రబ్బండీ సత్రం పెరటి గొబ్బరితోటలలో వుంచి యీ కంసాలి హికమత్ మీద వధూవరులను దాల్లో యెక్కించి రాత్రి వుండగానే తమ యింట్లో పెట్టాలి.

రాజా : కొంపతీసి మా యింటికే ?

గంగా : (ఆత్మగతం) అమ్మగారు, పంతులుగారికి, వధూవరులకు కూడా గోమయోదక స్నానం చీపురుగట్ట ప్రయోగంచేత ఉచ్చాటన వెంటనే చేస్తారు.

గిరీ : మీరు పబ్లీకుకు రాకూడదో ? మామగారు యింత పిరికి అని నేను అనుకోలేదు !

రాజా : పిరికితనమా ? యుద్ధానికి వెళ్ళమంటే వెళ్ళుతాను. సమయోచిత మయిన జాగ్రత్తలు పిరికితన మంటారా ? కుర్రవాళ్ళ బుద్ధి మిలమిల పరుగెత్తుతుంది. ముసలి బుర్రలు కొంచెం పస్తా యిస్తాయి. కార్యం సానుకూలం అయ్యేవరకూ పైకి రాకూడదు. వకటి; రెండవది, నా సహాయం కావలసినదిగాని, నా పేరు గొప్పకావడం నేను విలవగా యెంచను. మూడవది, మా వంటి వాళ్ళం సంఘంలో వుండి, మీ అభిప్రాయములను వ్యాపింపజేస్తే

లాభంగాని, అంతా యేట్లోదిగితే లాభం లేదు. కొంతమంది మన వాళ్ళనిపించుకున్నవాళ్ళం గట్టుమీదవుంటే మనకే లాభం!

గిరీ : దానిపేరు ఇంగ్లీషులో ప్రైమ్ సర్కింగు అంటారు.

రాజా : మంచి అభిప్రాయములకు చెడ్డపేరు మహాసులభంగా యిస్తావు.

గిరీ : వధూవరులను మా యింట్లో పెట్టనా!

రాజా : (ఆత్మగతం) యితని యింట్లో పెడితే బట్టబయలవుతుంది. నలుగురూచేరి అంతా క్రెడిట్‌కోసం దేవులాడితే మన క్రెడిట్ సన్నగిలుతుంది. (ప్రకాశం) మీ యిల్లు సత్రవు. అక్కడ యేం జేసినా చిదంబరరహస్యం. ఈ వ్యవహారం మట్టుకు పెళ్ళి పీటలమీద.... లేక కుర్చీలమీద కూర్చునేవరకూ వధూవర్లు ఫలానా వారని ఎవరికిన్నీ తెలియకూడదు. బ్రహ్మసమాజ మతంప్రకారం పెళ్లి కావటమునకు ప్రయత్నం నేను చేసుకుంటాను. ఏదో వక విధవావివాహం సిద్ధమైనదని నాయుడుగారితో చెప్తుతాను; గాని పేర్లు చెప్పను తెలిసినదా? బ్రహ్మసమాజ పద్ధతివల్ల మరి ఒక వుపయోగం కనిపెట్టాను. శాస్త్రప్రకారం అయితే మంచి ముహూర్తం కనిపెట్టి పెళ్ళిచెయ్యాలి. మంచి ముహూర్తం దాకా వితంతువుని దాచివుంచడం దుర్లభం. ఈ లోగా బంధువులవల్ల చాలా తొందర కలుగుతుంది. బ్రహ్మసమాజం ప్రకారమయితే పిల్లవచ్చిన మర్నాడు సాయంత్రమే పెళ్ళి చేసి వేయవచ్చును. నాకు తోచిన సలహా యేమిటంటే, మా బగీచాలో వధూవరులను ఆ రాత్రిపెట్టి....

గిరీ : బాగుంది! రూపాయిలో?

రాజా : యివిగో! (పెట్టెతీసి రూపాయి లిచ్చును)

గిరీ : థేంక్యూ. (నిష్క్రమించును.)

గంగా : (ఆత్మగతం) గాడిదకొడుకు! యిన్నాళ్ళు ఆశ్రయించాను. నాకు నెలకి యేడురాళ్ళు యిచ్చేటప్పటికి కళ్ళనీళ్ళుపెడతాడు. ఈ వెధవ పెళ్ళికి మూడువందలు ఖర్చుపెడుతున్నాడు.

రాజా : శాస్త్రుర్లుగారూ! ఈ సంగతి మనవాళ్ళకి తెలియనీకండీ. మీరు చెప్పాలి, నేను చెప్పాలి, మరి యెవరూ చెప్పరు.

గంగా : "షట్కర్ణోభిద్యతే మంత్రాని". అన్నాడు.

రాజా : గిరీశం చెప్పడు. లోగిట్లో వాళ్ళు ఆ సమయంలో వుండేమట్టుకు ఆచోయ దక్కదు. వాళ్ళు పుట్టింటికి పంపించమని సంవత్సరమై తొందర చేస్తున్నారు. ముహూర్తం ఈ లోగానే కుదిర్చి, మీరు తీసుకుని వెళ్ళి దిగబెట్టండి!

గంగా : మీరు విధవావివాహంలో కలుస్తే బహిష్కారం అవుతుందే!

రాజా : యింతేనా నా మంత్రశక్తి శాస్త్రుర్లుగారు? చూశారూ బ్రహ్మ సమాజమతం ప్రకారం పెళ్ళి అయితే మనంచేసే సహాయసంపత్తి వల్ల బాధకంలేదు. పెళ్లి సమయంలో వెళ్లి టిఫెన్ పుచ్చుకున్నా, కిరస్తానులు, తురకలవద్ద పుచ్చుకున్నట్టేగాని అంతకన్న తప్పు పట్టడానికిఅవకాశంలేదు. క్షీరంకలిసినందువల్ల కాఫ్యాదులు చెండాల హస్తంలోనుంచి ఆరగించవచ్చును.

గంగా : బోధపడ్డది!

[తెర]

తృతీయరంగము

[కంసాలి దుకాణం: అక్కాభత్తుడు, వెం: న్న ప్రవేశించును.]

అక్కా : వెంకన్నా! పంతులు చెడిపోతున్నాడు, దాని శాష్టలు బహు అక్రమంగా వున్నాయి. మీ బాబు మంత్రాంగంవల్ల యవరు బాగుపడ్డారు?

వెంక : మా బాబు యేంచేశాడు?

అక్కా : యేం చెయ్యలేదు. సానిదానికి సరసుల్ని తార్చి డబ్బు సంపాదిస్తాను. పంతులుకి రత్నంవంటి పతివ్రత అయిన భార్యావుండగా దీని మాయలలో దింపేశాడు.

వెంక : పంతుల్ని మీరు బాగుచెయ్యరామా ?

అక్కా : మీ బాబు మంత్రాంగంమీద మన బుద్ధు లెక్కవు. గాని పంతులు కంటిమనక వదలడానికి వకమందు చెప్పుతాను, చెయ్యి!

వెంక : నేను వైద్యుణ్ణికాను.

అక్కా : మందనగా వుపాయము! ఈవేళ పంతులు తండ్రి తద్దినం. అంచేత మంజువాణియింటికి రాత్రి యీ సమయము చూసి కొండుభట్లు తోళ్లసాయబుని మంజువాణి యింట్లో ప్రవేశపెట్టబోతున్నాడు. నువ్వు తిన్నగా వెళ్లి యీ మాట పంతులుగారితో చెప్పి పదకొండు ఘంటల ప్రాంతాన పెరటిగోడ గెంతి అమాంతంగా లోపలికి వెళ్లమను. నేను వీధిగుమ్మం తలుపు గొళ్లెంపెట్టుతాను.

వెంక : తురకాడుంటే పంతులుకేమి ?

అక్కా : చూస్తూగాని నీకే తెలుస్తుంది!

[తెర]

చతుర్థరంగము

[మంజువాణి యిల్లు : మంచంమీద కూర్చుని, హుక్కా పీలుస్తూ సాహేబు గారు. క్రింద తివాసిమీద కూర్చుని కొండుభొట్లు]

సాహేబు : క్యా! దేర్ హోతా జీ!

కొండు : పోషక్ బనాతే మహరాజ్.

సాహే : రాత్ బొహుత్ హోగయి. తోడా వేదం బోలోజీ.

కొండు : (ఆత్మగతం) తురక వెధవ వేదం చదవమంటున్నాడు.

(ప్రకాశం) సాహేబుగారు వచ్చారు
మహదొడ్డవారువై ।
మడదుక్కలాగ వున్నారు,
గొడ్డుమాంసము తిందురు ।
లెంపకాయ ఆచి కొట్టేను,
దవడపళ్ళూడిపోవును ఇత్యమరః ।
సాహేబుగారు వచ్చారు,
మహదొడ్డవారువై ।
మోటవారేమి చేస్తారో
భయం వేయుచున్నది ।
గంజాయి పీల్చు మార్గాన,
వాళ్లు తెలియక యుందురో ఇత్యమరః ॥

దాసీ : (ప్రవేశించి కొండుభట్లు చెవిలో) సాయిబుకు తెనుగువచ్చునా ?

కొండు : వక్క అక్షరం రాదు. రెండు నెలలు కాలేదు ఢిల్లీనుంచి వచ్చాడు.

సాహే : ఢిల్లీ క్యా బోల్తే జీ.

కొండు : ఢిల్లీ బాద్షాకె ఆప్ భాయి బంధుకర్కె బోల్తియా.

సాహే : (లేచివచ్చి వెన్నుమీద గట్టిగాచరిచి) తు అచ్ఛా బొమ్మన్ హై

కొండు : చచ్చానురోయి నీ అమ్మాశిగ తరగా.

మంజు : (తెరవతలనుంచి) సాయిబుని వెళ్లిపొమ్మను. వెధవ కసాయి వాడిలా వున్నాడు. తోళ్ల వాసన కొట్టుతున్నాడు.

సాహే : క్యా బోల్తే జీ ?

కొండు : పేట్మె దరద్ హై కర్కె బోల్తే.

సాహే : ఝూటా బాత్, దగా కర్తె తో తుమ్కు మార్తె (అని ముష్టి యెత్తును).

కొండు : వాణ్ణి వొమ్మన్నమాట
చెప్పజాలనువై ।
తురకః కరకశ్చైవ
ధ్వావేతౌ మలమోచకౌ ।
తురకాడు కరక్కాయ
పేట చెప్తే విరోచనం ।
నీవు రాకుంటె వీణ్ణుంచి
యింటికి మెల్లిగాను వై ।
జారిపోతాను లేకుంటే
నా కిక్క డాబోరు దక్కదు ।

సాహే : కంఛన్ క్యా నై ఆతే జీ ?

కొండు : అభి ఆతే మహరాజ్ !

మంజు : గదిలో కూచుని తలుపు గడియ వేసుకున్నాములే, నేనూ వెంకీని ! సాయిబుని పైకి గెంటెయ్యి; లేకుంటె వాడిచేత తాపులు తిను !

కొండు : ధర్మంకాదిది మంజువాణి వినుమా: (శ్లోకంవలె చదువుతాడు.)

దాగుంట, ధైర్యంబు నీ
వవలంబించియు పైకివచ్చి మరియున్ ।
ప్రాణంబు దక్కించుమా
లేకుంటే నిట దీపమార్పి మరియున్ ।
నీకొంప కగ్గెట్టుదున్
నీవు నీ చెలికత్తెకూడ గదిలో
చిచ్చెట్టి చస్తారు వై ॥

సాహే : బహుత్ అచ్ఛాగాతేజి (అని తిరిగి కొండుభట్లును తట్టును)

మంజు, వెంకి : యెవళ్ళ్రో వీధిలోను ? (అని గొంతెత్తి అరచును.)

సాహే : క్యా గడ్ బడ్ జీ ?

కొండు : యే ఘర్ మే ఏక్ బడా బ్రహ్మరాక్షసి కహతే బడా బొమ్మన్ సైతాన్ హై.

సాహే : సైతాన్ గియితాన్ మార్దేతే (అని కర్ర సవరించును.)

పంతులు : (తల విరబోసుకుని చేతిలో లాఠీ పట్టుకొని కోపముతో) ముండా ! మంజువాణి (అని తొందరగా ప్రవేశించును) (కొండు భొట్లుని చూసి) వెధవ ఫకీరు వెధవ ! నువ్వుండేనా, ఈ దౌర్జన్యంచేయిస్తున్నావు. (అని కొండుభొట్లును కర్రతో కొట్టును)

సాహే : యే హై బొమ్మన్ సైతాన్ ?

కొండు : హై మహరాజ్.

సాహే : (కర్రతో రెండుదెబ్బలు పంతుల్ని కొట్టేసరికి పంతులు చతికిల బడును.)

కొండు : (వీధితలుపు లోపల గడియతీసి తియ్యబోతే రాదు) యెవడో తలుపు గొళ్ళెం వేశాడురోయి ! పెరటితోవని పోదామంటే అడ్డంగా తురకాడున్నాడు ! యిఖనేమి సాధనం (ఆత్మగతం) దీపం ఆర్పేస్తే పంతులు పారిపోతాడు. (దీపం ఆర్పేసి సాహేబు మీద, పంతులుమీద బిందెతో నీళ్ళు విసురును.)

సాహే : అరే ! బహుత్ బడా సైతాన్‌హై. యహాసె చల్జానా (వీధి తలుపు తియ్యబోగా రాదు. తలుపు బలాత్కారంగా తీసి వెళ్ళి పోవును.)

[తెర]

పంచమ రంగము

[అక్కాభత్తుడి యింటి అరుగు : వెంకన్న, కొండుభట్లు.
అక్కాభత్తుడు ప్రవేశించును]

కొండు : సాయిబు పంతుల్ని చావగొట్టేడు.

అక్కా : యెక్కడ ?

కొండు : మంజువాణి యింట్లో.

అక్కా : మీ రెందుకున్నా రక్కడ !

కొండు : పంతులుగా రింట్లో ఆడవాళ్ళకు పురాణం చెప్పవస్తూండగా మంజువాణి యింట్లో గడబిడ అవుతూవుంటే తొంగిచూశాను.

అక్కా . అయితే యేం చెయ్యమంటారు? కనిష్టీబుల్ని పిల్చుకు వెళ్లుదాం.

కొండు : వొద్దుబాబు ! లేనిపోని అల్లరిచెయ్యకండి ! తమరు దయచేస్తే చాలును.

అక్కా : తురకాడు నాకు దేహశుద్ధి చేస్తే ?

కొండు : వెళ్ళిపోయినాడు !

అక్కా : కొండుభొట్లుగారు ! లాంతరు తెండి, నేను చేతికర్ర పట్టుకు వస్తాను.

[తెర]

షష్ఠమ రంగము

[పంతులు మంచముపు జారబడి జాపోయుచుండును; అక్కాభత్తుడు చేతికర్రయు, వెంకన్న లాంతరుపు పట్టుకొని కొండుభొట్లు ప్రవేశించును.]

అక్కా : యేమిటండి పంతులుగారు ?

పంతులు : ఏమీ లేదండి ....శాస్తుర్లూ ! పీడెన్నిందుకు తీసుకొచ్చావు ?

కొండు : సాయీబు మళ్లావస్తాడేమో అని భీతాహంచేత తీసుకొచ్చాను.

పంతులు : సాయిబు యింగువ అమ్మకానికికామా వచ్చాడు ?

కొండు : వెధవ అందుకే వచ్చానన్నాడు. (మెల్లిగా) సానివాళ్ల! మాయలు నాకేం తెలుసును.

అక్కా : ఎందుకట్టే చర్చ పంతులుగారు! యిక్కడ వుంటారా? యింటికి వస్తారా ?

పంతులు : యిహెందుకు యిక్కడ? యింటికి వెళ్లిపోతాను !

మంజు : (పంతులు వెనుకనుంచి ప్రవేశించి) అక్కాభత్తుడుగారు మీరు వెళ్లిపొండి !

పంతులు : (కుంటుతూ చేతికమ్చీ తీసి) ఆ యింగువమ్మే తురకాడి కోసమేనా యీ ముస్తాబంతా ? (అని కమ్చీతో మంజువాణికొట్టును)

అక్కా : (పంతులు కొరడాచెయ్యి పట్టుకుని) శాంతించండి పంతులుగారు!

మంజు : (చేతిలో కొరడా లాగికొని రెండవ జెబ్బ తనచేత్తో పట్టుకొని) పంతులుగారు కారు వీరు ! అమ్మవారు; ఆడవాళ్ల మీదికి శూరులు! సాయిబుదగ్గిర లేకపోయిందీ పౌరుషం ! నేను వేశ్యను: నా వృత్తి ధర్మం నే మానను; మీ యింటో వున్న సంసారి వేశ్యని ఖాయిదా పెట్టుకొండి !

పంతులు : యేమిటి పేలేవూ : చూడు ! (అని పెనుగులాడును)

కొండు : ఊఁ ! (ఊరుకొమ్మని మంజువాణికి సౌంజ్ఞచేయును.)

మంజు : పంతులుకి యింకా గీటణగలేదు. వెంకీ ! యిక్కడే వీధిలో వుంటాడు తీసుకురా.

వెంకన్న : పిలవమన్నావా యేమిటి ?

కొండు : వెధవాయ ! వూరుకోవోయి. సాయిబు మళ్లీవస్తే చంపేస్తాడు. పంతులుగారు దయచెయ్యండి. (అని పంతులు చెయ్యిపట్టుకుని లాగును. పంతులు, కొండుభట్లు గుమ్మము దాటుతుండగా చుర చుర చూస్తూ మంజువాణి పంతులు వీపుమీద ఒక దెబ్బ, తిరిగి చూసిన కొండుభట్లు వీపుమీద ఒక దెబ్బ వేసును.)

[తెర]

సప్తమ రంగము

[కొండుభట్లు యిల్లు: అరుగుమీద బిచాణా పరుచుకొని కొండుభట్లు కూర్చుని వుంటాడు]

కొండు : (పొడుంపీల్చి) ఇవాళ యేమి ప్రమాదాలు వచ్చాయి. పంతులు కొట్టిన దెబ్బకి బొటబొట రక్తంకారింది.....గాడిద కొడుకు.... నిద్దరపోతే తురకాడు కల్లో వస్తాడేమో అని భయంగా వుంది. "రామం, స్కంధం, హనుమంతం, వైనతేయం. వృకోదరం. శయనే యస్మరేన్నిత్యం దుస్వప్నం తస్య నస్యతి." (నలు దిక్కులా కలయజూచి పడుకొనును.)

[ప్రవేశం : సాహేబు]

సాహే : ఉఠో జీ.

కొండు : (ఆత్మగతం) ఓర్నాయన సాయిబుకాదోలు !....నిజమా కలా?

సాహే : ఉఠో జీ (అని గట్టిగా వెన్నుమీద చరచును.)

కొండు : (లేచి) చంపేశావు !

సాహే : కంచన్ ఘర్కు ఫిర్ చల్నా అవ్.

కొండు : అహా....హాహా....హ....ఖుదా వంచ్ కంచన్ ఘర్మే బడా బొమ్మన్ సైతాన్ హై హమ్ డర్తె.

సాహే : కూచ్ ఫర్వా నహి. బొమ్మన్ సైతాన్కు మార్ దేంగే.

కొండు : హమ్ బొమ్మన్ హై కంచన్ ఘర్కు చల్నా పిహూత్ దోష్ కర్కె అమార శాస్త్రమే హై.

సాహే : తుమ్కు కోన్సి శిఖాయ ?

కొండు : అమార బాప్ శిఖాయ.

సాహే : ఆజ్ తక్ ఆప్ కంచన్కు ఘర్ నై చెత్తే ?

కొండు : కంచన్కు ఘర్కు కభీ నై జాయెగ.

సాహే : అయిసాతో తుమారీ దేవత్ సే ప్రమాణ్ కరో.

కొండు : (ఆత్మగతం) ఘోరప్రమాణాలు చెయ్యమంటాడు. యవరి శక్యం ? కందులగూనలో కాసులు యెవడు వొదులుకోగలడు ? వీధిలో చడి అవుతూంది, ఓ కేక వేస్తునా !

సాహే : పుకార్ కరేతో గలా కాట్ దేంగే. (అని గొంతుకు చేత్తో పట్టుకొనును)

కొండు : (ఆత్మగతం) మనస్సులోమాట మనస్సులో వుండగానే పోలుస్తాడు. మనిషికాడు దెయ్యం అనుకుంటాను. (ప్రకాశం) యిదిగో! జంధెం పకడ్కె శపథం కరేంగె. హాం కంచన్కా ఘర్కా నై జాయంగే. దేఖోజీడర్తె హమ్కా బుఖార్ ఆయ. (అని చెయ్యి చూపును)

సాహే : అచ్చా ! కభీ కంచన్కే ఘర్కా జాయేతో గల్లా కాటేగా, (అని నిష్క్రమించును.)

కొండు : చలివొణుకూ వచ్చాయిరా బాబూ !....పార్వతీ ! కుంపటి తేవే ! కుంపటి కుంపటి ....(అంటూ నిష్క్రమించును)

[తెర]

అష్టమరంగము

[కొండుభట్లు యిల్లు; రాత్రి భోజనంచేసి బట్టలు కట్టుకొని పైకి వచ్చి గుమ్మం అవతల నిలిచి]

కొండు : తురకాడిదెబ్బ పదిహేనురోజులు మంచం యెక్కించింది.... మంజువాణి ఫికర్లేదు. ఇన్నాళ్లు ఆశ్రయించి యెంతో సహాయ సంపత్తి చేసినాను. శాస్తులుగారికి యెలా వుందని మాటవరస కయినా వర్తమానం పంపించలేదు. పంతులుకూడా అదేపద్ధతి. అవలంబించాడు. మంజువాణ్ణి వదిలివేసి ఏకపత్నీవ్రతుడయినాడుట. దెబ్బకి దెయ్యం వెరుస్తుందన్నాడు!....గాడిదకొడుకు నన్ను

కొట్టాడయ్యా! యీ సర్కి గాయం మానలేదు. వీళ్లు మా గడపలోకి రావద్దంటేమాత్రం కందుల గూనలో కాసులుకీ కామమ్మ సరసాలకీ దూరమైపోతాం? మంజువాణికి యేమిటి అపకారం చేశాను. ఒక్క తుమ్మలపాలెంవాడు డబ్బియ్యకుండా వెళ్ళిపోయినాడు. అదొకటిన్నీ.........సాయిబు కొంచం భయోత్పాతం చేశాడు. తలుపుకిమాత్రం కించిత్తు మరామత్తు తటస్థించి వుండవచ్చును. అయితే ఆ అల్లరి తురకాడు చేసిన దేహశుద్ధితోటి పంతులు ప్రాపకం పడిపోయిందని కోపంవుంటే వుండవచ్చును. పైపత్యంలో వున్నాను. యింకా దేహానికి జవసత్వం రాలేదు. తొందరపాటు మనిషి....కమ్మీ తిరగేసిందంటే మళ్ళా మంచం యెక్కాలి. కుట్టివాడి పెళ్ళి వ్యవధిలేదు. కందులగూనలో కాసులు చేత పడితేనేగాని పప్పుడకదు. యేమిటిసాధనం....మరేమిటీ లేదు. తిన్నగా వెళ్లడం, యెవరూ చూడకుండా లోపల ప్రవేశించి తటాలున దీపం ఆర్పివెయ్యడం; కందుల గూన దగ్గిరకు ఒక్కదాటువేసి కాసులపొట్లాం సంధించుకుని ఆంజనేయులులాగ పైకి లంఘించటం....వెళదామా? తురకాడితో సానింటికి వెళ్ళనని చెప్పానే.... వెధవ చూడొచ్చాడా యేమిటి? వాడికదే తనుపా? గొడ్డును కోసుకుతినేవాడు! సర్వాంతర్యామా యేమిటి? తోళ్ళకొట్టు మేడతలుపు తాళంవేసి వుంది. సాయిబు వూళ్ళోలేడు. ఆ చుట్టుపట్ల యెంతోసేపు నిలబడ్డాను. హుక్కా లాగ వాసన రవ్వంతయినా కనపడలేదు. "పర్వతోవహ్నిమ స్తమాత్, ధూమాత్" అన్నాడు, ధూమం లేకపోతే అగ్గిలేదు. అథువలెనే హుక్కా ధూమం లేదనేపటువంటి కారణంచేత అగ్గిరాముడనే సాయిబు గూడా నా సియితి సిద్ధాంతః (కబడ్దార్ అని ఒక కేక వినబడును.) ఓ రిదేమిటిరోయినాయినా! తురకాడి గొంతుకలాగ వినబడుతూంది. వూళ్లోలేని, తురకాడిమాట యిక్కడి కెలావచ్చింది? 'వందేమాతరం' గుంటదెవడో కేకవేసివుంటాడు....అంతే....అదే నిజంగా వొళ్లు....కొంచెం కంపరం పుచ్చుకుంది. శబ్దం విని భయపడితే మరేం పౌరుషం? శబ్దగుణం ఆకాశం. ఆకాశం నిరవకాశం.

శబ్దం వట్టి మిధ్య. మిధ్య....మిధ్య....మిధ్య....అనగా యేమీ లేదన్నమాట ! (నాలుగడుగులు నడిచేసరికి కబడ్దార్ అని తిరిగి వినబడును) మళ్ళీ వచ్చిందిరోయి ధ్వని వణుకు పట్టుకుంది. అయితే ఏం చేతాం. యీ శబ్దానికీ భయపడి రెండు మూడు వందల రూపాయల సొమ్ము వదులుకుంటానా! తురకాడు వస్తే యేం చేస్తాడు ! యింగ్లీషుబావుటా చల్లగా వుండాలిగాని! చెయి చేసుకున్నాడంటే తురకాణ్ణి పోలీసువారికి వప్పచెప్పుతాను. "కబడ్దార్" అప్పుడు తెలుస్తుంది ! యెందుకైనా మంచిది. ఆంజనేయ దండకం చదువుతూ ఒక్క విసురున వెళ్ళానంటే అన్నిభయాలూ పటాపంచలై పోతాయి....శ్రీ మన్మహా అంజనీ గర్భసంభూత సదాబ్రహ్మచారీ కపీంద్రాదివంద్యా కిరీటోజ్వలద్రత్న....(మంజువాణి యింటి గుమ్మందగ్గిర నిలిచి మెల్లగా తొంగిచూచి) సావిట్లో యెవరూ లేరు ; సావిడి గదిలోనూ లేరు. (మెల్లగా దీపం ఆర్పేసరికి గబిమని వీధితలుపు గడియ వేసిన చప్పుడగును) చంపేశాద్రోయి, సాయీబు !.... మంజువాణీ ! బ్రహ్మహత్య జరిగిపోతూంది !

మంజు : మళ్ళీ సాయిబుని తీసుకువచ్చావు ? యిదిగో కందుర గూనవున్న గదిలోనికి వెళ్ళి గడియ వేసుకుంటున్నాను. బ్రహ్మహత్య జరిగితే స్వయంకృతాపరాధంగాని పాపం మాది కాదు !

కొండు : తురకాడి కమ్చీదెబ్బలు తప్పించుకోవడం కష్టంగావుంది. బ్రహ్మహత్య జరిగిస్తే బ్రహ్మరాక్షసినై పీకుక్క తింటాను.

మంజు : కంసాలి వీరనాభాచారిచేత మారణహోమం చేయిస్తాను.

కొండు : అంతటిదానవగుదువు. (ఆత్మగతం) కిందటిమాటులాగ కేకైనా వేతునా, యెవరయినా వస్తారు !

మంజు : "ధర్మంకాదిది మంజువాణి వినుమా దాగుంట"

కొండు : నువ్వూ వాడితో కలిశావు. సాహెబ్ అభీ ఛోడ్‌తో కభీ ఫిర్ నై ఆయంగె.

సాహె : బొమ్మన్ బాత్ ఝూటా బాత్ (కమ్చీ చప్పుడు చేయును)

మంజు : దీపం యెందుకు ఆర్పేశావు. ఇదుగో దీపం తెస్తున్నాను. ధైర్యం అవలంబించండి.

కొండు : చీకట్లో కొరడాదెబ్బలు తప్పించుకొంటున్నాను. దీపం మాత్రం తేకు ; ధర్మాత్మురాలివి. వీధి తలుపు మట్టుకు తీసెయ్యి.

మంజు : (దీపం పట్టుకువచ్చి సాయిబు వెనక నక్కి) శాస్త్రుల్లుగారు ! మంచం క్రిందనుంచి విజయం చేయ్యండి !

కొండు : సాయిబు, సైతానా ? నిజమైన మనిషా ?

మంజు : పైకివస్తే మాట స్పష్టమవుతుంది

కొండు : సాహేబ్. సాహెబ్. కంచన్ ఘర్కు కభీ నై జాయంగే.

సాహే : సాలా ! ఝూట్ మే తుమ్ రహాకర్ మేహెర్ చోడ్దేంగే.

కొండు : (ఆత్మగతం) వీడిదగ్గిర యక్షిణీ వుందిరోయి నాయనా ! అన్ని రహస్యాలూ వీడికి వెల్లడే. గూనలో కాసులు దొబ్బింది. ఈగండం గడుస్తే డబ్బుమాట చూసు కుందాం. (ప్రకాశం) మహారాజ్ లీజియే ఆప్‌కా పాంపకడ్తే.

సాహే : బొమ్మన్ పాం పకడ్తే ?

కొండు : సమయంవస్తే గాడిద కాళ్ళు పట్టుకోమన్నాడు. ఏం చెయ్యను!

సాహే : అచ్ఛా గులామల్లీ దర్వాజా ఖోలో, దేఖ్‌కర్కె చెలో.

కొండు : (చెవలపిల్లిలాగ మంచంకిందనుండి జరిగి కుప్పించును. పరు గెత్తుటలో గుమ్మం తగిలి జారిపడును.) కందులగూనా యెంతచేస్తివే ....

[తెర]



'కొండుభట్టీయము' వ్రాతప్రతి: అముద్రిత భాగాలు

*ప్రథమాంకము

ద్వితీయ రంగము

[మద్రివలస రెయిలుస్టేషను]

(రెయిలుబండీ యింటర్మీడియెటు క్లాసులో శంకరశాస్త్రి చుట్టకాలుస్తూ కూచుని వుండును కొండుభట్లు యింటర్ మీడియెటు దగ్గిరకు వచ్చి కిటికీలోంచి తొంగిచూసి)

కొండుభట్లు : ప్రభువ్వారా ?

శంకరశాస్త్రి : యేంకావాలి ?

కొండు : (ముహాన్ని ఆనందం నటిస్తూ) ప్రభువ్వారి దయా, ప్రభువ్వారి దర్శనమూ. అంతకన్న మా బోంట్ల కేంకావాలి ?

శంక : లోపలికి రండి.

కొండు : మాతలా ప్రభువ్వారు కూచునే బండిలో కూచోడానికి !

శంక : వషట్కారాలు మాని లోపలికి రావయ్యా.

కొండు : ప్రభువ్వారి శలవైన తరువాత రాకతీరుతుందా (ఎక్కి కూచుని)
"రామహరే కృష్ణహరే ! తవనామ వదామి సదా మురహరే !
కృష్ణ కేశవ వాసుదేవ గజేంద్రవంద్య దయానిధే ! కృష్ణ........

---

* అచ్చు అయిన ప్రతిలో ఇది ద్వితీయాంకములోని షష్టమ రంగము. అందు త్రివిక్రమరావూ, యిందు శంకరశాస్త్రీ ఒకరే. మంజువాణిని గూర్చిన యింత విపులమైన భోగట్టా, అచ్చుప్రతిలో కానరాదు. సాహిత్య పరిశోధకులకు మహాకవి వ్రాసుకున్న ఈ 'నోట్సు' ఉపయుక్తం కాగలదనే అభిప్రాయంతో వాటిలో కొన్ని ప్రధాన కథావిశేషాలను, గమనాన్ని తెలిపే ముఖ్య భాగాలను ఇందు పొందుపరుస్తున్నాము : అచ్చుప్రతిలోని త్రివిక్రమరావుకీ, ఈ నోట్సులోనున్న శంకర శాస్త్రికీగల వ్యత్యాసమూ, ఆ పాత్ర ఎలా మారుతూ వచ్చిందీ చదువరులు గ్రహించగలరు.

చంచలాం" యిటువైపు వేంచేస్తున్నారు? యేదైనా కథ వుందా యేమిటండీ?

శంక : కథకేఁవుంది. నేను మంచి అప్సరసలాంటి విధవనుగాని, బుద్ధిమంతురాలైన బోగందిగాని దొరికితే పెళ్లాడ దలచి వున్నాను. మీ అభిప్రాయ మేమిటి?

కొండు : ఆ రెండు పద్ధతులూ మన శాస్త్రాలూ, పురాణాలూ వొప్పుకున్నవే. ఎంతమంది పురుషులు అప్సరస్త్రీలను వరించి సంతానం పొందలేదు. ఆ సంతానం వంశకర్తలు కాలేదా?

శంక : మీరు యాజ్ఞీకం చేయిస్తారా?

కొండు : ప్రభువ్వారి దయ అంటూ వుండి యీ బీదబ్రాహ్మణ్ణి పోషిస్తే యాజ్ఞీకం తప్పక చేస్తాను.

శంక : పురోహితుడు కుదిరాడు; ఇహ వధువు కుదరవలసి వుంది.

కొండు : అది కొంచెం చిక్కయిన సంగతె. తమవంటి చదువుకున్నవారు కొందరు యీనాడు అప్సరస్త్రీలను పెళ్ళాడడమును అభిలషించి వున్నారు. తమ రసికత, తమ ప్రాజ్ఞతా వెయ్యినోళ్ళ పొగడ వలసి వున్నది; గాని రూపశీ, గుణవంతురాలూ అయిన వేశ్యను పెళ్ళాడడానికి వొప్పించడం అసాధ్యం. "మిక్కిలి రొక్కము లియ్యక చిక్కదురా వారకాంత సిద్ధము సుమతీ" అన్నాడు. కురూపులూ, దరిద్రులూ తలపడవచ్చు. తమవంటి రూపజిత మన్మధులకు కోరిన స్త్రీ అంటే యెత్తుకు యెత్తు బంగారపిఁచ్చి కొనాలి.

శంక : యెక్కడైనా వుందా అలాంటి మనిషి?

కొండు : ప్రభువ్వారి దగ్గర దాచడం యెందుకూ? మా వూళ్లోవుంది ఒక వేశ్యకన్య. రంభా, ఊర్వసీ, తిలోత్తమా దానికి దిష్టితీయడానికి పనికిరారు. పన్నెండేళ్లు వొచ్చేదాకా నేనే పెంచి విద్య చెప్పి రామసావికి వప్పచెప్పాను.

శంక : మీరా పెంచారు.

కొండు : అహఁ అనగా అది వొక సత్పూద్రుల పిల్ల. కరువుకాలంలో పోషించలేక తల్లి మాయింట దిగబెట్టి వెళ్లింది. మాయింటి ఆవిడ ఆరు సంవత్సరములు దాన్ని తన కూతుర్లాగ మా పిల్లలతోపాటు పెంచింది. యింతల్లో కళత్రవియోగం సంభవించగానే యీ పిల్ల యే స్థలంలోవుంటే దేదిప్యమానంగా ప్రకాశిస్తుందో, ఆ స్థలంలో వుంచాలిగాని యెవరయ్నా దుక్కముచ్చుకు కటపెట్టడం దున్న పోతుకు పువ్వులదండ వెయ్యడం అని తలచి రామసాని తరిఫీదులో పెట్టాను. తమరుగాని ఒక్కపూట మా వూళ్లో దిగివుంటే ఆ చిన్న దాన్ని చూసి ఆనందింతురుగాని. ఆ భోగం దానివంటి రూపసిని ప్రభువువారు యేనాడైనా యెక్కడైనా చూసివుంటే నేను బుర్ర గొరిగించుకు వెళ్లిపోతాను.

శంక : మీ వూ రేవూరు ?

కొండు : సీతారాంపురం,

శంక : సరే. గాని వేశ్యావివాహం శ్రేష్టమా, విధవా వివాహం శ్రేష్టమా?

కొండు : (వొడుం పీల్చి) గట్టి ప్రశ్న అడిగారు. శ్రేష్టం అంటే వేశ్యా వివాహమే. యేమంటే వివాహ మన్నది శృంగారం అనుభవించ డానికి. ఆ శృంగారమనే విద్యను కూలంకషంగా నేర్చిన ప్రౌఢ లను పెళ్లాడడం శ్రేష్టంకాని, పాపం పుణ్యం యెరుగని బాలవిధ వల్ని పెళ్లాడడం యేమి స్వారస్యం ?

శంక : శాస్తులుగారూ ! మొగలాయి రాజ్యానికి దివాన్గిరీ సేయకలిగిన బుద్ధి మీకుంది.

కొండు : తమవంటి ప్రభువుల ఆశ్రయంవల్ల యుక్తాయుక్త విచక్షణ కొంచెంనేర్చాను. అంతేగాని నే ననగా యేపాటి వాణ్ణి. నేను మనవి చేసిన వేశ్య అంటే....

శంక : యేంలాభం. పెళ్లాడడానికి అంగీకరించదని మీరే శలవిస్తున్నారే.

కొండు : ఆమాటనిజం, బంగారాన్ని మలామాచేస్తేయేమో. శలవైతే ప్రయత్నం సాగిస్తాను. మంత్రానికి అసాధ్యంవన్నది వుండ గూడదు.

శంక : అంతసొమ్ము విరజిమ్మనేల. అంతంత అసాధ్యం ప్రయత్నించనేల. తమ దృష్టిలో గుణవతీ, రూపవతీ అయిన విధవ యెవరూ లేరా ?

కొండు : (ఆలోచించి) వుంది. అదిమాత్రం అనగానే అవుతుందనుకున్నారా ప్రభువ్వారు ? అదీ ద్రవ్యసాధ్యమే. ప్రభువ్వారు శలవిచ్చిన విషమ షరతులు అలాంటివి.

శంక : నేనేం విషమషరతులు కోరలేదే !

కొండు : రూపం గుణం ఆవశ్యకంగద. బొడ్డూడని పిల్లలకీ, కురూపులకి పురుషసూక్త పారాయణ అయితేగాని కుదరదు గదా. ఎదిగిన రూపవతి గుణవతి అయ్ని పిల్లకు వేలకొద్దీ యిస్తేగాని కుదరదు చూశారా సద్యోఫలం.

శంక : వెధవలకికూడా శుల్కమే.

కొండు : గుణవతి కావాలి, రూపవతి కావాలి అంటే ఆ మాట మనవి చేశాను. ఆ రెండూ వొదిలేస్తే మీ చిత్తం. కన్ను గీటేసరికి వెంటబడే ముండలు వున్నారు.

శంక : నిజంగా గుణవంతురాలైన విధవ యెవరైనా మీ వూళ్లో కద్దా.

కొండు : కద్దు. మా బంధువురాలే వొకర్తె వుంది.

శంక : ఎవరు ?

కొండు : ప్రభువ్వారిదగ్గిర దాపరికం యెందుకు. నా మేనగోడలే వొక రత్నంలాంటి కన్యవుంది. నాతో మా బసకి దయచెయ్యండి. చిత్తగింతురుగాని.

శంక : అవశ్యం.

ప్రథమాంకము

* చతుర్థ రంగము

[రెయిలు స్టేషను]

[రెయిలు వెళ్ళిపోయినది. ఇటూ అటూ ఒకరిద్దరు కళాసులు తిరుగుతుంటుదు. బెంచీమీద శంకరశాస్త్రీ, రామమూర్తి కూచుందురు]

శంక : నన్నెరగనట్టు నటించు, రహస్యం భేదించకుండా నటించాలి.

రామ : ఎందుకేవిఁటండి?

శంక : మీతండ్రి అసాధ్యుడు. నిన్నుగురించి యెంతో విచారిస్తున్నాను.

రామ : ఆయనతో పరిచయం చేశారాయేమిటి?

శంక : చేశాను. ప్రిన్సిపిల్సు బొత్తిగా లేవు.

రామ : అంచేతనే నేను సిగ్గుతో చచ్చిపోతున్నాను. తలుచుకుంటే కోపం వస్తోంది. తెగించి దేశాలంట పోదామా అనిపిస్తోంది.

శంక : నాతో యెన్నడూ చెప్పకపోతివే.

రామ : యేమని చెప్పడం, సిగ్గుచేత చెప్పలేదు.

శంక : ఒకరిలోపాలికి మనం సిగ్గుపడనేలా? చేతనయినంత వరకు మళ్ళిద్దాం. మళ్ళకపోతే కనికరిద్దాం. సిగ్గుతోనూ కోపంతోనూ పనిలేదు.

రామ : నామీద దయచేత మీరు అలా అంటారు. లోకంలో తలయెత్తుకు యెలా తిరగను?

---

* ఈ రంగంలోవున్న వివరాలు అచ్చుప్రతిలో లేవు. శంకరశాస్త్రి సంఘ సంస్కరణోద్దేశంతో కొండుభట్లు అగ్రహారానికి వచ్చినట్లు ఊహించవచ్చును. అయితే దీనిని మహాకవి పూర్తిగా వ్రాయలేదు. ఉన్నదున్నట్టుగా వ్రాసినంతవరకూ ఈ రంగాన్ని ఇక్కడ అచ్చొత్తించాము. ఇదే రంగాన్ని ఆయన తిరిగి వ్రాయగా అందులో మరికొన్ని విశేషాలు వుండడం వలన దానిని కూడా సాహిత్యాభిమానులకు అందిస్తున్నాము. అందులో శంకరశాస్త్రి లోకసేవకొరకు నాటక రంగాన్ని ఆశ్రయించినట్లు చెప్పబడ్డది. నాటి పార్శీనాటకముల జట్టునుగురించి కొంత భోగట్టా వున్నది.

ప్రథమాంకము

చతుర్థ రంగము

(రైలు స్టేషను)

[రైలు వెళ్ళిపోయినది. యిటూ అటూ ఒకరిద్దరు కళాసులు తిరుగు తుందురు. బెంచీమీద శంకరశాస్త్రి, రామమూర్తి కూచుందురు.]

శంక : ఆయన మీ తండ్రిగారా ?

రామ : ఔనని చెప్పడానికి సిగ్గుపడుతున్నాను.

శంక : సిగ్గుపడవలసిన అవసరంలేదు. నన్నెరగనట్టు నటించు. కారణం వెనకనించి చెబుతాను.

(శెట్టి ప్రవేశం)

శెట్టి : పంతులుగారూ ! బండి కుదిర్చాను. దయచెయ్యండి.

శంక : రైలు సంచీ మా మనిషి పట్టుగుంటాడు. నేను నడుస్తాను.

శెట్టి : తమవంటి దొడ్డవారూ, ధనవంతులూ నడిస్తే మరి బళ్ళవాళ్ళు బతకడం యెలాగ ?

శంక : అయితే బండివాడికి అద్దె యిచ్చేసి మనం నడుద్దాం. నడక నాకు యిష్టం.

శెట్టి : (రామమూర్తిని చూచి) యిదుగో చిన్నశాస్తుల్లు ! మన ఇంటికి యీ పంతులోర్ని తీసుకెళ్ళమని అయ్య చెప్పారు.

శంక : నీతో చెబితే నీవే తీసికెళ్ళు.

శెట్టి : నిజమే, యెవరితో చెప్పినపని ఆరే సెయ్యాలి, అదే బుద్ధివంతుడి వచ్చనం. బాబూ ! మనం వెళదాం.

శంక : ఆఁ !

శెట్టి : (నాలుగడుగులు నడిచి మళ్ళీ వెనక్కి పరిగెత్తికెళ్ళి ఒక మనిషి చెవిలో రహస్యం చెప్పి తిరిగి కలిసి నడుచును) బాబూ! ఒక్క మాట శలవియ్యండి. సమిష్టి కుటుంబం విభక్తమైపోయిం తరువాత అందులో ఓ కుర్రాడు అప్పులుచేసి రుణాలుచేస్తే తాతలు తండ్రులూ చమటోడ్చి ఆర్జించిన భూవులు అమ్మేస్తాడు గదా! యేటి న్యాయం?

శంక : నాకు 'లా' తెలియదు.

శెట్టి : పోనిండి; బాబూ! తమకు తెలియందేమిటుంది. తమవంటి ఘనమైన ఉద్యోగస్థులు....

శంక : నేను ఉద్యోగస్థుణ్ణి కాను.

శెట్టి : తమలాంటి పొప్రయిటర్లకి....

శంక : నేనేమి ప్రొప్రయిటర్ని కాను.

శెట్టి : అనగా తమవంటి మొఖాసాదార్లకి....ఒకరి చేతికింద ఉద్యోగం చెయ్యడం అవసరవేఁవిటి!

శంక : నేను ఒక చేతికింద ఉద్యోగం చెయ్యలేదు. లోకం అందరి చేతికిందా ఉద్యోగంచేసి సేవచేస్తున్నాను.

శెట్టి : జీతం యెంతబాబూ !

శంక : తలోపావలా, అర్ధరూపాయి, రూపాయీ, రెండు! రూపాయిలూ,

శెట్టి : నాకేం బోధకాలేదు బాబూ !

శంక : నేను నాటకం కంపెనీ మేనేజర్ని. ఒక స్కూలు మేనేజర్ని. నాటకాలు ఆడుతాను. బడిచదువు చెబుతాను.

శెట్టి : పరీక్షయేమైనా ప్యాసైనారా !

శంక : యెమ్మే ప్యాసైనాను.

శెట్టి : అబ్బోరి. యింగిలీషోడి అమల్లో యేపనిచేసినాబంగారం వొలుకుతుంది. అయ్యారు పనిచేస్తే వొందలు జీతాలు. యేటి ! నాటకాలాడీవోళ్లు పట్టాలు పట్టాలు దోచెయ్యడవేం ! ఆపార్శీవోళ్ళు యేం తమాషాచేస్తారు బాబూ ! ఆడపిల్లల వేషాలు ఎంత గుమగుమగా వున్నాయనుకున్నారు ! చిన్న శాస్త్రుల్లులాంటి కుర్రాళ్లు వాళ్ళ వలలో బడ్డారు.

రామమూర్తి : నోరు ముయ్యి.

శెట్టి : బాబు ! సత్యంగానండి ; మా సిన్న శాస్త్రిలుగారు మా బుద్ధివంతులుగాని కొంచెం కొన యెర్రుంది.

రామ : నోరుముయ్యి.

శెట్టి : బాబూ ఆ గుంటల్ని చూసి.... గాని ఆ పారిసీవోళ్ళు దేశమంతా జయించుకొచ్చినారు గాని ఈ వూళ్లో అళ్ల గర్వం అణిగింది.

శంక : యెలాగో ?

శెట్టి : యెలాగనా బాబూ ? ఈ వూళ్లో కనకవల్లి అని భోగందుంది. దాన్ని చూసి.........

* ద్వితీయాంకము

ద్వితీయ రంగము

[తలుపు అవతలకు కనకవల్లి, రామ్మూర్తి, శంకరశాస్త్రి ప్రవేశింతురు. శంకరశాస్త్రి పక్కను వొణకుతూ కనకవల్లి నిలబడును.]

శంక : యెవరు లోపల ?

రత్నం : శెట్టి ?

కనక : శెట్టా ! యెలా వొచ్చాడు.

శెట్టి : యెలా వొచ్చాడా ? రత్నం రమ్మని ప్రాణం తింటే వొచ్చాను.

---

* ఇది అచ్చుప్రతిలో ద్వితీయాంకము సప్తమ రంగములోనిది. అచ్చుప్రతిలో మంజువాణి, చిత్తుప్రతిలో కనకవల్లి ఇద్దరూ వొకరే. మంజువాణి యింట దూరిన శెట్టి రత్నాంగికి పట్టుబడతాడు. అపుడు "తలుపు దగ్గిరికి దాసీలు, మంజువాణి, నరహరిరావు వచ్చి తిట్టుదురు." చిత్తుప్రతిలో రామమూర్తి, శంకరశాస్త్రి, కనకవల్లి ప్రవేశించినట్లుంది. నరహరిరావు ప్రసక్తి చిత్తుప్రతిలో లేదు. అచ్చుప్రతిలో యిక్కడమాత్రమే నరహరిరావు ప్రవేశం, శంకరశాస్త్రి పాత్ర (అచ్చుప్రతిలో త్రివిక్రమరావును గురించిన వివరణ చిత్తుప్రతిలో గల కనకవల్లి, అచ్చుప్రతిలో మంజువాణిగా మారెనని తెలుపుటకు యీ భోగట్టా యిక్కడ ప్రచురిస్తున్నాము. చిత్తుప్రతిలో వున్న యీ రంగంలోని మిగిలిన విషయాలూ అచ్చుప్రతిలో వున్న యీ రంగంలో వున్న అంశములూ అన్నీ వొకటే. కనుక ఆ భాగములన్నీ యిక్కడ అచ్చొత్తించలేదు.

బిల్హణీయము

ప్రధాన పాత్రలు

బిల్హణుడు	:	కవి; పండితుడు; కథానాయకుడు
కర్ణమహారాజు	:	అనిహిల్లాపట్టణపు ఏలిక
నానాపంత్	:	మంత్రి
నారాయణభట్టు	:	వైయాకరణుడు
కేశవభట్టు	:	తార్కికుడు
మాధవశర్మ	:	యామినీదేవికి విద్యాగురువు
కృష్ణస్వామి	:	కవి
రామశాస్త్రి	:	కవి
		విదూషకుడు

బిల్హణీయము

మొదటి అంకము

ఒకటవ స్థలము

అనిహిల్లా పట్టణంలో రాజు ఆస్థానము

[వైయాకరణుడు నారాయణభట్టును, బిల్హణుని మిత్రుడగు తార్కికుడు కేశవభట్టును ప్రవేశింతురు]

నారాయభట్టు : మహాభాష్యానికి ఇతని తండ్రి వ్రాసిన వ్యాఖ్యానం ప్రమాణంగా యెవరు వొప్పుతారండీ! ఆలాగైతే, నా శిష్యులు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానాలుకూడా ప్రమాణవేఁ! యేమంటారు?

కేశవభట్టు : వాదానికి యుక్తి ప్రధానంగాని, పుస్తకాలతో యేంపనండి!

నారా : యుక్తిలో నీరససారసాలు కనిపెట్టేదాతేడండీ? ప్రభువులు నూతన ప్రియులు. ఆశ్రయించుకున్నవాళ్ళను క్షాణత పరచడమూ, పరాయివాణ్ణి నెత్తికెక్కించుకోవడమూ వారికి నైజగుణం.

కేశ : గొంగళిలో తింటూ, వెంట్రుకలు లెక్కపెట్టాడట! యిప్పుడు, క్షాణత మనకు కొత్తగా వొచ్చిందా యేమిటండి! భోజరాజు కాలంనుంచీ కవిత్వం విలవహెచ్చింది; శాస్త్రాలు అడుగంటాయి. నాలుగు శ్లోకం ముక్కలు అల్లుతారనేకదా, రామశాస్త్రిని కృష్ణస్వామిని రాజు యిప్పుడు మన అందరి నెత్తిమీదా కూచోబెట్టాడు.

నారా : వెధవ కవిత్వం : నా శిష్యులు చెబుతారు అంతకన్న మెరుగ్గాను, పరిశీలించేవాడేడండీ ?

కేశ : కనక మనకు యిప్పుడు కొత్తగావచ్చిన క్షీణత లేదని నా మతం. బిల్హణుడిక, మీకూ స్నేహం కలుపుతాను, రండి !

నారా : అయితే వాడికాళ్లు పట్టుకోమంటారా యేమిటి ?

కేశ : ఏవీఁ, బిల్హణుడు, రామశాస్త్రీ కృష్ణస్వామీ పాటిపండితుడూ, కవి కాడనా మీ అభిప్రాయం ?

నారా : ఆ పీనుగులకంటె, యెవడైనా నయవేఁ అని నా అభిప్రాయం.

కేశ : నేను చెప్పవచ్చినమాటా అదే. బిల్హణుడు మహాకవీ, ప్రతిభావంతుడున్నూ. అప్పుడే రామశాస్త్రిల్లుకి, కృష్ణస్వామికీ కొన మళ్ళించాడు. అది మనకో గొప్పలాభం కాదా ?

నారా : ఔనుగాని, మన కొనకూడా మళ్ళించే ప్రయత్నం చేస్తున్నాడే !

కేశ : మనకు కొనంటూ వొకటి వుంటేకదూ, మళ్ళించడానికి ? మీ, నా అదృష్టాలు నాడే గిడసబారాయి. రాజు మన శాస్త్రిలు అక్కరచెయ్యడమే మానెను. మనం సభకు రాకపోయినా యేమైనారని తనుపేలేదు. మన పదవి సదక్షిణాకంగా ధారపోస్తే వొల్లడు బిల్హణుడు.

నారా : అవును, మన అవస్థ అలాగేవుంది.

కేశ : యీపాటి భాగ్యానికి అతగాడితో వృథావాదం మనకెందుకూ ? కలహం పెంచకండి. నిన్న మీ ఉభయులూ వాదిస్తూవున్న సమయంలో, రాజు ఉదయమంత్రితో రాచకార్యాలు ప్రశంసించుచుండెను. కనిపెట్టితిరా ?

నారా : ఆలాగనండీ ! అయితె నావాదవంతా వృథాయే ? అవును. రాజు మెచ్చుతాడన్న ఆశ చాలకాలమాయి వొదులుకున్నాను, గాని, జినచంద్రుడయినా మెచ్చుకున్నాడా ?

కేశ : స్తంభాన్ని జారబడి నిద్రపోయినాడు.

నారా : ఆ.సి। వీడి బొడ్డుపొక్కా ! పాండిత్యం కురిపిస్తూంటే యలా నిద్రపోయినాడయ్యా ?

కేశ : ఇక్కడికి సంతుష్టి అయిందా ?

నారా : అయితే ముందు యేం జేదాం !

కేశ : ఇటుపైని వాదం మానేసి, బిల్హణుకు యేమన్నా మెచ్చుకుందాం!

నారా : ఓడిపోయినావనుకొంటాడేమో ?

కేశ : బిల్హణుడి యోగ్యత మీ రెరుగరు. ఎదటివాడి సత్తువ యెన్నే ఔదార్యం పండితుల్లోకల్లా అతనియందే కలదు. నిజమైన విద్వత్తుకు జోహారు చేస్తాడు. అతను వైరులకు పిడుగు; స్నేహితులకు చందనము.

నారా : అయితే నా పాండిత్యం విషయమై అతగాడి అభిప్రాయం యెట్టిదో కనుక్కున్నారా ?

కేశ : దిగ్గంతులం, మన పాండిత్యం విషయమై, ప్రాజ్ఞుడైన వాడికి మరో అభిప్రాయం యెలాకలుగుతుంది ? ఆయన మనసులో మాట వాచేవ్యక్తికాదు. రేపో నేడో ఆయన ముఖతః మీరే వింటారు. అదిగో మాధవశర్మ వస్తున్నాడు. మొహం మంగలంలావుంది.

[యామినీదేవికి విద్యాగురువు మాధవశర్మ ప్రవేశించును.]

మాధవ : రాజుకు మతిపోయింది.

నారా ; యేవఁండోయి ?

మాధ : యామినీదేవికి బిల్హణుడిచేత, విద్య చెప్పిస్తాడష ?

నారా : మరి మీరో ?

మాధ : కొత్తనీరొచ్చి పాతనీరు కొట్టుకుపోయింది.

నారా ; యేం విద్య చెప్పిస్తారో ?

మాధ : యేం విద్యో నాకేంకావాలి ! క్షూణతలో క్షూణత, అతగాడు చదువు చెబుతూవుంటే నేనుగూడా వింటూ దగ్గర కూర్చోవాలష ! "విపులాచ పృధ్వీ" అన్నాడు మరో రాజు కాళ్లు పట్టుకుంఛాను.

కేశ : బావా, తొందరపడకు. నీ జీతం నిలుపుకాలేదు గదా ?

మాధ : లేదుగాని పువ్వులమ్మిన వూళ్లో కట్టెలమ్మవలశి వచ్చిందిగదా ?

కేశ : రాజుల యిష్టాయిష్టాలు, మనమా శాసించేవాళ్లము ? పండితుడన్న వాడికి, కాలుకాలిన పిల్లిలాగ దేశాలు తిరిగి కష్టజీవనం కల్పించు కోడానికి బదులుగా, గొప్ప ఆస్థానమందు ఉపాధికలగడం పెద్ద అదృష్టం కాదా ? అది తన్నుకుపోవడం ఉచితంకాదు. మన రాజు రాజర్షి? యిట్టి రాజు యెన్ని రాజ్యాలు తిరిగినా మీకు దొరకడు.

మాధ : రాజర్షయితే యిలాటి ఘోరం ఆచరిస్తాడండీ !

కేశ : ఘోరానికీ అఘోరానికీ మీరయినా యామినీదేవికి కలకాలం విద్య చెప్పేది లేదుగద ? రేపో నేడో ఆమెకు వివాహమైతే విద్య కట్టడుతుంది. ఈలోగా బిల్హణుడు నొల్లుకుపోయింది యేమీలేదు !

మాధ : యెవడిదాక వొస్తేగాని వాడికి తెలియదు.

కేశ : ఎవడైనా కాక తీరని పనికి తలవంచక తీరదు ; రాజుకు యెవడు మాన్యుడైతే మనకు వాడే రాజు ; గనక బిల్హణుణ్ణి మంచి చేసు కోవడమే నీతి.

మాధ : మానభంగానికి కారణభూతుడైన శత్రువును బతిమాలుకొమ్మ న్నావు. మంచినీతే !

"రథకారో నిజాం భార్యాం
సజారాం శిరసా కరోత్"

అన్న న్యాయంగా వుంది నీ సలహా !

కేశ : మనిషి దైవసృష్టి, శత్రుమిత్రులు మనుష్య సృష్టి.

"అయం బంధుః పరోవేతి గణనా లఘుచేతసామ్ ।
పుంసా ముదార చిత్తానాం వసుధైవ కుటుంబకమ్॥"

మాధ : చాల్చాలు. నీ కుతర్కం చాలించు.

[కవి కృష్ణస్వామి ప్రవేశించును. మాధవశర్మ అతనికి యెదురుగా వెళ్ళి]

మాధ : విన్నారా ?

కృష్ణ : చూచాయగా.

మాధ : (నారాయణభట్టుతో) చూశారా, అప్పుడే వూరందరికీ తెలిసింది. (కృష్ణస్వామితో) ఆ వుత్తరాదివాడు మీకంటే పెద్దకవిషండీ ?

కృష్ణ : పెద్దకేంవుంది : అందరికంటే తాటిచెట్టు పెద్ద. కవిత్వం ఒక పాటిగా చెబుతాడు ; గాని పండితుడు.

మాధ : పండితుడే కాగట్టండి ! ఒకపాటి కవికాడు, మహాకవే అనండి. రాజపుత్రికలకు తరతరాలనుంచి ఆస్థానం కనిపెట్టుకొని కాలం గడిపిన మీ, నా బోటివారు విద్య చెప్పడం భావ్యంగాని, శీలం యెట్టిదో, సాంప్రదాయం యెట్టిదో తెలియని దిక్కుమాలిన పరదేశిని అంతఃపురంలో ప్రవేశపెట్టడం ఉచితమేనా ?

కృష్ణ : ఆ మాట అన్నారు, ఒప్పుకున్నాను.

మాధ : (మెల్లగా) మాటవరసకు అనుకుందాం. బిల్హణుడు జారుడైతే ?

కృష్ణ : మీ పుట్టెం మునిగింది ? రాజు అనుభవిస్తాడు.

మాధ : ఈలోగా యీ మానావమానవంతా, నేను అనుభవించాలిగదండీ !

కృష్ణ : మానావమానాలు, వకడు యిస్తేనా వస్తవి ? రాజుటండీ బుద్ధి యొక్క, విద్యయొక్క విలువ కొల్చేవాడు ? లేకుంటే, ఆ రామశాస్త్రుల్లు సొట్టకవిత్వం మెచ్చుతాడు గదా, రాజు తెలివి యేమని చెప్పను !

మాధ : అయితే యిప్పుడు మనం యేంజేయడం, మీ సలహా.

కృష్ణ : సలహా కేవుంది ? మాట్లాడక ఊరుకోవడవే సలహా.

మాధ ; ఈ అప్రతిష్ఠ సహించి యెలా వూరుకోవడం ? నాలుగు మాసములు శలవు పుచ్చుకుని తీర్థయాత్రలు వెళుదునా ?

కృష్ణ : వెళ్ళండి.

మాధ : (మెల్లగా) ఆహవమల్ల మహారాజు పట్టపుదేవి తరుచు వర్తమానం చేస్తూన్నారు. వస్తే నాలుగు గ్రామాలు అగ్రహారంగా దయ చేయిస్తావఁన్నారు.

కృష్ణ : అలాగైతే, యింకా ఆలోచిస్తారేవిఁ ?

[వైయాకరణులు జినచంద్రుడును గోవిందశాస్త్రియును ప్రవేశింతురు.]

జిన : పడపడవాగితే, యీ రాజులు డంగైపోతారు. నాలుగు పంక్తులు వ్రాస్తే పస బయలుపడుతుంది. పత్రికావాదంపెట్టి, పత్రికలు కాశీకి పంపమనండీ, బలాబలాలు తెలుస్తాయి.

[కవి రామశాస్త్రి ప్రవేశించును.]

గోవింద : అతగాడికి వుపాసనాబలం వుందండీ. వాదన సమయంలో నాకు యెన్నో యుక్తులు స్ఫురిస్తాయి. వాక్స్తంభనవి మాట పైకి రాదు. మనిషిని గెలియడం శక్యంగాని, మంత్రాన్ని గెలియడ మెఁలాగ.

రామ : అంత పెనుప్రళయం అతగాడిలో యేమీ కానరాలేదే ?

మాధ : (రామశాస్త్రిని పక్కకు పిలిచి) యేనాటికి యేవొస్తుందో తెలియదు.

రామ : యిప్పుడే వొఁచ్చింది ?

మాధ : యీనాటికి యామినీదేవికి చదువు చెప్పడానికి నేను తగాను కాను.

రామ : యేమండి ?

మాధ : యేమో, రాజుగారికే తెలియాలి. రేపటినుంచి బిల్హణుడిచేత విద్య చెప్పిస్తారష !

రామ : అలాగనా, ప్రభుచిత్తం మనవేఁ చెయ్యగలం ?

మాధ : అంచాతనే దేశాంతరం వెళ్ళడానికి ఆలోచించాను.

రామ : అట్టి ఆలోచన యెన్నడూ చెయ్యకండి. మీరు పిల్లలవాళ్ళు, యిల్లూ వాకిలీ, తోటా దొడ్డీ కల్పించుకున్నారు. యెక్కడికి వెళ్లినా లోకం అంతా వక్కరీతిగానే వుంటుంది. మరివక రాజ్యంలో

మాత్రం ధర్మం నాలుగుపాదాలా నడుస్తుందనుకున్నారా? వెఱ్ఱి భ్రమ: ఆకాడికి మన రాజ్యవేఁ నయం. రాజు సత్యసంధుడు. నిలబడి నిర్వహించడం నీతిగాని యెవడో డంబాచారి వచ్చాడని నొగలువిప్పి పెయ్యడం పౌరుషవేఁనా?

మాధ: నాలుగురోజులు జబ్బుపేరుపెట్టుకుని యింటవుంటే పోదునా?

రామ: రాజు పోల్చుకొని కార్పణ్యం వహించగలడు.

మాధ. అయితే యేంజేదాం?

రామ: (మెల్లగా) యిసుంటారండి (నాలుగు అడుగులు యెడంగావెళ్లి) కపటస్నేహంచేసి వాడి లోతుపాతులు కనిపెట్టండి. కర్తవ్యం ముందు ముందు ఆలోచించుకుందాం.

మాధ: మీ సలహా బాగుంది.

రామ: సాయంత్రం కలుసుకు మాట్లాడుదాం. యిప్పుడు యెడంగా వెళ్లిపొండి. బిల్హణుడు వస్తున్నట్టుంది.

[బిల్హణుడు, పురోహితుడును ప్రవేశింతురు.]

బిల్హ: బ్రాహ్మణోత్తములకు నమస్కారము.

రామ: (నారాయణశాస్త్రితో) చూశారా, బ్రాహ్మణోత్తము లంటాడుగాని పండితులనడు.

[బిల్హణుడును, సభామంటపంలో నిలుచున్నవారిని చూపు విసురున పరికించి: నారాయణభట్టు దగ్గరకు పోయి కౌగలించుకొనును]

బిల్హ: పండితోత్తమా, మీరు పతంజలి అపరావతారము. మీ వాగ్ధోరణి నిన్న నాకు అపూర్వకర్ణానందము చేసినది. నన్ను మెప్పించిన వైయాకరణి కిత్తునని నే ప్రతిజ్ఞ చేసిన యీ రుద్రాక్షమాల మీ కంఠము నలంకరించుగాక!

[తన మెడలోని బంగారుకట్టిన రుద్రాక్షమాల నారాయణభట్టు మెడను వేయును.)

మాధ : (మెల్లగా) ఆహవమల్ల మహారాజు పట్టపుదేవి తరుచు వర్తమానం చేస్తూన్నారు. వస్తే నాలుగు గ్రామాలు అగ్రహారంగా దయ చేయిస్తావన్నారు.

కృష్ణ : అలాగైతే, యింకా ఆలోచిస్తారేవిఁ ?

[వైయాకరణులు జినచంద్రుడును. గోవిందశాస్త్రియును ప్రవేశింతురు.]

జిన : పడపడవాగితే, యీ రాజులు డంగైపోతారు. నాలుగు పంక్తులు వ్రాస్తే పస బయలుపడుతుంది. పత్రికావాదంపెట్టి, పత్రికలు కాశీకి పంపమనండీ, బలాబలాలు తెలుస్తాయి.

[కవి రామశాస్త్రి ప్రవేశించును.]

గోవింద : అతగాడికి వుపాసనాబలం వుందండీ. వాదన సమయంలో నాకు యెన్నో యుక్తులు స్ఫురిస్తాయి. వాక్స్తంభనవఐ మాట పైకి రాదు. మనిషిని గెలియడం శక్యంగాని, మంత్రాన్ని గెలియడ వెఁలాగ.

రామ : అంత పెనుప్రళయం అతగాడిలో యేమీ కానరాలేదే ?

మాధ : (రామశాస్త్రిని పక్కకు పిలిచి) యేనాటికి యేవొస్తుందో తెలియదు.

రామ : యిప్పుడే వొఁచ్చింది ?

మాధ : యీనాటికి యామినీదేవికి చదువు చెప్పడానికి నేను తగాను కాను.

రామ : యేమండి ?

మాధ : యేమో, రాజుగారికే తెలియాలి. రేపటినుంచి బిల్హణుడిచేత విద్య చెప్పిస్తారష !

రామ : అలాగనా, ప్రభుచిత్తం మనవేఁ చెయ్యగలం ?

మాధ : అంచాతనే దేశాంతరం వెళ్ళడానికి ఆలోచించాను.

రామ : అట్టి ఆలోచన యెన్నడూ చెయ్యకండి. మీరు పిల్లలవాళ్లు, యిల్లూ వాకిలీ, తోటా దొడ్డీ కల్పించుకున్నారు. యెక్కడికి వెళ్లినా లోకం అంతా వక్కరీతిగానే వుంటుంది. మరివక రాజ్యంలో

ఉత్పాదితమైన వాక్పరంపర భగతుత్పాదితమగు సృష్టి పరంపర వలెనే (చెయ్యి రామశాస్త్రివైపు తిప్పి) అస్మదాదులకు ఆశ్చర్య జనకమై యెన్న నశక్యమై యుండును. విష్ణ్వంశ సంభూతులగుటచే, వారపారలు యేలినవారికే తెలియవలయును.

కర్ణ : రామశాస్త్రులుగారు యేమంటిరి ?

రామ : మహారాజా ! కేశవభట్టుగారు తార్కికులు గనుక వాదాదర మనస్కులు. మంచిదేగాని వివాదాంశము వస్తుతత్వమును గూర్చి కాక, పరవస్తుతత్వమును గూర్చి కాక ఒక వ్యాకరణ సూత్ర మందు ఒక మాటకు వినియోగమున్నదా లేదా యను కుశంక ననుసరించి యున్నప్పుడు, అట్టివాదము కాలము వెళ్ళపుచ్చును గాని, తత్వాన్వేషణ మనకు కానేరదు. సూత్రములు ఋషిప్రణీత ములు. మార్పబడనేరవు. కాన, వాదమునకు చరితార్థము తక్కువ. వినోదార్థముచేయు ప్రసంగములకు పీగు గెలుపు లెక్కడివి మహాప్రభో !

కేశ : వ్యాకరణము వేదాంగమై, శబ్దబ్రహ్మమును గూర్చిన శాస్త్రమై నపుడు చరితార్థము లేకుండుట యెటుల ?

అజ్ఞానాంధస్య లోకస్య జ్ఞానాంజనంశలాకయా
చక్షురున్మీలితంయేన తస్మై పాణిన యేనమః ॥"

అనే శిక్షావాక్యము నిరర్థకముకానోపునా ?

విదూషకుడు : వారి వ్యాకరణ శాస్త్రము శబ్ద బ్రహ్మపరము. మీ తర్క శాస్త్రము అర్థబ్రహ్మపరము. అర్థబ్రహ్మనే అందరూ ఉపాశిస్తారు, శబ్దబ్రహ్మంతో సంతుష్టి తక్కువ. అర్థంమాట కొస్తే మంత్రి నానావంతులు మహాపండితులు. మీరంతా నిరర్థకులే !

రామశాస్త్రి : స్వారస్యం బాగా తీశావూ.

మంత్రినానాపంత్ : చుట్టూ తిరిగి ముక్తాయింపు నామీదే ?

విదూ : నిజంచెబిదే నిష్ఠూరం ! "యస్యాస్తివిత్తం సనరః కులీనః సపండితః" అనలేదా ?

రామ : అవును, కాకేమీ? అర్థశాస్త్రంలో నానామంత్రులు పండితులే!

విదూ : ఆమాటే నేనంటే హాస్యం. మీరంటే నిజం.

కర్ణమహా : నిజమనేది యేమిటో?

విదూ : మంత్రులాడే మాటలల్లా నిజం.

కర్ణమహా : వారు అబద్ధమాడినా నిజమౌతుందా?

విదూ : సాగింది నిజం, సాగంది దబ్బర. మంత్రులనేమాట సాగుతుంది గనుక, వారనేమాటల్లా నిజమే యింకా ప్రభువు మాటే సాగక తరుచు దబ్బరౌతుంది.

కవికృష్ణస్వామి : గౌతముడిది యేదో వినియోగంగల వాదంగాని, వ్యాకరణ వాదంలాగ నిరర్థకంకాదు.

కర్ణమహా : మంత్రివర్య! గౌతములయెడల మనమేమో అపరాధము చేసినట్టుంది.

నానామంత్రి : మహాప్రభో, ప్రభువులకు ధనంకూడికచేస్తే అది అందరికి అపరాధమే.

విదూ : యెన్ని అక్రమాలు చేసినా, మంత్రులకు యిది వక డాలు దొరికింది. నీతినిపుణుడైన మంత్రి, స్వప్రతిభవల్ల కొత్తమార్గాలు కల్పించి, ధనసంగ్రహం చెయ్యాలిగానీ, రాజునూ, రాజునాశ్రయించుకున్నవాళ్ళనూ యెండు చాపలవలె యిగరగట్టడమా ప్రయోజకత్వము?

కవికృష్ణ : మరి వారి జాగ్రత ప్రభువులకు వ్యక్తం కావడ మెలాగ?

విదూ : గనక ఆస్థానమందు కనిపెట్టుకునివున్నవాళ్ళకే, మొదట తాళం పట్టాలి. పయిన యెంతమాటవచ్చి అయినా చింతలేదు.

కవికృష్ణ : మహాప్రభో, మన ఉద్యోగస్థులమీద గౌతముడు పద్యం చెప్పాడు. చిత్తగించతగివున్నది.

కర్ణమహా : యేదేదీ?

గౌతముడు : వారి మహిమ "అతీతః పంథానం: వాఙ్మనసయోః" అయినా "చకితమభిధత్తే" అన్నట్టు చెప్పాను.

క. దబ్బరలుం గొండెమ్ములు
మబ్బువలెం గ్రమ్మ మాయ మాటలతీపున్
నిబ్బరపు మొండితనమును
నబ్బురమగు విద్య లిచటి యధికారులకున్.

కృష్ణస్వామి : అక్షరలక్ష ఇయ్యతగివుంది.

నానామంత్రి : హాస్యగాణ్ణి అయినా, హద్దుమీరి వుంచాలి.

కర్ణమహా : (చిరునవ్వుతో) హద్దుమీరిన మనిషి ఒక్కొక్కడు ఉంటేనే గాని, హద్దుయొక్క గుణాగుణములు తెలియవు. మనవలె ఉచ్చావస్థలో నున్నవారిని స్వేచ్ఛగా తిట్టగలిగినవారిని వకరిని, అచ్చుబోసి వదిలితేనేగాని మనను గూర్చి లోకం యేమనేదీ మనకు తెలియబోదు. యేమంటారు ?

కృష్ణ : సత్యం! సత్యం! పునస్సత్యం!

రామ : మహారాజా, ఉచ్చావస్థలో నున్న ప్రాజ్ఞులు మంచిచెడ్డలు యెరగకనా సంచరిస్తారు ? మంచిచెడ్డ లన్నవి అంతకన్న లోకులకు బాగా తెలియగలవు ?

విదూ : భర్తృహరి ప్రభువులను గూర్చి యేమో చెప్పాడు. రామశాస్త్రుల్లుగారికి విస్మృతి వచ్చినట్టుంది.

నానామంత్రి : తల్లితండ్రులు ప్రభువులను దిద్దాలి. మా బోటి అధికార్లను ప్రభువులు దిద్దాలి; గాని తిట్టి బతకనేర్చిన కడుపుకూటి బ్రాహ్మడా, మహాప్రభో తప్పొప్పులు కనిపెట్టేవాడూ ? కొందరు మహానుభావులు యితగాడికి విందులుపెట్టి వారి పగలు యీ వికటకవిద్వారా తీర్చుకుంటారు. అయినా, నౌకరుకు విచారంలేదు. ప్రభుసేవా దైవసేవలతో కాలం వెళ్ళబుచ్చే మనిషి దూషణ భూషణ తిరస్కారములు సరకుగొనడు. మనవిచెయ్యవలశిన మాట ఒకటి వుండిపోయింది మహాప్రభో! మాతా మహారాణి వారి శలవైనది.

మహారాజా కుమారికా వారికి విద్యాభ్యాసము ముగించవలసిన కాలము మీరినదని వారి అభిప్రాయము.

కర్ణమహా : అమ్మాజీవారి ఆజ్ఞ మనందరికీ శిరస్సున ధార్యము.

కృష్ణస్వామి : (విదూషకునితో) యేమి వెన్నుకుప్ప పరిశీలిస్తున్నావు ?

విదూ : ఈ దొడ్డసలహా మాతా మహారాణివారికీ, యెవరు మనవి చేసి యుందురో అని.

కర్ణమహా : వెన్నుకుప్ప చెప్పునా ?

నానామంత్రి : నేను మనవిచేశానని కాబోలు, యీ బ్రాహ్మడి మాటల ధ్వని. శ్రీకృష్ణులు సాక్షి నేను మనవి చెయ్యలేదు.

కర్ణమహా : యెన్నడూ వొట్టువేసుకోకండి, వొట్టువేసుకోవడం యితరులు మనమాట నమ్మరనికదా ? నమ్మినా, నమ్మకపోయినా, వొట్టు కార్యము లేదుకదా ?

రామశాస్త్రి : సలహామాటకు వస్తే, యీ విషయములో ఒకరిసలహాకు యేమీ అవకాశం కద్దు ? మహారాజ కుమారికావారికి విద్యాభ్యాసపు టీడు మీరినదని, ఒకరు విన్నవించినగాని, మాతామహారాణివారికి తెలియదుకాబోలు.

విదూ : కొందరు అధికార్లకు ఆశ్రయణమూ, పొగడ్తా రుచి. బిల్హణుడు ఉద్యోగస్తులకు కైవారం చెయ్యడు. వారి నోట వచ్చిన మాట కల్లా అహా ! హా ! అని ఆశ్చర్యం నటించడు. ఒచ్చిన ఉపద్రవం యిది.

కృష్ణస్వామి : నిజమైన పండితుడికి ప్రభువులయందే లక్ష్యం వుంటుంది గాని, ఉద్యోగస్తులయందు లక్ష్యం యేలవుండును ?

రామ : ప్రభులక్ష్యమే లేని పండితులకు ఉద్యోగస్తుల లక్ష్య మెలా వుండును ?

నానామంత్రి : బిల్హణుడు ప్రభుపులనుకూడా లక్ష్యపెట్టడా ? మహాప్రభువు వారిని గూర్చి చులకనగా ప్రశంసించెనా ? యేమిటి ! అంత వాడూ అవును !

మాధ : ప్రశంస అని ప్రశంస కాదు. ప్రభువులు చేసిన సన్మానాన్ని నిరాకరించారని కాబోలు రామశాస్త్రిగారి భావం.

కర్ణమహా : అదెలాగ ?

కృష్ణ : మరేమీలేదు. ఏలినవారు దయచేసిన రుద్రాక్షమాల, పదిమంది పండితులలోనూ, నారాయణభట్టుగారి మెడను వేశారు (రామ శాస్త్రితో) అదేకదండీ మీరనబోయే మాట ?

కర్ణమహా : (కనుబొమలెగరయ యోచన నటించి) అలాగనా స్వామీ !

కృష్ణ :నా కళ్ళతో చూశాను.

నానామంత్రి : ప్రభువులు వచ్చిన దాసరినల్లా మెచ్చి హారాలూ, అందలాలూ యిస్తూవుంటే, వాళ్ళు నిరసించడం ఆశ్చర్యమా !

విదూ : ప్రభువుల శలవైనప్పటికీ, ఒక కాచపైనా యివ్వకుండా మీరు కలకాలం తిప్పుతూవుంటే, ప్రభువులు వొళ్ళువొలిచి, హారాలూ, అంగదాలూ యివ్వవలసి వొస్తుంది. ఇదే మీలాటి మంత్రులు ప్రభువులకు చేసే కూడిక.

కర్ణమహా : మంత్రివర్య ! బిల్హణకవి యిట్టిపని చేస్తారని మేము తలచి యుండలేదు.

నానామంత్రి : దేశదిమ్మరి ! తరతరాలనుంచి కనిపెట్టుకున్న వాళ్ళకి వుంటాయిగాని యేలినవారి యెడల భక్తివిశ్వాసాలు, అట్టివాకి కెలా వుంటాయి ?

కృష్ణస్వామి : బుద్ధికు విలవ తక్కువ అనండి. స్వదేశి అయితేనేం, పరదేశి అయితేనేం !

నానామంత్రి : కాకుంటే, తన తలేవిటి ప్రభువులు తనకిచ్చిన అమూల్యమైనహారం, తానంటూ మరివక పండితుడికి బహుమానం చెయ్యడ వేఁవిటి ?

కర్ణమహా : ఇంకా బిల్హణులచేత మహారాజకుమారికలకు చదువు చెప్పించవలెననుకుంటిమి. ఈయన ప్రవర్తనకు తగిన ప్రతిక్రియ యెద్ది ?

విదూ : తన్ని తగిలివెయ్యడం.

నానామంత్రి : ఉచ్చాటన చెయ్యడమున్నూ అతనివద్ద నున్న ధనము తీసికొని, ధర్మవినియోగము చెయ్యడమున్నూ ఉచితమని తలుస్తాను;

కేశవభట్టు : క్షమాపణనుకోరి, విన్నవిస్తును. మహారాజాధి రాజా ! పండితుడు శిక్షార్హుడు కాడు. "విద్వద్దండమ గౌరవమ్" అదిగాక నేరమన్నది ఒకటి స్థాపించవలసి....

కర్ణమహా : (కొంచము కోపరసంగా) నేరంలేదనా మీ అభిప్రాయము ?

కేశ : చిత్తం, చిత్తం, నేను యేమి మనవి చెయ్యగలను.

మాధవ : నేర వేఁ కాకపోతే యెన్నడూ కోపవెఁరగని ప్రభువులకు కోపవెఁందుకు వచ్చేని ?

రామ : (మాధవశర్మతో మెల్లగా) ఊరుకోండి,

కర్ణమహా : మంత్రివర్య, ఈ బ్రాహ్మణ్ణి అరవై గడియల్లోగా పట్టంలో నుంచి సాగనంపితే ?

నానామంత్రి : చిత్తం యేలికశాసనము ఈ క్షణమందే అమలు చేస్తాను. (పత్రిక వ్రాసి పంపును)

కర్ణమహా : మంత్రివర్య, మహారాజ కుమారి కావారి విద్యాభ్యాసము విషయమై, మీ అభిప్రాయ మెట్టిది ? మీరు అనుభవ శాలులు, సాంప్రదాయజ్ఞులు.

నానామంత్రి : మాతా మహారాణీవారి శలవు ఆ ప్రకారం అయినది. నేను యేమిచెయ్యగలను ?

కర్ణమహా : సంగీత సాహిత్యములూ, కొంతవరకు తర్క వ్యాకరణములూ, బావాజీవారు చెప్పించారు. అదంతా మాధవశర్మగారి ఆశీర్వచన ఫలంగాని, యీ విద్యలు జ్ఞానసాధనములు. ప్రత్యేకం వీటి యందు విలువతక్కువ. భగవద్గీతను ఉపదేశించి మరీ విద్యాభ్యాసము విరమించడము ఉచితమని యిదివరకు అనుకుని వుంటిమి.

నానామంత్రి : ఏలికల వాక్యములు గురూపదేశములు. విద్య అనగా ముక్తి సాధనమైన విద్యే. సందేహమేమిటి మహాప్రభో !

కర్ణమహా : మహారాజ కుమారిక భగవద్గీతను పఠించతగ్గదనే మీ అభిప్రాయమా ?

నానామంత్రి : చిత్తము. నా చిన్నతనంలో మా తల్లిగారు పఠిస్తూ వుండగా నాకుకూడా గీతాశ్లోకములు కంఠోపాఠంగా వచ్చినవి. ప్రాజ్ఞుడనైన తరువాత వారణాసిలో గురుముఖతః గీత ఉపదేశం అయినాను. దక్షిణయాత్రలు వెళ్ళినప్పుడు కాంచీపురంలో లక్ష్మణాచార్యులవారివద్దకూడా గీతార్థం విన్నాను. నేనుఅజ్ఞుడనేగాని నే మనవి చేసిన స్వారస్యాలు వారు చిత్తగించి ఆశ్చర్యపడేవారు. అది అల్లా అమ్మాజీ మహారాణీవారి శిక్షా ప్రభావం మహాప్రభో.

కర్ణమహా : సందేహమేమి ? సముద్రమునకైనా మేరకద్దుగాని. మనిషి బుద్ధికి మేర యెక్కడిదీ ? వ్యాఖ్యానకర్తయూ, మన వంటి మనుష్యులేనా ? గురూబుద్ధికి పై ఆడవలెనని శిష్యుడు ప్రవర్తిస్తేనే గాని విద్య పెరగదు. అమ్మాజీవారికి భగవద్గీతయందు మంచి ప్రవేశము కలదు. మీరు మనవి చేస్తే మహారాజకుమారికా వారికి కూడా ఆ గ్రంధరాజమును చెప్పించుటకు వప్పుదురేమో !

నానామంత్రి : శలవయితే మనవి చేస్తాను.

కర్ణమహా : మీరు మనవిచేస్తే, వారు ఆమోదించడముకు అభ్యంతరం వుండబోదు. గాని బిల్హణులు వెళ్ళిపోతే యెవరిచేత ఉపదేశం చేయింతుము !

నానామంత్రి : మన పండితులు దిగ్దంతులు యెవరైనా చెప్పగలరు.

కర్ణమహా : లోకానుభవమూ, బోధకతాశక్తి కలవారు మీ రేల చెప్పరాదు?

నానామంత్రి : ప్రభువుల శలవైతే, తప్పకుండా చెప్పుతాను. మాధవశర్మ గారి సహాయం వుండనే వుంటుంది.

మాధవ : ఆహా..

కర్ణమహా : అయితే ఆమ్మాజీవారితో మనవిచేసి వత్తురా ?

నానామంత్రి : చిత్తం. మనవిచేసి యిప్పుడే తిరిగి హాజరవుతాను. (నిష్క్రమించును.)

విదూ : యేమి చిత్రమైన లోకము ?

కర్ణమహా : కొత్త చిత్రం యేమి కనబడ్డది ?

విదూ : నేను ఒక్కణ్ణి తప్ప లోకంలో మరియెవడికీ తన అవస్థతో సంతుష్టి లేదాయే ?

కర్ణమహా : యెలాగో ?

విదూ : పండితులకి ఉద్యోగాలు చెయ్యాలని తాపత్రయం, ఉద్యోగస్థులకు పండితులనిపించుకోవాలని తాపత్రయమూను.

కర్ణమహా : మూ మాటో ?

విదూ : తమమాట చెప్పనేల ? అంతా యెరిగినదే ! నా పదవిమీద మీరు కన్ను వేశారు.

కృష్ణ : మొదటికే తెచ్చావూ !

విదూ : రామశబ్దంరాని నానామంత్రిచేత గీత ఉపదేశం చేయించడానికి తమరు తలపడ్డప్పుడు నాబిరుదులు నేను తమకు సమర్పించక తీరదుగదా ? (మహారాజు విదూషకుడిచెవిలో రహస్యము చెప్పును విదూషకుడు టొంకరినడకతో నిష్క్రమించును)

కృష్ణస్వామి : (మాధవశర్మతో చిన్న గొంతుకతో రహస్యమాడి, పైకి) "ముఖే హోరావ్యాప్తిః" అన్న శ్లోకము విషయమై మాధవశర్మ గారు ఒక చిత్రకథ చెప్పుతున్నారు.

కర్ణమహా : యేమిటండీ ?

కృష్ణస్వామి : మ రేమీ లేదు. ఆ శ్లోకం దాహలాధీపుడైన కర్ణ మహా రాజును ఉద్దేశించి చెప్పినదట.

కర్ణమహా : యెంగిలిశ్లోకమా మాకు సమర్పణ అయినది !

కృష్ణస్వామి : చాలామంది కవులమనేవారు, యెంగిలిశ్లోకాలవల్లనే ప్రతిష్ఠ సంపాదిస్తారు.

రామశాస్త్రి : పరదేశికి యేలినవారియందు భక్తి యెలా వుంటుంది ?

కర్ణమహా : పేరు ఒకటయితే యిట్టి తారుమార్లకు అవకాశం వుంటుంది.

కేశవభట్టు : ఏలినవారికి తెలియనిది లేదు. ఆ శ్లోకము మట్టుకు మిక్కిలి విలవైనది. చాలాకాలము కిందటనే రచితమయిన యడల, ప్రభులయొక్క పండితుల యొక్క కర్ణగోచరము కాకుండునా ? బిల్హణకవి కొత్తశ్లోకం చెప్పే పాటి సామర్థ్యం లేనివాడు కాడు.

రామ : మంచిశ్లోకమన్నది తలచినప్పుడల్లా స్ఫురిస్తుందా ?

[విదూషకుడు ప్రవేశించును]

కర్ణమహా : ఈయన కాశ్మీర రాజుల ఆస్థానము యేలవిడచిరో యెవరి కైనా తెలుసునా ?

రామ : మనవి చెయ్యడమునకు వీలులేని కారణము చెబుతారు.

కృష్ణ : తన్ని తగిలేశారని ఈ మాధవశర్మగారే చెప్పారు.

మాధవ : నేనా చెప్పాను ! తప్పుగా వినివుందురు.

విదూ : ఈ కవిత్వం మాధవప్రణీతమయే ఉండాలి.

కర్ణమహా : (కృష్ణస్వామితో) ఎందుకు ఉచ్చాటన ఐందో ?

కృష్ణస్వామి : కారణమంటూ విశేషకారణ మేమీ లేదు. రాజుగారు వుంచిన వేశ్య సౌందర్యమును చూచి మనసు నిలపలేకపోయినారు కారట.

కర్ణమహా : ఐతే రసికులే.

విదూ : ఆ మాట కొస్తే, ఇతర మహాకవుల తక్కువ యేమిటో ! కృష్ణమిశ్రి చెప్పినట్టు యెంతటివాడికైనా....

శ్లో॥ సంతు విలోకన భాషణ
విలాస పరిహాస కేళి పరిరంభాః
స్మరణ మపి కామినీనామ్
అలమిహ మనసో వికారాయ.

కర్ణమహా : అందరికీ తెచ్చారా !

కేశవభట్టు : క్షమాపణ మనవిచేసి ఒక్క సంగతి శ్రుతపర్చుకుంటాను. బిల్హణుడు మహాపండితుడు. దేశదేశములు తిరుగును. అట్టివాడిని అనాదరణ చేసినయెడల, అపకీర్తి పాటగలదు. పండితులు శిక్షార్హులు కారు. "విద్వద్దండ మగౌరవం" అన్నాడు. నేరం యెంతవరకూ వున్నదో, వారు యెంతవరకు సమాధానం చెప్పుకోగలరో, ఆ తత్వాన్వేషణంకూడా కర్తవ్యమేమో అని సందేహం కలుగుతూంది.

మాధవ : అయితే, తత్వాన్వేషణం చెయ్యనిదే ప్రభువులు శిక్ష విధించారనా, మీ అభిప్రాయం ?

రామ : విష్ణ్వంశసంభూతులగు మహాప్రభువులు, అన్వేషణం అంటూ వకటి చెయ్యవలెనా నిజమును ?

"సతాంహి సందేహపదేషు వస్తుషు
ప్రమాణ మంతఃకరణ ప్రవృత్తయః ॥"

విదూ : ఆ సిద్ధాంతం అందరి మెళ్ళకీ వురి అల్లుకోవడవేఁ. ఇప్పుడు ఒహడి పీకకు తగిలిస్తే, రేపు మనపీకకే తగులుకోగల్దు. ఇదుగో నానామంత్రి వస్తున్నారు. నిద్రపోతున్నవాళ్ళ పీకలు తెగ్గొయ్యడానికి యింత మహావీరుడు మరి లోకంలో లేడు. ఆ ధర్మసందేహవేఁదో ఆయన తీరుస్తారు.

[మంత్రి నానావంత్ ప్రవేశించును]

నానామంత్రి : మహాప్రభో ! మహారాజకుమారికావారికి భగవద్గీతలు ఉపదేశం చేయించడపు అభిలాష యేలినవారికి కలదని, శ్రీ మాతా మహారాణీవారితో నవుకరు మనవి చెయ్యగా మిక్కిలి సంతోషముతో వారు ఆమోదించారు.

కర్ణమహా : మీరు మనవి చేసిన తరువాత మరివకలాగు యేల ఔను !

విదూ : పాంవిషం పావేఁ తియ్యాలి.

[నానామంత్రి కోపముతో విదూషకునివైపు చూచును]

కర్ణమహా : అతని మాటలు సరకు చెయ్యకండి.

విదూ : భగవద్గీత కాశీలోనూ, కాంచీపురంలోనూ అభ్యసించిన పంతులు వారికి కోపంయెందుకు వుంటుంది? అయినా నిజమైన మాటకు కోపంయెందుకు ?

కర్ణమహా : నిజమనేది యెట్టిదో ?

విదూ : అనుదినం భగవద్గీత పారాయణంమట్టుకు చేస్తూవుంటే ఆడే అబద్ధాలల్లా నిజవౌతాయి. యిది వక శుద్ధక్రియ.

నానామంత్రి : యేమిటీ యీ మాటలకి అర్థం ?

కర్ణమహా : విదూషకుడి మాటలకు అర్థం ఆలోచిస్తారేమిటి ?

కృష్ణస్వామి : కొందటికి అతగాడి మాటలు ఆలోచించినకొద్దీ అర్థాలిస్తాయి.

నానామంత్రి : వెఱ్ఱికి వెయ్యి అర్థాలు.

విదూ : కేశవభట్లుగారిని ఒక వెఱ్ఱిధర్మసందేహం బాధిస్తూంది. ఆయన వెఱ్ఱితీర్చి, తరవాత నా వెఱ్ఱికి వైద్యం చేతురుగాని.

[కర్ణమహారాజు కనుబొమలెత్తి కేశవభట్లును చూచును]

కేశవ : నిజం విచారించి మరీ శిక్షవిధించటం ధర్మశాస్త్ర పద్ధతేమోయని సర్వజ్ఞులున్నూ, ధర్మస్వరూపులున్నూ అయిన యేలికల సమక్షమందు ఎంతో భయంతో మనవిచేసుకుంటున్నాను.

కర్ణమహా : యెంతమాటంటిరి; భయమేల ? నేను రాజునైననూ, కించజ్ఞుడను, రాజునౌటనే కించజ్ఞుడను అని అనవచ్చును. పండితులు, ప్రాజ్ఞులు వారి వారి నమ్మకములను నా యెదుట ముచ్చటించుటకు వెరచిరేని, నేను రాజ్యమునకు అర్హుడనే కానే ?

కేశ : రాజాధిరాజ! పండితరాజను శబ్దము యేలినవారికే చెల్లెను. గ్రంథములు నైతిని మోయుటకు అస్మదాదులము కూడా మహాపండితులమే. అయితే, మోతచేతేగాని, వాటి గ్రంథము ఆత్మలకు ఆటంక చదువులు ఒకతెన్నూ చర్యలు మరివకతెన్నూ అయి కామలోభాదులచే జ్ఞానాంధులమైన మా బోట్లకు, పండితశబ్దము యెట్టు

చెల్లును ? లోకము పరిత్యజించి అడవుల్లో తపస్సుచేసే మునుల కయినా లొంగని క్రోధాదులను నిర్జించిన యేలినవారే పండితులు గాని, ఈర్ష్యతీర్చుకొనుటకు గాను నిజమును కప్పి ధర్మమును దాచి, అల్పమైన ఐహిక లాభముల నపేక్షించే మేమూపండితులము మహారాజా ?

కృష్ణ : ఈ ముక్క లేమో యెవరికీ తెలియనట్లు ఉపన్యసిస్తూన్నారు. రెండుకళ్ళతోనూ చూశామయ్యా అని ఘోషిస్తూ వుంటే, అట్టి బలవత్తరమైన సాక్ష్యాన్ని మీ పండితదూషణ యేలాకొట్టగలదో, నాకుబోధపడకుండా వున్నది. ఛాందసానికిన్నీ రాజ్యాతంత్రానికిన్నీ చాలాదూరం వుంది.

నానామంత్రి : నాతో దోషే వొప్పుకుంటేనే : "ఆ తావళ మనేది తాతాజీ మహారాజావారు నేపాళం మహారాజుల వద్ద సంపాదించారు. దీనితో అర్జునుడు జపం చేసేవాడని ప్రతీతికూడా కద్దు. శివపూజా కాలమందు మహాప్రభువారు, నమస్కరించి, కళ్ళనద్దుకుని మరీ ధరించేవారు. మీయందు వుండే అసమాన గౌరవముచేత మీకిది అనుగ్రహ పూర్వకముగా దయచేశారు. అది యెందుకు వక ఆస్థానపండితుడికి బహుమానంగా యిచ్చారయ్యా" అని నే నడిగితే, యేమన్నాడంటే, "యీ కుళ్ళులూవళానికి యీ దేశంలో కాబట్టి యింత మాన్యత కలిగింది. మా దేశంలో ప్రతి తుప్ప నిండా ఏకముఖీ రుద్రాక్షలే. తెగించి నాకు యింత బహుమానం చేసినందుకు మీ రాజు బెంగబెట్టుకోలేదుగదా ?" అని నిర్మోహ మాటంగా అన్నాడు. నా కంటూ ఆ మాటతో వొళ్ళు నీరు విడిచి పోయింది.

విదూ : యెప్పుడు యీ ప్రసంగం జరిగిందో ?

నానామంత్రి : నీ ప్రశ్నలకు సమాధానాలు నీలాటివాళ్ళే చెబుతారు.

కర్ణమహా : చిత్రం, కొందరికి యెలకంటే బెదురు; కొందరికి పిల్లంటే బెదురు; నానామంత్రిగారికి గౌతములంటే బెదురు.

నానామంత్రి : ఆ మాట శలవివ్వవద్దు మహాప్రభో! యేలినవారూ అమ్మాజీవారూతప్ప లోకంలో నాకు బ్రహ్మ భయం లేదు.

విదూ : యముడి భయమే లేనివాడికి, బ్రహ్మభయం యెలా వుంటుంది!

కృష్ణ : వారు చెబుతూవున్న సాక్ష్యం అబద్ధమో నిజమో కొసాకూ వినరాదూ?

కర్ణమహా : తరువాతండి?

నానామంత్రి : తరవాతేవొచ్చి, మళ్ళీ అన్నాను "నారాయణభట్టుగారి విద్యను మహారాజులు తగినట్టు గౌరవించనట్టున్నూ, ఈ విషయంలో మహారాజుల లోపమును మీరు యెత్తిపొడిచి సవరణ చేసినట్టున్నూ లోకానికి అర్థం కాగలదు. మహారాజులు శాంతులని, యీలాటి నిరాదరణ చెయ్యరాదు" అని పేయివిధాల అతని మేలు కోరి, బోధచేస్తే "రాజుల కేం తెలుస్తుంది విద్యల విలువ? రాజులు విద్యా ఘూకా"లన్నాడు.

విదూ : ఈపాటికి బిల్హణుడు వూరి పొలిమేర దాటివుంటాడు. యెన్ని గోతాలు కోసినా ప్రతిబంధకం లేదు.

నానామంత్రి : అలా అనేట్టయితే, యిప్పుడు ఆయన్ని పిలిపించండి ఈ ఆస్థానమందు రుజువిప్పిస్తాను.

విదూ : అదుగో నారాయణభట్టుతో కలిసి ఆయనే వస్తున్నారు. మీరు తలచేటప్పటికి బిల్హణుడు ఆకాశాన్నించి వుట్టిపడ్డట్టుంది. కాయ సిద్ధుంది కాబోలు.

(నానామంత్రి వెనుకవైపు నిర్ఘాంతపోయి చూచును. అలా చూచుచుండగా కర్ణమహారాజు స్వర్ణ పేటికలోని రుద్రాక్షమాల తీసి ధరించును.)

నానామంత్రి : వైదికులు హద్దుమీద వుండరు. ఉచ్చాటనా శాసనమైనప్పటికి యెలా తోసుకువస్తున్నాడో! (ఉత్సాహముతో) అదిగో నారాయణభట్టుగారి మెడలో రుద్రాక్షమాల!

విదూ : ఆచిత్రపేంజూస్తారు, ఈ చిత్రం చూడండి. యిదుగో ప్రభువుల మెడలో ప్రభువుల రుద్రాక్షమాల !

(నానామంత్రి ఆశ్చర్యముతో మహారాజువైపుచూచి తిరిగి నారాయణభట్టు కంఠమును పరికించుచున్న సమయంలో బిల్హణుడు దగ్గరకాగానే మహారాజు నిలుచుండును. అందరూ నిలుతురు. ఆఁచూచి యెందుకో బోల్చుకోలేక, నానామంత్రి కూడా నిలుచును.)

కేశ : బోధపడ్డది "యీ హారము రాజపండితుడైన కర్ణమహారాజు కంఠమును అలంకరించినది" అని బిల్హణకవులు అన్నపుడు దాహాళాధీశుడగు కర్ణుని ఉద్దేశించి చెప్పివుందురు. కానలేకపోతిమి.

విదూ : యింతసేపటికి తర్కం పనిచేసింది.

కృష్ణస్వామి : అదిటండీ. అట్లైతే మనమందరమూ బిల్హణులకు అపరాధం చెప్పుకోవలసి వుంటుంది.

కేశ : చక్కానికి న్యాయంగా పోతుంది స్వామివారి మనస్సు. కలుషం లేదు.

కృష్ణ : పండితుడికి కలుషంవుంటే, మరి పండితుడేవిఁటండీ. ఆ మహారాజును చూసైనా నేర్చుకోవద్దా ?

కర్ణమహా ; (బిల్హణ నారాయణభట్టులతో) దయచెయ్యండి. దగ్గరగా కూచోండి. అందరును యవరి స్థలములయందు వారు కూర్చుందురు.

నానామంత్రి : (మాధవశర్మ చెవిలో) నామాటలుగానీ వినివుండరుగద ?

విదూ : అప్పుడు చాలాదూరంగా వున్నారు; వినివుండరు, కర్ణపిశాచి వుంటే తప్ప.

కృష్ణ : నీకు వున్నట్టుంది కర్ణపిశాచి. యెక్కడలేని రహస్యాలు యెక్కలాగుతావు.

కర్ణమహా : (బిల్హణుని ఉద్దేశించి) కవివర్య ! అజ్ఞానానికి అంజనం యేమిటి ?

బిల్హ : రాజపదవికి నైసర్గికమైన మహాంధకారమును తొలగించి, నిశ్చలమైన జ్ఞానోదయమువల్ల అరిషడ్వర్గమును తలచూపనివ్వకుండా

తరిమిన తమవంటి సత్పురుషుల సహవాసమే అజ్ఞానాంజనము మహారాజా! పండితసామాన్యమునకు విద్యన్నది జ్ఞానసాధకం కాక మాత్సర్యహేతువై యే యుండును.

విదూ : నానామంత్రిగారి అభిప్రాయమూ అదే. వారుమట్టుకు సాధనం లేకుండానే సాధ్యం సాధించారు.

కర్ణమహా : జ్ఞానాలోకమునకు ఉత్పత్తిస్థానము సూరులు. ఆ సూరుల సంసర్గంవల్ల నృపనామక పాషాణములకు కూడా కాంతి ఆపాదన ఔతుంది. నాకుగల స్వల్పజ్ఞానము అమ్మాజీవారి శిక్షవల్లనూ, మహాపండితుల సహవాసము వల్లనే కలిగినది. స్వామి మాకు బాల్యగురువులు. యిప్పుడు తాము అందరూ మాకు గురువులే. (మంత్రితో) మంత్రివర్యా, రేపటినుంచి బిల్హణకవులు మహారాజ కుమారికా వారికి గీతోపదేశం చెయ్యడముకు అభ్యంతరమేమీ?

నానా : అభ్యంతరం అనగా అభ్యంతరం యెందుకుంటుంది మహాప్రభో!

కర్ణమహా : అయితే అమ్మాజీవారితో విన్నవించి వస్తాము. (లేచును అందరు లేచుచుండగా) కూచోండి పెద్దలకు శ్రమయేల? (నిష్క్రమించును. పండితులు చెదిరి గుంపులు గుంపులుగా మాటాడుదురు.)

నానామంత్రి : (మాధవశర్మతో) అడ్డంగా తిరిగిందే!

మాధవశర్మ : అదే నేను యోచిస్తున్నాను. ప్రవాహానికి యెదురీది ప్రయోజనంలేదు.

నానామంత్రి : అయితే వాడితో కలిసిపోతానంటారా ఏమిటి?

మాధవ : ఆడుకొమ్మా, పట్టుకొమ్మా కనపడనప్పుడు యేం చేయను?

నానా : మీరు భయపడక నిలబడిమాత్రం వుండండి. వీడికి ఉచ్చాటన మంత్రం మహారాణీవారితోటి వుపదేశం చేస్తాను. చూడండీ, ఆ స్వామి, వాడితో యెంత ఆసక్తితో ముచ్చటిస్తున్నాడో! మన వాళ్ళలో కట్టులేదు.

మాధవ : పండితులు కుక్కల్లాగ కొట్లాడబట్టేకదండీ, పరాయివాళ్ళు డబ్బు తన్నుకుపోతున్నారు! (బిల్హణుడున్న తావునకు వెళ్లను.)

నానా : (రామశాస్త్రితో) అస్త్రం అడ్డుదిరిగిందండీ.

రామశాస్త్రి : తాము కొంచం అతి ఆచరిస్తారు.

నానామంత్రి : యేంచేయను శాస్తుర్లుగారూ ? భగవంతుడు తీక్షణమైన బుద్ధినియిచ్చాడు. అది విడద్దదంటే, పట్టడానికి నాకే అసాధ్యమై పోతుంది. యిహ వూరుకుందునా ?

రామ : తాము ఊరుకుంటే యేలాగ ? బిల్హణుడు కుమారికావారి దగ్గర అనుకున్నాడంటే వారిని కలశమహారాజుకు వివాహం చేసే ప్రక్రియ నడిపిస్తాడు. ధారాపతిని గూర్చి మనం యిన్నాళ్ళాయి చేసిన ప్రయత్నం విఫలమౌతుంది.

నానా : చూశారా మొన్న కాశ్మీరరాజు తండ్రి అనంతభూపాలుణ్ణి, రాజు యెదుట భట్టువాళ్లా యెలా పొగిడాడో !

రామ : దానికి ప్రతిక్రియ అమ్మాజీవారి దగ్గిర తాము కల్పించాలి.

నానా : రాజు అసాధ్యుడుగద !

[బిల్హణుడు నానామంత్రి వద్దకు వచ్చును]

బిల్హ : (నానామంత్రితో) తాము పంపిన ద్రాక్షఫలములవంటి ఫలములు మా దేశం విడిచిన తరువాత తినలేదు. పంపిన మీ దయకు చాలా సంతోషించాను.

కృష్ణస్వామి : (ఒకపాటి మెల్లగా, గాని వినబడేటట్టు) ముడ్డి కాల్చి, మూతికి వెన్న రాసేవాడు, యింతవాడు మరి పుట్టబోడు.

నానా : (బిల్హణుని దూరముగా కొనిపోయి) పండితులలో యెంత ఓర్వలేనివాళ్ళయినా వుంటారు. వీళ్ళ నెవ్వరినీ నమ్మకండి. అందులో మాధవశర్మ బహుదుర్మార్గుఁడు. యామినీదేవికి మీరు విద్య చెప్పబోతారని, ముక్కుంటా నోటంటా యేడుస్తున్నాడు. ఎప్పుడో మీమీద నిందయెదో తీసుకొస్తాడు. జాగ్రతమీద వుండండి !

(బిల్హణుడు తన మొలలోనున్న ఛురికను చూపించును.)

నానా : మా నాయనగారికీ మీ నాయనగారికీ చాలా స్నేహం ఉండేది. తమకు తెలిసిందో లేదో మా తండ్రిగారు జ్యేష్ఠకలశుల గుణవర్ణన తరుచుగా చేస్తూవుండేవారు. వారు రెండు పర్యాయములు కాశ్మీ రాస్థానమునకు రాయబారిగా వెళ్ళారు. అప్పట్లో తెచ్చినదే మా తోటలోని ద్రాక్ష.

బిల్హ : అలా చెప్పండి. అందుచేతనే ఆస్వాదు కలిగింది.

నానా : ఇటుపైని అనుదినం తమకు పళ్ళు పంపి మరీ అమ్మాజీవారికి పంపుతాను. మన తండ్రులు స్నేహితులైనందుకు యీనాటికి తిరిగి మనంకూడా స్నేహితులం కావడము కేవలము భగవత్సం కల్పంగాని ఒండు కానేరదు.

బిల్హ : కృతార్థుడను. స్నేహంయొక్క విలువన్నది దేశదేశాలు తిరిగే మాబోటి పండితులకే తెలుసును.

నానా : ఇక్కడ వున్నంతకాలం మీకు యే సహాయం కావలసినా అర మరలేక, యీమిత్రుడివల్ల పుచ్చుకొండి. అమ్మాజీవారి ఆగ్రహం మీయందు వున్నప్పటికీ నా ప్రాణం వున్నంతవరకుమీకు అడ్డుపడ తాను.

బిల్హ : నావిషయమై ఒకరికి హాని రాకూడదు. యేమి ఆ ఆగ్రహ కారణము ?

నానా : మహారాజాకుమారికా వారికి తాము విద్య చెబుతారనే.

బిల్హ : మహారాజావారి మనస్సు మళ్ళించలేరో ?

నానా : వారిక్రోధం అనివార్యం.

బిల్హ : తమసలహా యేమిటి ?

నానా : యేం చెప్పను ? యెప్పటికైనా వారివల్ల మీకు హాని వుంది. రాజుల క్రోధాలు మహాచెడ్డవి. దేశం విడిచి వెళ్ళిపోవడం వక ఆలోచన. మీరు యెక్కడికి వెళ్ళినా రారాజులు నెత్తిని పెట్టుకుం టారు గాని, మీరు వెళ్ళిపోతే ఆ దురదృష్టం ముఖ్యంగా నాది. కుమారికావారితో పాటు నేనుకూడా తమవద్ద భగవద్గీతలు నేర్చ వలెననుకున్నాను.

బిల్హ : నావల్ల భగవద్గీతలు వింటే, మీరు ఉద్యోగం మానుకొంటారు. మహారాజకుమారికావారు వివాహంమాని, సంసారం పరిత్యజిస్తారు.

నానా : నేను నాలుగు యేళ్లాయి ఉద్యోగం చాలించుకుని, భగవంతుడి సేవలో కాలం వెళ్ళబుచ్చు దామనుకుంటున్నాను. నేను ఉద్యోగంలో వుంటేనేగాని రాజ్యానికి ఆపాతం వస్తుందేమో అని మహారాణీవారైతేనేమి, మహారాజు అయితేనేమి నన్ను నిర్బంధిస్తున్నారు.

బిల్హ : మీయందు మాతా మహారాణివారికి అంత వాత్సల్యత ఉండగా నాకు హాని రాకుండా మీరు వారిని మళ్ళించలేరో ?

నానా : మహా పండితులూ, మహా కవులూ : తమకు నేను జెప్పవలసిన ధర్మాలు కలవా ? రాజులు తాచుపాములు ! పట్టుదలేగాని లాభనష్టాలు గణించరు.

(నగరునుంచి ఆభరణ భూషితులగు స్త్రీలు బంగారు పళ్ళెరములలో ప్రకాశించిన తాంబూలమ్ములూ, పచ్చలహారమూ తెచ్చిసమస్కరించి బిల్హణునికి సమర్పింతురు.)

ఒకతె : అమ్మాజీ మహారాణీవారు తాము వారికి అంకితముగా రచించిన గీతమునకు సంతోషించి వారు ధరించే ఈ పచ్చల హారము తమకు దయచేయించిరి. ధరించి సముఖమునకు రండి.

(బిల్హణునితో నిష్క్రమింతురు)

నానా : (రామశాస్త్రిలు, మాధవశర్మ ఉన్నచోటికివచ్చి వారలతో) ప్రభువులు ఒకమాటమీదను నిలిచివుండరు.

మాధవ శకం తిరిగింది.

రామ : చక్రం యెప్పుడూ తిరుగుతూనే వుంటుంది. మరో తిరుగులో, మీదు క్రిందికి దిగుతుంది. విచారమేలా ?

[తెర]



బిల్హణీయము

రెండవ అంకము

నారాయణభట్టు యింటిసావిడి :

[నారాయణభట్టూ, శిష్యుడు వామనశర్మ ప్రవేశింతురు.]

నారా : అరవైయేళ్లు దాటి, యిప్పుడు కవిత్వం నేర్చుకోవాలంటే, యెలా సాధ్యమౌతుంది : రాజుకు కవిత్వం పిచ్చి గట్టిగా పట్టుకుంది.... యీ కవిత్వమన్నదానికి వొక తోవా, తెన్నూ, సబబూ, సందర్భమూ కానరాదు. ఏదీ బిల్హణుడు చెప్పిన పద్యములలో మొదటి వాక్యం చదువూ.

శిష్య : (చదువును) "అంకం కేపి శశంకిరే జలనిధేః పంకం :"
చంద్రుడిలో కళంకమును, కొంతమంది సముద్రంలో బురదగా భావించారు.

నారా : కొంతమంది మనుష్యులు, చంద్రుడిలో వుండుకున్న షువంటి మచ్చ యేదైతే వున్నదో దాన్ని సముద్రపు బురద అనుకున్నారనికదూ, కవి అభిప్రాయం ? ।ఏ పెట్టివాడైనా యెన్నడైనా, అలా అనుకుంటాడ్రా ? బిల్హణుడు మహా పండితుడేగాని కవిత్వంలో దిగగానే, అసత్యం కల్పించాడు. ఏమంటావ్ ?

శిష్య : ఔనండి.

నారా ; ఇక పద్యం యెలా అల్లాడో చూదాం...."అంకం" అనే ఒక మాట తీసుకున్నాడు. దానికి అనుప్రాసార్థం "పంకం" అనే మాటొకటి యెత్తాడు....అటుపైని "ఆ అంకానికీ, యీ పంకానికీ, యెలాగయా అతకడం!" అని ఆలోచించి, ఏం యెత్తు యెత్తాడంటే, పంకం సముద్రంలో వుంటుందిగదా, చంద్రుడున్నూ సముద్రంలోనే పుట్టాడుగదా, ఆ పుట్టడంలో బురద యేమాత్రమైనా వొంటికి అంటకుండా వుంచ్చుందా అని యోచించి, అంక పంకాలకి లంకెవేశాడు. అంతేకదూ?

శిష్యు : అంతేనండి.

నారా : సరేగాని, బురదంటూ వొకవేళ తగిల్నా, యెవడయినా కడుక్కోడ్రా? యిదంతా అసందర్భం చాలా కానవస్తోంది.

శిష్యు : అవునండి.

నారా : అయితే మనక్కూడా వొక్క ప్రాసముక్క చూచిపెట్టు? శ్లోకం అల్లుదాం.

శిష్యు : 'శంఖం' బాగుందండి.

నారా : బాగుంది. అయితే శంఖానికీ చంద్రుడికీ యెలాగరా అతకడం.

శిష్యు : ఎలాగనా అండి, తెలుపు గనుక ఉపమానం చేదాం.

నారా : పంకం వొకటి తగలడుతూ వుందికదూ! శంఖానికి కళంకమేదీ?

శిష్యు : కొంచెం మసిపూస్తే కళంకం సాధ్యమౌతుందండి.

నారా : ఓరీ, మూర్ఖుడా! శంఖం పనికిరాదు. మరోమాట చూడు.

శిష్యు : శంకా?

నారా : శంకా?.... శంకా?.... శంకా.... కళంకానికి శంకెలా తగిలించడంరా? ఆఁ, కుదిరింది, రాయి. (నారాయణభట్టు చెప్పును; శిష్యుడు రాయును.)

"అంకం కిమితి శశాంకే!
కథమిహ న్వాణాం విజాయతే శంకా॥"

"శశాంకుడిలోవున్న మచ్చ యేమిటని మనుషులకు శంక యెలాగు పుట్టగలదు?"

మహాబాగా వొచ్చిందిరా, శ్లోకం; యేవంటావు.

శిష్యు : బాగానే వుందండి.

నారా : మహా, మహా అనాలి. వొట్టి బాగుండడంకాదు. మహా బాగుందను. మొట్టమొదటికే తాళంపట్టాం. అనగా, శంకకే శంక తగిలించావన్న మాట. ఈ పద్యం చూస్తే, రాజు దంగైపోతాడు. ఓమూల శశాంకుడని తానే అంటూ యింకా అంకవన్నది యేమిటీ, అని యెంత బుద్ధితక్కువ మనిషైనా అడుగుతాడా?

శిష్యు : (నవ్వు ఆపుకుంటూ) యెవ్వడూ అడగడండి. ఉత్తరార్థం శలవియ్యరా?

నారా : ఇంకా ఉత్తరార్థంకూడా వుందిట్రా! యేమి సాధనం; చెప్పవలసిన అభిప్రాయం అంతా చెప్పేశాంగదా?

శిష్యు : 'శంకర' అనే మరోమాట తీసుకుని శంకరుడి శిరస్సు మీద చంద్రుడు వున్నాడు గనక, ఏదైనా వొహ కల్పన యెత్తితే సరండి.

నారా : అసలు శంకనే కొట్టిపారేశింతరువాత, మరి కల్పనకి జాగా వొకటి వుంచావా? ఇక తోవ కనపడదే.... కనపడదే........ ఆహా దొరికింది, రాయి! (నారాయణభట్టు చెప్పును, శిష్యుడు రాయును.)

"అంకం కిమితి శశాంకే
కథాపి నృణాం నజాయతే శంకా॥"

"శశాంకుడిలో అంకం యేమిటి? అనే శంక నరులకు ఎన్నడూ కలుగనేరదు"........ ప్రశస్తతరంగా వొచ్చిందిరా! యేమంటావ్?

శిష్యు : (నవ్వు అచుకొనును, ముఖం పక్కకు తిప్పి) ఔనండి.

నానా : అట్టి శంక యెన్నటూ పుట్టనేరదని ప్రథమార్థంలో ప్రశ్నకు సమాధానం మా బాగా కుదిరిందిరా. ఏదీ పద్యం కలిపి చదువు.

శిష్య : (చదువుతూ)

"అంకం కిమితి శశాంకే
కథమిహ నృణాం విజాయతే శంకా॥"

నారా : తగలేశావురా, బంగారంలాంటి పద్యం! కొంచెం రాగ వరస పెట్టి యాడవరాదూ?

శిష్య : (రాగవరసతో) అంకం కిమితిశశాంకే (ఆ పైని చదవజాలక ఏరగబడి నవ్వును.)

నారా : ఎందుకు నవ్వుతావు? ఓరి పాడగట్టా! పద్యం బాగుంది కాదంటావా యేమిటి! (నానామంత్రి ప్రవేశించును) వూరుకో! వూరుకో! నానామంత్రొస్తున్నారు. ఆ పత్రం దాచెయ్యి. (గురు శిష్యులు నిలుతురు.)

నానా : యేవిఁటండోయి. శిష్యుడిచేత రాయిస్తున్నారు! (శిష్యుడితో) యేమి అబ్బాయీ! కనబడ్డవేఁ మానేశావూ?

నారా : యేమీలేదండీ. గ్రంథం రాయిస్తున్నాను.

నానా : (శిష్యుడితో) యేది ఆ రాసింది చదువూ. (శిష్యుడు తలగోక్కుంటూ గురువ్వేపు చూచును.)

నానా : (శిష్యుడిచేతిలో పత్రం లాక్కుని చదువును. తలయెత్తి నారాయణభట్టుతో) యవరు చెప్పారండీ యీ శ్లోకం?

నారా : మా శిష్యుడూ.

శిష్య : యింతకన్న బాగా చెప్పగలనండి.

నారా : యేడిశావూరుకో.

నానా : శ్లోకం మట్టుకు మహా బాగావుందండి.

నారా : బాగుందంటారా? నాకు అలాగే తోచింది.

నానా : బాగుండడవఁంటే అలాగా యిలాగా అనుకున్నారా యేవిఁటి? బిల్హణుడి పద్యాన్ని పగలగొట్టారే!

నారా : మా శిష్యులు చెప్పమని పీక్కుతింటే యేదో చెప్పి చూదామని చెప్పాను.

నానా : తర్కం కురిపించిపోతిరే. యిఖ బిల్హణుడు తలదాచుకోవాలి.

నారా : పద్యం అంత ప్రశస్తంగావుందని శలవిస్తారా ?

నానా : 'శలవియ్యడం' కాదు 'మనవి' అనండి. మీ శిష్యకోటిలో వాణ్ణి ఆ మాట మరిచిపోకండి, ఆ శ్లోక ప్రాశస్త్యానికి అవధిఅంటూ వుందండి ? మీరే కవిత్వంచెప్పడం ప్రారంభిస్తే, ఈ కవీశ్వర్లంతా సూర్యుడిముందర చుక్కల్లాగ చకాపికలైపోరా ?

నారా : శాస్త్రిలు చదువుకున్న మా బోట్లకి కవిత్వం చెప్పడంవన్నది, తక్కువ పనికాదండీ ?

నానా : ఈరోజుల్లో తక్కువ విద్యలకీ, తక్కువ మనుష్యలకీ యెక్కువ విలువ. "రాజద్రోహీ ! తులువా !" అని కాశ్మీరం నుంచి, అక్కడి రాజులు వెళ్ళగొట్టిన యీ బిల్హణుడికి మహాప్రాజులైన మన మహారాజులే, మీ అందరికంటే యెక్కువ గౌరవం చేస్తున్నారు, కారా ?

నారా : బిల్హణులను కాశ్మీరంనుంచి వెళ్ళగొట్టారండీ ?

నానా : కూచోండి, చెబుతాను (శిష్యుడితో) అబ్బాయీ ! మీరు కొంతసేపు అవతలకు వెళ్ళి చదువుకోండి. చదువువంటి వస్తువు లేదు. (శిష్యుని వెళ్ళమని గురువు సంజ్ఞచేయును. శిష్యుడు వెళ్లును. నారాయణభట్టు, నానామంత్రి కూచుందురు.)

నానా : విన్నారా, కలశమహారాజు వొక వేశ్యను వుంచారు. ఆ వేశ్య మీద బిల్హణుడు ఒక ప్రబంధం చెప్పగా, కలశమహారాజు సంతోషించి, బిల్హణుడికి ఆ వేశ్య దగ్గిర ప్రవేశం కలుగజేశారు. ఈ రాజులకి దయపుడితే, చెయ్యతగిన మర్యాదా, చెయ్యదగని మర్యాదా కానరు. ఆ పైని జరగవలసిన పనియేదో జరిగింది. దాంతో యీ తుంటరి కవికి ఉద్వాసన అయింది.

నారా : యింత విద్వాంసుడుగదా, అలా జరిగి వుంటుందండీ? పండితు డన్నవాడు క్షుద్రులవలె నీచవృత్తులకు దిగడు. కిట్టక ఎవరో యీ కథ కల్పించివుంటారని నా మతం.

నానా : మీకు లోకంతెలియదు. అట్టి సంశయమే మీకుంటే యీ రంకు శ్లోకం చదివి నిజానిజాలు కనిపెట్టండి. దస్తూరీ యెవరిదో పోల్చారా? (పత్రం ఒకటి చేతికి యిచ్చును.)

నారా : యేమిటండిది? దస్తూరి బిల్హణులదే అనుకుంటాను. (చదువును.)

"అలఅతి చపలత్వా త్స్వప్నమాయోపమత్వా
త్పరిణతి విరసత్వా త్సంగమేనాంగనాయాః
ఇతి యది శతకృత్వ స్తత్వ మాలోచయామ
స్తదపి న హరిణాక్షీం విస్మర త్యంతరాత్మా"

ఈ కవిత్వమూ, శృంగారం అన్నవి యెంతటి పండితుడికైనా కళంకం తేకమానవు. అందుచాతనే మా తండ్రిగారు కవిత్వం చెప్పబోయేవుసుమా, చెడతావని శలవిచ్చేవారు. నే చెప్పిన శ్లోకం చింపెయ్యండి.

నానా : ఇది చింపవలసిన శ్లోకం కాదు. మహారాణీవారికి చూపిస్తాను. బిల్హణుణ్ణి కొట్టగలగినపాటి కవి, మన ఆస్థానంలో వొకరంటూ వున్నారుగదా అని వారు ఎంతో సంతోషిస్తారు. ఈ మూలంగా మీపైని మహారాణీవారికి కలిగిన ఆగ్రహం కొంత మళ్ళగలదు.

నారా : నామీదే ఆగ్రహం! యేం, నాయనా! యేం నాయనా! ఎన్నడూ యేపాపం యెరగనే!

నానా : మీఅంత అమాయకమైన బ్రాహ్మణ్ణి నేను ఎక్కడా చూడలేదు. ఊరందరికీ తెలిసిన మాటైనా మీకు తెలియదు.

నారా : నావంటి బీద బ్రాహ్మడియందు ఆగ్రహానికి కారణమేవిటి నాయనా?

నానా : ఒకకారణం, స్త్రీలోలుడైన ఈ బిల్హణుడి సహవాసం చేస్తున్నారనే; రెండోకారణం, మీరు ఈ ఆస్థానంలో పండితులయి వుండిన్నీ భిక్షాటనం చేసే పరదేశ పండితుడివల్ల బహుమానం పరిగ్రహించడం, ఆ పరిగ్రహించిన తావళం మెడని వేసుకొని నిర్భ

యంగా తిరగడం! నేనంటూ, యెంతో దూరం మీ యోగ్యత శ్రీవారి సమక్షంలో మనవి చెయ్యబట్టి, మీకు అట్టే హాని లేకుండా సరిపోయినది.

నారా : పిల్లలవాణ్ణి, మహారాజా, నాకొక హానిరాకుండా కాపాడండి. నాకు లౌక్యం తెలియదు. అయితే ఈ తావళం అతగాడికి పంపివేదునా?

నానా : అదికాదు కర్తవ్యం. మీకు సమ్మతమైతే, నేనొక ఉపాయం చేస్తాను. రుద్రాక్షలు ప్రతి బైరాగిదగ్గిరా దొరుకుతాయి. వాటికి విలువేమిటి! బంగారం యేమాత్రం వుంటుందో?

నారా : ఇరవై తులాలు వుంటుందని, మా యింటి ఆవిడె అంది.

నానా : చూశారా, మొగవాళ్ళకంటె, ఆడవాళ్ళకి యెక్కువ బుద్ధి వుంది. "క్షణశః కణశశ్చైవ విద్యా మర్థం చ సాధయేత్" అన్నాడు. ఈ తావళం యెప్పటికైనా మీకు దక్కేదికాదు. గనుక, ఆ యిరవై తులాలమీదా మరి నాలుగు తులాలువేసి, ఆ విలవగల కాసులు యిస్తాను: అవి పుచ్చుకొని అక్కగారికి ఒక కాసులపేరు చేయించండి. రండి; అక్కగారితో ఆ మాట నేను స్వయంగా మనవి చేస్తాను, (ఇద్దరును యింటిలోకి వెళుదురు.)

(కేశవభట్టు ప్రవేశించి, ఇటు అటూ చూచి, యెవరినీకానక ఒకమూల కూచుని పుస్తకపత్రాలు తిరగవేస్తూ ఉండును. కొంత సేపటికి రుద్రాక్షతావళమూ, ఒక పత్రమూ పట్టుకుని, నానా మంత్రిన్నీ, సంతోషంగల ముఖంతో నారాయణభట్టున్నూ ప్రవేశింతురు. వీరు మూలకూచున్న కేశవభట్టును చూడరు.)

నానా : ఇటుపైని బిల్హణుడితో కలియకండి. మాట్లాడ్డం కూడా తప్పించుకోండి. రుద్రాక్షతావళం యేమైపోయిందని యెవరడిగినా పోయిందనండి. రాజడిగితే అమ్మేశాననండి.

కేశవభట్టు : (ముందుకు వచ్చి నిలిచి) ఈ అబద్ధాలు ఆడవలసిన అవసరం యేమిటండి?

నానా : మరేంలేదు. నారాయణభట్టు ధనికులు కారు. పిల్లలవాళ్లు. అక్కగారి వంటను అట్టే హంగులేదు. అందుచేత యీ రుద్రాక్ష

తావళం విక్రయించి, ఆ సొమ్ము పెట్టి బంగారంకోసమని నాకు అక్కగారి శలవుకాగా, కాసులుతెచ్చి యిప్పుడే దాఖలు చేశాను.

కేశ : కావచ్చును. కాని బిల్హణులతో కలియకపోవడానికీ, మాట్లాడక పోవడానికీ కారణమేముందునో కొంచెం శలవు దయచేయిస్తారా?

నారా : వేశ్యమాట మీకు తెలియలేదు కాబోలు!

కేశ : వేశ్యమాట యేమిటండి?

నారా : బిల్హణులు, కలశమహారాజులు వుంచిన వేశ్యతో స్నేహం లావు చేశారట. అందుచేతనే వారు దేశంనుంచి తోలివేశారట.

కేశ : ఏ దుష్టుడు యీ కల్పన కల్పించాడండీ! (నారాయణభట్టు నానా మంత్రివేపు చూసి వూరుకొనును.)

కేశ : (నానామంత్రితో) తమరు యిప్పుడు దయచేయించినన్ని కాసులు నేను తమకు దాఖలుచేస్తాను. భట్టుగారికి నేను చాలా సొమ్ము బాకీ వున్నాను. రుద్రాక్ష తావళంయొక్క విలువ అన్నది ఆ బంగారంలో లేదండి. ఆ మాల అమూల్యమైనది; అది యిలా దయచెయ్యండి. వారి కంఠమందు తిరిగి వుంచుతాను.

నానా : అలా గయితే నేనే వుంచుతాను. (మాల నారాయణభట్టు మెడలో వుంచబోవును.)

కేశ : తమ కంత శ్రమెందుకూ? నేనే వుంచుతాను. (కేశవభట్టు మాలను పట్టుకుని తాను వుంచ ప్రయత్నించును.)

నానా : నేను వుంచితే తప్పా!

కేశ : తమరు తగిలించవలసిన సూత్రం యెప్పుడో ఒకప్పుడు మా అందరికీ వుండనే వుంది.

(కేశవభట్టూ, నానామంత్రి తావళంతో పెనుగులాడుతూ వుండగా తావళం తెగుననే భయంచేత నారాయణభట్టుకూడా తావళము పట్టుకొనును. ఇంతలో బిల్హణుడు ప్రవేశించును. ముగ్గురూ పట్టువొదలగా, తావళమూ, నానామంత్రి చేతి పత్రమూ, నారాయణ భటు చేతి పత్రమూ నేలపడును.)

బిల్హణుడు : (తావళమును, పత్రములను యెత్తి) యేమిటీ దురంతం ? ఈ పండితాగ్రేసరుడికి యెట్టి పాటు వచ్చినది ! ఈ ఉత్కృష్ట మాలకు యెట్టి పాటు వచ్చినది ! (ఒకపత్రముచదివి) ఇది నానా మంత్రిగారి కవిత్వం కానోపును. (రెండవ పత్రం చూసి, ఆశ్చర్యపడి) యిది యిక్కడి కేలావచ్చింది ?

కేశ : యేమిటండి ఆ పత్రం ?

బిల్హ : (ప్రత్యుత్తర మివ్వక) యిక్కడ కేలావచ్చెను, యీ పత్రం ?

నారా : చెప్పవద్దని నానామంత్రిగారు, నాచేత ఘోరమైన ప్రమాణం చేయించారు.

నానా : (బిల్హణుడి చేతులు తన చేతులతోపట్టుకొని) క్షమధ్వం! క్షమధ్వం

బిల్హ : "క్షమధ్వం" యేమిటి ?

నానా : నావల్ల గట్టి పొరపాటు వచ్చింది. క్షమించండి. తమవంటి మహా పండితులకు ఆగ్రహంవన్నది వుండదు. ఈ శ్లోకం కాశ్మీర మహా రాజులు వుంచిన వేశ్యను ఉద్దేశించి తాము రచించినారని తమ శిష్యు డొకడుతెచ్చి నాకు చూపించాడు. దాంతో నాకు అనుమానం కలిగిన మాటసత్యం. అనుమానంకలిగి తమతో సంబంధం వొదులుకొమ్మని, నారాయణ భట్టుగారితో నేను చెప్పినమాట సత్యమే. వారి మంచి కోరి ఆలాచెప్పాను. అంతేగాని మీకు అపకారంచేదామని కించిత్తు అయినా నాఅభిప్రాయంకాదు. ఆ సోమనాథుడు సాక్షి. అబద్ధమాడితే నా నెత్తిమీంద ఆకాశవంతపిడుగు పడిపోవాలి. తమవంటి మహాను భావుల విషయమై క్షుద్రులు చెప్పినమాటలు నమ్మడం బహు పొరపాటు. కేశవభట్టుగారు యీ వేశ్యకథ అంతా శుద్ధ అబద్ధమని యిప్పుడే శలవియ్యగా, "యెంతటి కబుర్లయినా పుట్టించే దుర్మార్గులు వుంటారని" ఆశ్చర్యపడ్డాను. వారి మాటంటే నాకు చాల గురుతు. క్షమధ్వం అని తిరిగి ప్రార్థిస్తున్నాను.

బిల్హ : (కొంత తడవు ఆలోచించి, తావళము నారాయణ భట్టు మెడను తగిలించి) నేను వెళ్ళిపోయినదాకా అయినా, యిది మెడని వుండ నియ్యండి. ఆ తరవాత యెలాగా మీకు దక్కదు. అప్పట్లో యీ దుష్టమంత్రికి యీమహాహారమును అర్పించి ప్రాణంకాపాడుకోండి.

శూరాగ్రేసరుడైన దాహలాధీశుని కంఠంనుంచి దుష్టాగ్రేసరుడైన యీకుమంత్రి కంఠమునకా? దీనికి యే కాలానికి యే అవస్థ వస్తుందో కానలేం. (నానామంత్రి దగ్గరకువెళ్ళి ముఖంమీద ముఖం వుంచి) నా మూలముగా యీ అమాయకుడైన బ్రాహ్మడికి అపకారం చెయ్యకండి. మీయందు నాకు ఆగ్రహంలేదు. మీ కుట్ర కల్లా లక్ష్యం నేను యీదేశంవిడిచి వెళ్ళడ వేఁగదా? మీరు అట్టే శ్రమ పడకండి. వెంటనే వెళ్ళతలచినాను. ఆహా యేమిదేశం! యేమి మనుష్యులు! (నిష్క్రమించును)

నానా : యీకళంకం లేకుండావుంటే, యింతవాడు మరిలేడు.

నానా : ఆ వార్త అబద్ధవఁన్నారే?

నానా : అలా అనకపోతే, మొహంయదట యేవఁన్ను?

కేశ : అయ్యా, ఒక మనవి! తమ ఆగ్రహం మా వుభయుల యెడలా ప్రసరింప చెయ్యమని తాము వరం అనుగ్రహిస్తేనే, యీ దేశంలో వుంటాం. లేకుంటే, దేశాంతరం పోతాం. మేముఅల్పులం. తాము ఆస్థానంలో చాలివున్నారు. వ్యవహారస్థితి యెప్పుడు యేరీతిని వుండునో తెలియదు. ఈ తావళం తాము వుంపించండి. ఈ సంగతి మేం యెవరితోనూ చెప్పం. మేం పండితులం; అనేది వొక మాటా, చేసేది ఒక పనీ కానేరదు.మా మా స్వభావాలు కూడా, యీ పాటికి తాము కానే వుంటారు.

నానా : రామా రామా! తావళం నాక్కావాలనుకున్నారా యేవిఁటి? అక్కగారు ముచ్చటపడ్డారుకదా అని కానులు తెచ్చాను. మీ వుభయులకీ నా కంఠంలో ప్రాణం వుండగా హానిరాకూడదు. మీ నాయనగారికీ, మా నాయనగారికీఉండే స్నేహవైఁనా ఆలోచించుకోనా? పండితులంటే నాకుప్రాణం కాదా? నేను శుద్ధ జైనుణ్ణి అనుకున్నారా యేవిఁటి? అక్కదగ్గర శలవుపుచ్చుకొని వెళతాను. మీ యోగ్యత వేరే నాతో చెప్పాలా?

[తెర]

★

బిల్హణీయము : అముద్రితభాగము

బిల్హణీయము

* రెండవ అంకము

స్థలము

అనిహిల్ల పట్టణమునకు కొంచందూరంలో సరస్వతీ నదీతీరమందు కాశ్మీర రాజపుత్రులు వలసవచ్చి విడిచినపేట, ఒక ఉద్యానవనము మధ్య ఆ కాశ్మీరుల యజమానిన్నీ, కాశ్మీరమహారాజులకు బంధువున్నూ, ఒకప్పుడు కాశ్మీర రాజ్యములో సామంతరాజున్నూ అయిన చంద్రవర్మ అనే రాజుయొక్క భవనము. తోట మిక్కిలి రమ్యమైనది.

చంద్రవర్మ శూరుడు, విద్వాంసుడు, లోకానుభవము కలవాడు. మహమ్మదు ఘజినీ సోమనాధక్షేత్రమును కొట్టినప్పుడు ఈయన కుమారుడు ఇంద్రవర్మ యుద్ధంలో మృతిపొందెను. ఇంద్రవర్మకు రణసింహుడను పంధొమ్మిదియేళ్ళ ప్రాయంగల ఒక కుమారుడును, పదహారేళ్ళ ప్రాయముగల కుమార్తెయును కలరు.

చంద్రవర్మగారి భవనమునకు సామీప్యములో ఆ యుద్యానవనము లోనే ఒక కొలనువద్దున ద్రాక్షతీగలల్లిన మంటపములో చిత్రాసనము మీద జమిలిస్థంభములకు చేర్చిన దిండుపు చారబడి బిల్హణుడును, ఎదట మరివక చిన్న చిత్రాసనముమీద రణసింహుడు కూచునియుందురు.

---

* ఇది అప్పారాయకవి చిత్రప్రతిలోని భాగం. మతము, కవిత్వతత్వములను గూర్చిన విచారణ యిందు కలదు. ఇది సాహితీపరులకు ఉపకరించగలదని యీ సంపుటిలో సంతరించాము.

బిల్హణుడు : (పత్రము చేతపట్టి చదువును.)

అస్యాశ్చర్యమయస్య మన్త్రిగతయః స్వైరం తరఙ్గైరపి,
జ్ఞాయన్తేన విధేరివాతికుటిలా పైదగ్ధ్యసీమా భువః
శ్రూయన్తే ప్రతిభూభృతాం వసతయ స్త్వంగత్తురంగావళీ
విశ్వోత్థేల ఖురాగ్రఖణ్డితమణి క్షోణీతలాః కేవలమ్॥

రణసింహుడు : ఆహా ! యేమి శ్లోకం !

బిల్హ : కుమార, ఇది వినండి.

వాత్సల్యం నవహత్యపత్యవిషయే వాక్షిప్యతే న క్షణం
దాక్షిణ్యేన సమీహితే నవవధూ వర్గేపి ధీరాశయః
నిష్ణాతః కుటిలేన యా ధ్వని చరన్నాచారపూతః ప్రభోః
దుస్సాధ్యా నపి సాధయత్యభిమతా నర్థాన్ను సాధ్యానపి॥

రణ : తమవంటి మహాకవులవల్ల కృతి పొందడముచేత అమాత్యసంపత్కారుల జన్మ సఫలమైనది. ఆ మహాపురుషుడు అసమాన ప్రతిభావంతుడు, దయాళుడు, ప్రభువిశ్వాసపాత్రుడు ; పరిస్థి యీ రాజ్యానికి కాలగతిచేత వలసవచ్చిన మమ్మును కాపాడుతున్న పరమమిత్రుడు. తమ పొగడ్తకు తగినవాడేగాని జైనుడు కాకుంటే యంతో బాగుండునుకదా అని అనుకుంటాను.

బిల్హ : (చిరునవ్వు నవ్వి) ప్రభువు నమ్మినబంటయ్యు, మిమ్మల్ని కాపాడుతున్న మిత్రుడై, లోకోపకారధురీణుడైనప్పుడు ఆయన మతం మీకు యెక్కడ అడ్డువచ్చెను కుమారా ?

రణ : సకల సద్గుణ సంపన్నుడుగదా. మతంగూడా మంచిదైతే, చంద్రుడికి కళంకంలేనట్లు వుండునుగదా అని నా మనస్సున కొరత.

బిల్హ : కుమార, నిజమైన జ్ఞానమును సాధించవలెననే అభిలాషగల మీ కోటి పండితులకు పరమతములయందు అసూయ వుండకూడదు. ఈ భూప్రపంచమందు లెక్కలేని మతాలు వున్నవి. అన్ని పేరెక్కిన మతములలోనూ పండితులూ, సత్పురుషులూ కలరు.

అన్ని పేరెక్కిన మతములలోనూ సంసారమును తరించే సాధనములు కలవు. ఆ యా సాధనములను అవలంబించి ప్రాజ్ఞులు ధర్మమార్గానువర్తులై, సదా లోకోపకారపారీణులై ఆయా మతములకు వన్నె తెత్తురు. అందుకు అమాత్య సంపత్కారులే దృష్టాంతము. అ ప్రాజ్ఞులు ఆత్మలాభమునే అపేక్షించుచు అట్టి లాభము సమకూడుటకు వంకరతోవల నడచి, తామసులై పరులను పీడించుచు జీవికలేని జపతపాదులను చేయుచు లోకమును, దేవుడిని కూడ మభ్యపరుప యత్నింతురు. అట్టివాడు నానా మంత్రి. పేరు గల మతమల్లా సత్ప్రవర్తనను, భూతదయను ముఖ్యములని చాటుతున్నవి. వైదికమతములకన్న బౌద్ధ, జైన మతములలోనే వీటికి ప్రాముఖ్యత లావు. సత్ప్రవర్తన అనేది ఆత్మకు కవచము. భూతదయఅనేఉపాసన ప్రత్యక్ష స్వర్గమై సద్యోఆనందదాయకము. నిర్వ్యాజమైన ఈ గుణములతో మేళనలేని జపతపాదులు వ్యర్థములు. మనస్సుయొక్క దుర్వృత్తులను మళ్ళించడం అల్పబుద్ధులకు సాధ్యంకాదు. ముక్కుబిగించుకు కూచొనుట ప్రతికొంగకూ సాధ్యమే. గాన వైదికుడైన నానామంత్రికన్న, జైనుడైన సంపత్కారులే శిష్టు. నాలుగుదేశాలూ తిరిగి నాలుగుదేశాలవారితోడనూ అన్నదమ్ములవలె బతికినవాళ్ళకు మతాభిమానాలు మాసిపోతాయి. బుద్ధికి సంకెళ్ళు విడిపోతాయి.

రణ : జైనులు వేదబాహ్యులుగదా అని.

బిల్హ : ఆ మాటకువస్తే మన దర్శనాలు అన్నీ వేదప్రామాణ్యమును సరిగ్గా వొప్పుకున్నవా? వొప్పుకున్నవి మాత్రం వక్కరీతిని వొప్పుకున్నవా?

రణ : (యోచన నటించి) అవును నిజమేనండి.

బిల్హ : మరి యేలా వేదములనుగూర్చి అభిమానము? అన్ని మతాలవారూ వొప్పుకునే శబ్ద ప్రమాణము వక్కటే నాకు కనపడుతున్నది. అందులో నాకంటే మీరే పండితులై వుంటారు.

రణ : యే విద్యలోనైనా తమ పాదములవద్ద శుశ్రూషచేసి, అభ్యసించ డముకు అర్హుడనుగాని, తమ యెదుట నేను పండితపదవాచ్యుడను యెన్నడూ కానేరను.

బిల్హ : నే చెప్పవచ్చిన సర్వమతసమ్మతమైన శబ్దప్రమాణ మనేది ఇట్టిది అని చెప్పడముకు శక్యముకాని ఆనందమును కలుగజేసే విలాసవతీ సంబంధి శబ్దప్రపంచం. (తల తడిమి) ఒక్కొక్క వెంట్రుక నెరుస్తున్నది కనుక ఆ శబ్దప్రపంచము విషయంలో బధిరత అప్పుడే మమ్ములను ఆవహిస్తున్నది.

రణ : పూర్ణ యౌవనముయొక్క శృంగార రసగ్రహణశక్తీ, వార్ధక్యము యొక్క జ్ఞానసంపత్తీ, ఆ రెండు అవస్థలకూ సహజములైన దోషములు అంటకుండా, మహాకవులయందు సదా కలిగివుంటవి.

హేలాభ్య స్తసమ స్త శాస్త్ర గహనః సాహిత్యపాథోనిధి
క్రీడాలోడన పణ్డితః ప్రియతమః శృంగారిణీనామ్ గిరామ్॥

అని కర్ణ మహారాజు యెవరిని గురించి చెప్పగలిగారు ? వస్తుప్రపంచములో, జనసామాన్యమునకు గోచరముకాని రామణీయకమును కనిపెట్టకలిగినవారు కవులే కదా :

బిల్హ : కుమారా, యింత పరిజ్ఞానమూ, గుణసంపత్తీ కల మీరు పండితులు కాకపోతే యింక యెవరు పండితులు. సత్యమే; స్వర్గనరకములనేవి యీ లోకంలోనే వున్నవి. చూడ నేర్చినవారికి ప్రతిదేశంలో నూ కలవు; నందనవనాలూ, దేవతా స్త్రీలూ, మహర్షులూ. అట్టి భూలోకమందుగల ఆ స్వర్గ రామణీయకమును కావ్యములుగా సర్వజనవేద్యము చేసినాడనికదా కాళిదాసును నేను మెచ్చుకుంటాను. ఊర్వసి పురూరవుడి కన్నులు మూయుటకు దొంగ తనముగా వెనుక పాటునవచ్చు నపుడు ఆమె అందెలయొక్క అణగీ అణగని చడియొక్క సొగసు కవులలోకల్లా కాళిదాసుకదా గ్రహించెను. "గూఢం నూపుర శబ్దమాత్ర మపి మేకాంతం శృణో పాతయేత్" కవిత్వంలో ధ్వని అన్నది ఆ అందెల చడిలాగు వుండవలె. చూడండి కుమారా, నేను చెప్పిన శబ్దప్రమాణమును కాళిదాసేగదా నిర్వచనం చేశాడు.

"సామన్త మౌళి మణిరఞ్జి తపాదపీఠ
మేకాతపత్ర మవ నేర్న తథా ప్రభుత్వమ్,
అస్యా స్సఖే చరణయో రహ మద్య కాన్త
మాజ్ఞాకరత్వ మవిలంఘ్య యథాకృతార్థః"

ప్రియురాలి ఆజ్ఞకు చక్రవవర్తులు బద్ధులు. ఇతరుల మాట చెప్ప నేలా.

*

బిల్హ : అస్యాశ్చర్యమయస్యమ న్త్రిగతయః స్వైరంతరంగై రపి।
జ్ఞాయ న్తేన విధేరివాతికుటిలా వై దగ్ధ్యసీమా భువః:
శ్రూయ న్తే ప్రతిభూభృతాంవసతయ స్త్వంగత్తురంగావళీ।
విశ్వోత్తేల, ఖురాగ్రఖణ్డితమణి క్షోణీతలాః కేవలమ్॥

రణ : ఆహా యేమి శ్లోకం! గురోజీ !

బిల్హ : కుమార, ఇది వినండి.
వాత్సల్యం నవహత్య పత్యవిషయేవ్యాక్షిప్యతేన క్షణం।
దాక్షిణ్యేన సమీహితే నవవధూ వర్గేపి ధీరాశయః।
నిష్ణాతః కుటిలేన యాధ్వని చరన్నాచారపూతః ప్రభోః
దుస్సాధ్యానపి సాధయ త్యభిమతా నర్థాన్సు సాధ్యానపి॥

రణ : మహామాత్య సంపత్కరుడు మీవంటి మహాకవివల్ల కృతి పొందడం; యేమి అదృష్టవంతుడు. మనకు ఆ పృథు తమ పొగడ్తకు తగినవాడేగాని జైనుడు కాకుండావుంటే బాగుండును.

బిల్హ : (చిరునవ్వు నవ్వి) కుమార ! నిజమైన జ్ఞానమును సాధించవలె నన్న పండితుడికి పరమతముల యెడల అసూయ వుండకూడదు. ఈ భూ ప్రపంచమందు లెక్కలేని మతాలువున్నవి. అన్ని

* ఇది వ్రాతప్రతిలోని రెండవ అంకములోని రంగము : చంద్రవర్మ భవన సామీప్యమున ఉద్యానవనములో కొలను వద్దున కూర్చున్న బిల్హణ రణసింహుల సంభాషణము ; దీనికి ముందు అచ్చొత్తించిన వ్రాతప్రతిలోని భాగమునకును, దీనికిని స్వల్పభేదము కలదు యామినీదేవిని రణసింహుడు ప్రేమించినట్లు, అతని ప్రేమభావము యిందు సూచితము, యామినీదేవియందు పొడమిన రణసింహుని ప్రేమ యెట్లు పర్యవసించునో ఊహించలేము. కాని యీ కథాబీజము నాటకమునకు ప్రధానమువలె కనబడుచున్నది. సంస్కృతమూలమున లేని కథాకల్పనలను మహాకవి యీ నాటకమున కావించిరి. అట్టి కల్పనలో యిది ముఖ్యమైనది, నాటకమున కిదిఆయువుపట్టు.

మతాలలోను ప్రతిభావంతులు, మహాపండితులూ కలరు. మన మతమే నిజమూ, పరమతములన్నీ అబద్ధమూ అనుట అజ్ఞత. ఏ దేశంలో, యే మతంలో, యేమేమి మేలు వుంటే అదల్లా గ్రహించవగినదే. నాలుగు దేశాలూ తిరిగి నాలుగు మతాల వాళ్ళతోనూ అన్నతమ్ముల్లాగ బతికినవాళ్ళకి మతాభిమానాలు మాసిపోతాయి. బుద్ధికి సంకెళ్ళు విడిపోతాయి. వైదిక మతావలంబియై రోజూ రెండుఝాములు మఠంవేసి జపతపాలుచేసే నానామంత్రి ప్రవర్తనకు, జైనుడై వేదబాహ్యుడైన సంపత్కుమారుడి ప్రవర్తనకు కలభేదము చూస్తిరిగదా! నానా మంత్రి తనకు తెలుసునని గర్వించే ఆ భగవద్గీతలోనే తొమ్మిదవ అధ్యాయంలో దేవప్రకృతి, రాక్షస ప్రకృతి వర్ణింపబడియున్నవి. అందులో వైదికుడైన నానామంత్రియందు ఆదిరాక్షస గుణములు మూర్తీభవించి వున్నవి. జైనుడైన సంపత్కుమారుడియందు దేవగుణాలు వున్నవి. గీతలోకల్లా విలవైన శ్లోకాలు ఆ అధ్యాయంలో వున్నాయి. అవి మనసును పట్టినవాడు తన్నూ, లోకాన్నీ కూడా జయిస్తాడు.

రణ : అయితే వేదములు ప్రమాణములు కావా?

బిల్హ : మన దర్శనములు మాత్రం అన్నీ వేదప్రమాణం అంగీకరించాయా, వక్కరీతిని అంగీకరించాయా. అన్నిమతాలూ వొప్పుకునే శబ్దప్రమాణము నాకు ఒక్కటే కనబడుతున్నది.

రణ : ఏమిటండి అది.

బిల్హ : యౌవ్వనులైన మీరెరుగరా, కుమారా?

రణ : పోల్చలేకుండా వున్నాను.

బిల్హ : విలాసరతులతో సంబంధించిన శబ్దజాలం. ఆ శబ్ద ప్రమాణం సృష్ట్యాదినుండి అన్ని మతాలవారూ శిరసావహించుకుంటున్నారు. ఆ ప్రమాణంయొక్క బలం నిన్నటి రోజునే నాకు వ్యక్తమయింది.

రణ : (అయిష్టమును ముఖమున కనపర్చి తరువాత చిరునవ్వు నవ్వును.)

బిల్హ : కుమారా ! గురువుమీద శిష్యులకు అలకపోతమిందా ? ఏమి
ఈ బ్రాహ్మణుడు మహారాజకుమారికల శృంగారం విషయమును
ప్రలాపంచేస్తున్నాడా అని కావచ్చును. తరవాత, ఇంత పండితుడు*
అయినాడా అని నవ్వువచ్చినదా ? అయితే బిల్హణుడు కవిశేఖరు
డన్నమాట మరచితిరి కుమారా ! కవి అంటే యెవడు. వస్తు
ప్రపంచమునందు యితరులు చూడలేని సొగసులు చూసేవాడు.
ఇతరులకు అవేద్యమైన రసమును అనుభవించేవాడు. కాళిదాసును
ఈ విషయంలో ఎంతైనా మెచ్చవలసివున్నది. ప్రియురాలు,
దొంగతనంగా ప్రియుడి వెనకపాటున కన్నుమూయుటకు వచ్చే
టప్పుడు, ఆమె అందెలయొక్క అణగి అణగిన చడిసొగసు
కవుల్లోకల్లా అతనే గ్రహించాడు ! గూఢం నూపుర శబ్దమాత్ర
మపిమేకాంత వచోపాతయేత్.

కవిత్వంలో ధ్వని ఆ అందెల చడిలా వుండాలి. ప్రియురాలి
శబ్దప్రామాణ్యం మళ్ళీ కాళిదాసే చెప్పాడు.

సామ న్తమౌళి మణిరఞ్జితపాదపీఠ
మేకాతపత్రమవనేర్నతథా ప్రభుత్వమ్
అస్యాస్సఖే చరణయో రహ మద్యకా న్త
మాజ్ఞాకరత్వ మధిగమ్య యథా కృతార్థః.

పాదముయొక్క ఆజ్ఞాకరుడు కావడంఅత్యుత్కృష్ట పదవి అన్నాడు.
ఒక్కొక్క విలాసినియొక్క వాక్కులయందు ఈశ్వరుడు అనిర్వచనీయ
మైన రామణీయకత వుంచాడు. వెనుకటికి మా దేశంలో ఒక దరద్దేశపు
స్త్రీని చూచాను. దాని మాటలు విని విని చెవికి మత్తెక్కి ఆ స్థలంనుంచి
లేచిరావడం కష్టమైంది. మహారాజ కుమారికావారి వాఙ్మాధుర్యము, ఆ
మాధుర్యమును వెయ్యి రెట్లు మీరియున్నది. అదుగో మళ్ళీ కుమారా !

* ఇచ్చట వ్రాతప్రతిలో యే శబ్దము ప్రయోగింపబడలేదు. ఒట్టి ఖాళీజాగా
వదలివేయబడినది.

బొమ ముడివడ్డది. రాజపుత్రికలయొక్క రమ్యతను యెన్నుటకు ఈ బ్రాహ్మడి తల తగునా అని కదూ. సంతోషమే. పైకి అండమే కదూ తప్పా, మాటలయొక్క మంజులత విని చెవి ఆనందించినది. ఆనందించినది అని పైకి అనడంలో నా తప్పు యేమి; చంద్రమండలము ఆకాశమందు వున్నది. దాని కాంతికి కళ్ళు మూసుకొమ్మంటే యెవడి శక్యము. కానీ పదిహేను రోజులాయె నేను గీత చెబుతున్నాను. ఇన్నాళ్లూ వారు మౌనమవలంబించారు. నిన్ననే మాటాడారు. వారు మాటాడగానే ఆ మాటలయెక్క: ఆనందంయొక్క భావము, వేదాంత శాస్త్రవేద్యమై శబ్దజాలములో కప్పబడి యెక్కడా కానరానప్పటికీ యెప్పుడో లభ్యమౌతుందని, యీ జన్మమట్టుకు|వృథా అని అట్లు బ్రహ్మానందముయొక్క అభావము కనపడి ఆహా యెందుకు యీ పుస్తకాలు? ఇవి వున్నాయనే ఆనందం యెక్కడా కనపడదు. ఈమె మాటలు వినడమే బ్రహ్మానందం. ఈమె వాక్కులయందే అత్యంతమైన శబ్దప్రమాణము అని నిశ్చయించాను.

రణ : మీ కల్పనాచాతురికి సంతోషించాను.

బిల్హ : యేమి కల్పనాచాతురి. ఆవాఙ్మాధురి వర్ణన శబ్దముకు పట్టుపడనిదే. అభూతోపమ.

రణ : వారిని చూస్తిరా?

బిల్హ : చూడలేదు. చూడడమేలా? దేవుణ్ణిచూస్తున్నామా? వాడి మహిమ ప్రపంచమంతటనూ చూసి అత్యాశ్చర్య పడుతున్నాముకామా? మనిషిని చూడకుండా మాటలవల్ల సమ్మోహమును పొందుతూ వుండుటలో ఒక అనిర్వచనీయమయిన సొగసు వున్నది. మరివక చమత్కారము చెబుతాను. తరచు స్త్రీవ్యక్తులలో అంగమునకు అనురూపమైన అంగసౌష్టవము ఉండుట కష్టము. స్త్రీనడుచుకు పోతూవుంటే, ఆ నడకా, అంగములూ అతి రమ్యముగా కనపడుతాయి. ముఖం చూస్తే జాదూ విరిగిపోతుంది. కనక దేవుణ్ణి చూడకుండా సృష్టివై చిత్రిని చూచి ఆనందించినట్టే ఆమెను చూడకుండా ఆమె మాటలలో మగ్నమైపోవడం మాబోటి కవులకు బ్రహ్మానందము.

రణ : (నిస్పృహను సూచించి, విచారరసముకల నవ్వునవ్వి) వాఙ్మాధురిని మీరిన రూపసౌందర్యము ఆమెకు కలదు.

బిల్హ : * కుమారా మీరెలా చూస్తిరి.

రణ : ఒకమారు మదనపాలుల కుమార్తె చంద్రలేఖా, మహారాజపుత్రికయును యీ వనము చూచుటకు వచ్చియుండిరి. నేను వారి రాక చూచి ఒక కుంజరమున దాగుంటిని. చెలికత్తెలు పొదనుండి పొదకు వేటాడి పట్టుకొని ఆమెయెదుట వుంచిరి. ఆమె తమ తల్లిగారికి నన్ను కనపర్చినారు. వారుకూడా దయ కనపర్చినారు. అప్పటినుండి కమలములుకోసి తీసుకుపోనాజ్ఞ ఆయెను. అట్లు నెలరోజులు తీసుకు వెళ్ళితిని. మాధవశర్మగారు దగ్గరవుండగా నేను వెళ్ళుటకలదు. ఆమె పాఠములు చదువునప్పుడు ధగ్గరవుండేవాడను. శ్లోకములు రచించేవాళ్ళము. ఇలా నెలరోజులు అయినతరువాత మా తాతగారు వద్దన్నారు. † మరి నేను వెళ్ళలేదు. యీ వనంలో వారు విహరించడం తరచుకద్దు. అట్టిసమయంలో నేను యీ యింట్లోవచ్చి దాగొనమని ఆజ్ఞ.

బిల్హ : ఆమె పెద్దపులికారే ? నాకు బోధపడ్డది. మీ మనస్సు ఆమెయందు లగ్నమాయెను, కాబోలు. యిప్పటి అవస్థను బట్టి మీ ప్రేమను రాజకుటుంబమువారు నిరాకరించిన అవమానము వచ్చునని కాబోలు.

---

* ఈ వాక్యము ముందు ఒక వాక్యము వ్రాయబడి కొట్టివేయబడ్డది. ఆ వాక్యము యిది. "అలాగైతే అంతకన్న చూడకూడదు."

† ఇక్కడ వ్రాతప్రతిలో వ్రాసి కొట్టివేయబడ్డ వాక్యములు, "వెళ్ళడం మానితిని. నన్ను కాశ్మీరం పంపితిమని మాతాతగారు వర్తమానంచేశారు."

* నాటక కథా విభాగము

బిల్హణుఁడు యిక తాను తానుకానని యీ రంగమున వ్యక్తపర చును. చూపులు చెదరునట్లు కనులముందు వొక జగన్మోహనావతారము తారసిల్లినపుడు, యెట్టి పురుషవ్యక్తికైనను నిగ్రహించుకొనుట, యెట్లు పొసగును ? విష్ణువు, జగన్మోహినీరూపము దాల్చి యెదట అవుపించేసరికి జితేంద్రియుడైన శివుని ధైర్యము సడలినదికాదా !

నాయిక, రాజులను గురించి బిల్హణుని అడుగును. బిల్హణుడు, రణసింహునిపేరు చెప్పకుండా, ఆమె చెంత అతని ప్రసక్తి తెచ్చును. "రాజులను పరిణయమాడుటవల్ల స్త్రీలకు ఘనతవచ్చే మాట నిజమే; గాని ఆనందము మటుకు కలుగనేరదు. సాధారణంగా రాజులకు ఎంతోమంది సపత్నులూ, ఉంపుడుకత్తెలూ వుంటారు. రాజపత్ని అగుటవల్ల వచ్చే గొప్పా, కలిగే ఉన్నత స్థితీ మిక్కుటమే; అయితే సౌఖ్యమన్నది మాత్రం కొరవడుతుంది. గొప్పతనాన్ని మనం కొరుక్కుతింటామా ?"

ఆమె : అది బ్రాహ్మణుల దృష్టి.

బిల్హ : ఇది సవబయిన తార్కికదృష్టి. కొందరు రాజకుటుంబీకులు కొంతకాలం యేలుబడిచేస్తారు. మరికొంతకాలానకు రాజ్యాలను పోగొట్టుకుంటారు. రాజ కుటుంబాల ఉద్ధతీ పతనమూ రెండూ సహజమైనవే. రాజ్యంపోగొట్టుకున్నపుడు వచ్చే దుఃఖం అతి భారమైనది. ఈ దుఃఖాన్ని మీరు అచుకోవలెగదా ! మామూలు మనుష్యులకే సుఖం లావు. సామ్రాజ్యభారమేవీఁ మీదపడకుండా

* ఇది యే అంకమో, యే రంగమో తెలియదుకాని మహాకవి వ్రాయ తలపెట్టిన కథాభాగం. తాము నాటకీయముగ రచించుటకుముందు, మహాకవి, ఆంగ్లమున వ్రాసి అట్టేపెట్టుకున్న కథావృత్తాంతమిది. దీనిని నాటకరంగములుగ తీర్చిదిద్దిరో, లేదో, మరి అలాగ రచించివుంచిన వ్రాతప్రతులు పోయినవేమో మనకు తెలియదు.

వో త్రిగిలివుంటూ గుణసంపన్నుడూ, ప్రాజ్ఞుడూ అయిన యువకుడు ప్రేమార్హుడు. అన్నింటినీ మించిన పవిత్రమైన నిండు ప్రేమ హృదయంగల రాజకుమారుని ప్రేమించటం శ్రేష్ఠము.

ఆమె : అలాంటి రాజపుత్రుడు నిజంగా వున్నాడా ?

బిల్హ : ఆఁ ! వున్నాడు.

ఆమె : యెక్కడ ?

బిల్హ : చెప్పనందుకు మన్నించండి.

"నేత్రోపాసన" యిత్యాది శ్లోకములను పఠిస్తూ బిల్హణుడు మాటలు మరిపిస్తాడు.

రణసింహుని ప్రసక్తి మాటిమాటికీ తెచ్చిపెడుతూవుంటే ఆమె 'అతను యెవరని' రెట్టించి రెట్టించి అడుగుతూ వుంటుంది.

తన ఆత్మోపశమనమునకై రాచనగరు వొదిలి, బిల్హణుడు వెళ్ళిపోవును. ఇపుడు అతను మధు రాసవమునకు బాగా అలవాటుపడ్డాడు. రాజకుమారికతో మనసువిప్పి ప్రసంగిస్తాడు. బిల్హణుడు నగరువదలి వెళ్ళిపోతున్నాడన్న వర్తమానము తెలిసి రణసింహుడు తన పరిజనులను వెంటతీసుకొని దారిలో అతనిని కలుస్తాడు. దారిమధ్య సోమనాథ్ వద్ద కవినీ, అతనిబృందమునూ దుండగులు అడ్డగిస్తారు. నాయకుడు రణసింహుడు వారిని తరిమివేసి బిల్హణుని కాపాడతాడు. బిల్హణుడు సముద్రంపై ప్రయాణంచేసి వెళ్ళిపోతాడు.

వెళ్ళిపోతూ బిల్హణుడు వొక ఉత్తరము నాయికకు రాసి రణసింహుని చేతికి యిస్తాడు. కలత నిదురనుంచి తనులేచి వెళ్ళిపోతున్నాననీ, ఆమె ప్రేమను తాను స్వీకరించజాలననీ, తాను ఆమెచెంత యిన్నాళ్ళూ చెబుతూవస్తోన్న రాజకుమారుడిని ప్రేమించమనీ, ఆ రాజకుమారుడు మరెవడో కాదనీ, అతనే రణసింహుడనీ యామినీ దేవికి బిల్హణుని లేఖ.